

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КОМУНАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
СУМСЬКИЙ ОБЛАСНИЙ ІНСТИТУТ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ
ОСВІТИ

КУРСИ ДУХОВНО-МОРАЛЬНОГО СПРЯМУВАННЯ
МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК

Суми - 2017

Рекомендовано до друку Вченою радою Сумського обласного інституту
післядипломної педагогічної освіти
(Протокол № 3 від «27» березня 2017 р.)

Рецензенти:

Рудь О.М., кандидат філологічних наук, доцент, доцент
кафедри української мови Сумського державного педагогічного
університету імені А.С.Макаренка

Зосименко О.В., кандидат педагогічних наук, доцент, доцент
кафедри професійної освіти та менеджменту СОІППО

Курси духовно-морального спрямування: методичний посібник / Упорядник:
Д. М. Пінчук – Суми: СОІППО, 2017. – 138 с.

Обґрунтовано теоретичні засади і подано методичні рекомендації для викладання предметів духовно-морального спрямування. Проаналізовано актуальність, цілі, підходи, принципи, зміст, форми, методи, засоби навчання, вимоги до вчителя у процесі викладання предметів духовно-морального спрямування. Посібник призначено для студентів вищих навчальних закладів відповідних спеціальностей, учителів, які викладають предмети духовно-морального спрямування, керівників шкіл, батьків, усіх, хто цікавиться проблемами духовно-морального виховання шкільної молоді.

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	4
Тема 1. Нормативно-правове та навчально-методичне забезпечення курсів духовно-морального спрямування	9
Тема 2. Особливості викладання курсів духовно-морального спрямування у загальноосвітніх навчальних закладах: закордонний та український досвід	16
Тема 3. Релігієзнавство: основні релігії світу та їх морально-духовні вчення	21
Тема 4. Біблієзнавство та духовно-моральні цінності Старого і Нового Заповітів.....	39
Тема 5. Мета, завдання та особливості навчальної дисципліни «Основи християнської етики».....	47
Тема 6. Особливості викладання навчальної дисципліни «Розмаїття релігій та культур світу».....	56
Тема 7. Специфіка предмету «Біблійна історія та християнська етика» як одного із курсів морально-етичного спрямування	69
Тема 9. Сутність навчальної дисципліни «Етика: духовні засади».....	74
Тема 10. Архітектура та музика у духовному вихованні сучасної молоді.....	78
Список використаної літератури.....	86
Додатки.....	90

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Гідна людина поважає себе не тому, що вона багата, красива, не тому, що вона має високе звання і посаду, а тому, що вона людина, що вона має в собі щось вічне, що вона є образ і подоба Божа...

Григорій Ващенко

Процес становлення громадянського суспільства в Україні, прагнення до вдосконалення економічної, правової, освітньої, культурної сфер життя передбачає утвердження життєустрою країни на засадах цінностей і норм високої людяності, зокрема традиційних християнських моральних цінностей, під впливом яких протягом тисячоліття формувалася культура українського народу. З огляду на це актуальним і своєчасним є запровадження курсів духовно-морального спрямування в загальноосвітніх навчальних закладах.

Криза освіти неминуче призводить до кризи суспільства, його деградаційних процесів, найстрашнішим із яких є духовна криза. Мета кожного освітянина сьогодні – осмислення шляхів становлення духовної культури. Отже, на думку багатьох учених, людина може бути включена в таку органічну систему освіти, яка б активізувала її інтелектуальні, духовні, моральні, естетичні потенції в ім'я Істини, Добра, Краси, Вічності.

Пропонована програма курсів з духовно-морального спрямування для вчителів загальноосвітніх навчальних закладів є загальноосвітньою і культурологічною. Відповідно рішення колегії Міністерства освіти і науки України № 8/1-2 від 29.06.2006 року «Про концептуальні засади вивчення в загальноосвітніх навчальних закладах предметів духовно-морального спрямування», державної програми «Основні орієнтири виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України» (2007 р.), програма курсів побудована на засадах інтеграції етичного, естетичного та духовно-морального компонентів на основі християнської моралі.

Курси духовно-морального спрямування є дисциплінами передусім світоглядного, культурного та освітньо-виховного спрямування, які вибудовуються як фундамент буттєвих цінностей сучасної людини. Вони не

є вченням віри, не передбачають вивчення релігійних обрядів, і не повинні ставити за мету залучення до певної конфесії. Вивчення цих предметів передбачає виховання в учнів поваги до свободи совісті, релігійних та світоглядних переконань інших людей; здатності до співжиття в полікультурному та полікультурному українському суспільстві.

Вивчення предметів духовно-морального спрямування ґрунтується на нормативно-правовій базі розвитку сучасної освіти в Україні, а саме: Конституції України (1996 р.), Законі України «Про вищу освіту» (2014 р.), Законі України «Про освіту» (1991 р.), Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991 р.), Указі Президента України «Про невідкладні заходи щодо остаточного подолання негативних наслідків тоталітарної політики колишнього Союзу РСР стосовно релігії та відновлення порушених прав церков і релігійних організацій» (2002 р.), наказі Міністерства освіти і науки України № 437 від 26.08.2005р. «Про вивчення у навчальних закладах факультативних курсів з етики віри та релігієзнавства» тощо.

Головними завданнями предметів духовно-морального спрямування є: ознайомлення учнів із загальнолюдськими цінностями та формування особистості учня на основі науково-філософської та християнської (мусульманської, іудейської тощо) духовної, моральної і культурної традиції; виховання свідомої, вільної та відповідальної особистості, здатної жити і творити в сучасному демократичному суспільстві; творення належних умов для глибшого самопізнання, розкриття та реалізації своїх творчих здібностей і таланту в позитивному річищі.

Метою експрес-курсів є підготовка вчителів до викладання факультативного курсу з предметів морально-етичного спрямування; надання теоретичної та практичної допомоги слухачам в ознайомленні з духовно-моральною системою цінностей, світогляду та досвідом багатьох поколінь українського народу у використанні в навчально-виховному процесі досягнень християнської культури, що може стати ефективним засобом формування високоморальної особистості з розвиненою самосвідомістю, інтелектуально багатою, зі значним полікультурним потенціалом.

Основними завданнями курсів є:

- зорієнтувати вчителів на системність, цілісність, втілення в життя етико-культурологічних знань;

- розвинути духовно-творче мислення при роботі за новою освітньою програмою з предметів морально-етичного спрямування, наслідування зразків християнської моралі;

- виділити методичну систему вивчення предметів духовно-морального спрямування;

- надати методичну допомогу вчителям загальноосвітніх навчальних закладів щодо впровадження освітньої програми з предметів духовно-морального спрямування;

- створити умови для обміну творчими ідеями та досвідом роботи з означеної проблеми.

Зміст та спосіб вивчення предметів духовно-морального спрямування ґрунтується на засадах:

- свободи совісті та світогляду;
- доступності;
- практичної цілеспрямованості;
- випереджального духовно-морального розвитку особистості;
- культуровідповідності та полікультурності.

Сьогодні в Україні бракує навчально-методичної літератури для підготовки вчителів із предметів духовно-морального спрямування. З метою компенсації цієї нестачі нами пропонується методичний посібник для вчителів, який уміщує теорію й методику викладання предметів духовно-морального спрямування у середніх загальноосвітніх навчальних закладах.

Ці методичний посібник для творчих учителів, які зможуть відібрати із цих матеріалів все те, що найпотрібніше у відповідальній справі виховання високоморальної людини.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
підвищення кваліфікації вчителів різних спеціальностей загальноосвітніх навчальних закладів
за проблемою: «Курси духовно-морального спрямування»
Форма навчання: очна, експрес-курси

№ з/п	1. Назва та зміст навчальних модулів (дисциплін)	Усього годин	Кількість годин за видами навчальних занять							
			Лекції	Семінари	Настановні заняття	Практичні, пед. практика	Ділові ігри, тренінги	Круглі столи, тем. дискусії	Конференції	Консультації
I. Професійно-орієнтований та фаховий модуль										
1.1.	<i>Інваріантна складова</i>	70	8					62		
1.1.1	Нормативно-правове та навчально-методичне забезпечення курсів духовно-морального спрямування.	2	2							
1.1.2.	Програмне забезпечення викладання предметів духовно-морального спрямування	2						2		
1.1.3	Особливості викладання курсів духовно-морального спрямування у загальноосвітніх навчальних закладах: закордонний та український досвід	2	2							
1.1.4	Релігієзнавство: основні релігії світу та їх духовно-морального вчення	2	2							
1.1.5.	Філософія релігії	2						2		
1.1.6.	Основи християнської педагогіки	2						2		
1.1.7.	Історія християнства	2						2		
1.1.8.	Христологія	2						2		

1.1.9.	Біблієзнавство та духовно-моральні цінності Старого і Нового Заповітів	4	2					2			
1.1.10	Міжконфесійна специфіка християнської етики	2						2			
1.2.1	Мета, завдання та особливості курсу «Основи християнської етики».	4						4			
1.2.2.	Методика викладання курсу «Основи християнської етики»	4						4			
1.2.3	Особливості викладання навчальної дисципліни «Розмаїття релігій та культур світу»	4						4			
1.2.4	Специфіка курсу «Біблійна історія та християнська етика» як одного із курсів духовно-морального спрямування.	4						4			
1.2.5	Сутність курсу «Етика: духовні засади»	4						4			
1.2.6.	Архітектура та музика у духовному вихованні сучасної молоді	8						8			
1.2.7.	Духовна музика і спів на уроках з предметів духовно-морального спрямування	4						4			
1.2.8.	Психологія релігії	8						8			
1.2.9.	Християнська етика сімейного життя	8						8			
	Разом:	70	8					62			
II. Організаційно-контролюючий модуль											
2. 1.	Інструктивно-методичне та настановне заняття	2			2						
2.2.	Конференція з обміну досвідом	2							2		
2.3.	Педагогічна практика	4				4					
2.4.	Захист проектів уроків курсів духовно-морального спрямування	2									2
	Разом:	10	-	-	2	4			2		2
	Усього:	80	8		2	4		62	2		2

Тема 1.

Нормативно-правове та навчально-методичне забезпечення курсів духовно-морального спрямування

В усі часи людство хвилював стан духовності окремої індивідуальності та суспільства в цілому. Саме піднесення рівня духовності особистості стає необхідною умовою формування людини нової доби, людини XXI століття, від якої певною мірою залежить майбутня доля держави. Йдеться про морально-духовні орієнтації, що є провідними в навчально-виховному процесі сучасної школи. Україні потрібна нова, національно свідома, з розвиненою державною гідністю еліта, яка досягла б високого становища власним талантом та інтелектом. У процесі виховання проблема формування загальнолюдських моральних цінностей залишається однією з найактуальніших у педагогічній науці та шкільній практиці. Водночас формування загальнолюдських моральних цінностей учнів старших класів у умовах глибоких соціально-економічних змін в Україні нашою є значні труднощі. Оскільки сьогодні існує загроза обмеженості свідомості, девальвація морально-духовних цінностей, то виникає необхідність говорити про дефіцит моральної культури та потребу в створенні умов, які сприяли б розвитку загальнолюдських моральних цінностей учнів у процесі вивчення християнської етики.

Питання законодавчого врегулювання питань свободи совісті та віросповідання завжди залишаються актуальними. В Україні ситуація є дуже цікавою – кілька років міжнародні експерти визнавали регулювання цього питання в нашій державі одним із найбільш демократичних, потім раптом виявилось, що ситуація змінилася мало не діаметрально. З огляду на внесення змін до чинного законодавства, у тому числі і в Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації” [16], знову підвищену увагу привернула саме ця сфера. Проте, на нашу думку, справжній вимір свободи виявляється не тільки і не стільки в діяльності релігійних організацій, скільки в суміжних сферах. Однією з найбільш вагомих як для кожної людини, так і для соціуму в цілому є сфера освіти, загальної середньої освіти зокрема

(адже в Україні вона є обов'язковою та безоплатною у державних навчальних закладах (ч. 1 ст. 6 Закону України “Про загальну середню освіту” [15], ч. 1 ст. 3, ч. 2 ст. 35 Закону України “Про освіту”). Тому забезпечення свободи совісті та віросповідання у середніх загальноосвітніх навчальних закладах є дійсно показовим для аналізу наявної ситуації у цій сфері. Особливо це стосується предметів духовно-морального спрямування, співвідношення при їхньому вивченні декларованих принципів (на основі чинних відповідних нормативно-правових документів) та змістовної складової (на основі програм, рекомендованих Міністерством освіти та науки України) (далі – МОН України).

На сьогодні існує досить велика кількість розроблених програм, підручників, методичних матеріалів, проте рекомендованими МОН України є лише деякі з них (відповідно, лише вони можуть без обмежень використовуватися у навчальному процесі).

1. Міжнародні нормативно-правові акти

1.1. Загальна декларація прав людини (витяги)

1.2. Конвенція ООН про права дитини (витяги)

2. Нормативно-правові документи України

2.1. Конституція України (витяги)

2.2. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» (витяги)

3. Документи міністерства освіти і науки України

3.1. Рішення колегії Міністерства освіти і науки України від 29 червня 2006 р. «Про концептуальні засади вивчення в загальноосвітніх навчальних закладах предметів духовно-морального спрямування (курси “Етика”, “Основи християнської етики”, “Основи релігійної етики”)» [32].

3.2. Методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України «Про організацію навчально-виховного процесу у загальноосвітніх навчальних закладах і вивчення базових дисциплін в основній школі» (витяги)

4. Навчальна програма «Основи християнської етики 1-11 класи» [29, 30].

Відповідно до Типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням українською мовою і вивченням етики чи курсів духовно-морального спрямування (додаток 13 до наказу Міністерства освіти

і науки, молоді та спорту України від 03.04.2012 р. № 409 в редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 29.05. 2014 № 664) у 2016/2017 навчальному році в 5-6 класах продовжується вивчення предмета «Етика» або курсів духовно-морального спрямування. Для шкіл, що користуються іншими Типовими планами, ці курси можуть вивчатись за рахунок варіативної складової. Натепер Міністерством рекомендовано декілька програм: «Етика» (Київ, «Перун», 2005), «Християнська етика в українській культурі» (вид-во «Сім кольорів», 2013), «Біблійна історія та християнська етика» (вид-во «АСМІ», Полтава, 2011), «Основи християнської етики» (вид-во «Літера ЛТД», 2011). Викладання основ християнської етики та інших предметів духовно-морального спрямування в загальноосвітніх навчальних закладах відбувається за умови письмової згоди батьків та за наявності підготовленого вчителя.

Для належного підвищення кваліфікації вчителів етики та інших курсів духовно-морального спрямування, обміну досвідом, підвищення якості викладання можуть бути створені районні (міські) методичні об'єднання вчителів, творчі групи, кабінети тощо.

Зміст курсів духовно-морального спрямування не передбачає катехізацію, неприпустимим є також нав'язування учителем дітям власних поглядів у ставленні до тих чи інших Церков, примусу дітей до молитви під час уроків, відвідування церковних служб тощо.

Предмети духовно-морального спрямування слід викладати в тісній співпраці з батьками, інформувати батьківську громадськість про особливості християнської етики, давати їм можливість відвідувати уроки і позакласні заходи з предмета.

Відповідно до Рішення Колегії Міністерства освіти і науки України № 8/1-2 від 29.06.2006 року "Про концептуальні засади вивчення в загальноосвітніх навчальних закладах предметів духовно-морального спрямування" для проведення факультативних занять із зазначених предметів необхідно 8 дітей з міської місцевості, 4 – із сільської. Оцінки учням на факультативних заняттях не ставляться [32].

Звертаємо увагу вчителів на суттєву відмінність християнської етики від світської етики. Це дисципліна про християнську мораль, про правила життя згідно Біблії. Метою курсів духовно-морального спрямування є формування в учнів християнських моральних чеснот.

У процесі досягнення мети передбачається реалізація таких завдань:

- ознайомлення учнів з основами християнської моралі як фундаменту загальнолюдських цінностей;

- ознайомлення учнів із християнськими моральними цінностями: істини, благочестя, добра, любові, краси, гідності, обов'язку, совісті, честі;

- формування свідомої та відповідальної особистості учня на основі християнських духовних, моральних та культурних цінностей.

- створення належних морально-етичних умов для самопізнання і самореалізації.

Урок християнської етики має виконувати триєдину мету: освітню, розвиваючу, виховну.

Освітня мета у процесі викладання християнської етики передбачає:

- отримання і засвоєння учнями знань про Бога як джерело моралі, про добро і зло у світлі Біблії, про принципи моральної поведінки у ставленні до Бога, до себе, до своїх ближніх, до своєї держави, до природи;

- оволодіння знаннями про культуру, історію та реалії народів періоду написання Біблії;

- формування навичок та розвиток умінь роботи з Біблією, релігійною та довідковою літературою, підручником, посібником.

Освітня мета здійснюється на основі підбору навчального матеріалу, зокрема, біблійних історій, інформації історико-культурологічного характеру, цікавих наукових фактів.

Розвиваюча мета реалізовується в процесі розвитку пізнавальної, емоційної та вольової сфери учнів. Передбачається розвиток в учнів:

- емоційної сфери: співчуття, співпереживання, радості;

- інтелектуальних і пізнавальних здібностей (різних видів уваги, пам'яті, мислення);

- готовності до спілкування, взаємодії та співпраці з оточуючими людьми на основі християнських моральних цінностей;

- готовність до подальшої самоосвіти і морального самовдосконалення.

Виховна мета слугує для виховання в учнів характеру і поведінки у світлі Біблійних моральних цінностей у зазначених сферах: у ставленні до Бога, до себе, до своїх ближніх, до держави та природи. Передбачається виховання в учнів:

- культури мислення, спілкування, взаємодії та співпраці на основі християнських моральних цінностей;

- рис характеру – доброзичливість, працьовитість, любов до ближнього, співчуття, оптимізм;

- ціннісних орієнтацій, почуттів та емоцій учнів.

Виховання учнів у процесі викладання християнської етики забезпечується:

- підбором навчального матеріалу: біблійних віршів, біблійних історій, прикладів з художньої літератури повчального спрямування, матеріалів культурологічного спрямування, прислів'їв тощо;

- застосування у процесі навчання запитань, проблемних завдань, ситуацій, рольових ігор, які вимагають від учня висловлення своїх почуттів, власної думки з питань моральної поведінки.

Календарне планування навчального матеріалу вчителі можуть робити безпосередньо в навчальних програмах. Можна користуватися також окремими брошурами, зробленими на основі навчальних програм. На основі календарних планів учителі розробляють поурочні плани, структуру і форму яких визначають самі. Поурочними планами для вчителів можуть слугувати також методичні посібники, що мають гриф Міністерства освіти і науки України. Під час розроблення календарних планів учитель може на власний розсуд використовувати резервні години – планувати проведення контрольних робіт, лабораторних, практичних, семінарів, засідань «круглих столів», здійснення акцій милосердя, пізнавальних екскурсій, зустрічей,

поїздок, поглиблення, узагальнення і розширення знань з основ християнської етики, тощо.

Учнівські зошити учителі перевіряють один раз на семестр, виставляючи або не виставляючи (на власний розсуд) бал за ведення зошита в журнал. Виставляючи тематичні оцінки, вчитель може враховувати чи не враховувати оцінку за ведення зошита.

Для викладання «Християнської етики в українській культурі» у 1-4 класах творчим колективом Київського міського педагогічного університету ім. Б.Д.Грінченка розроблено відповідні навчально-методичні матеріали. Це – програма «Християнська етика в українській культурі» для учнів 1-4 класів загальноосвітніх навчальних закладів (2007 р.), методичний посібник для вчителів 1, 2, 3, 4 кл. (2009 р.), підручник та робочий зошит для 1 класу - «Дорога Добра», підручник та робочий зошит для 2 класу - «Дорога Милосердя», підручник та робочий зошит для 3 класу - «Дорога Доброчинності», підручник та робочий зошит для 4 класу – «Дорога Мудрості» (2009 р.); методичні рекомендації для вчителів 2 класу - А.Мовчун «Міжпредметні зв'язки курсу «Християнська етика в українській культурі» (2007 р.); сценарії святкових заходів до курсу «Християнська етика в українській культурі» (2007 р.), розроблені вчителями, які викладають даний курс, а також CD-диски з музичним супроводом для 1-4 класів (2009 р.).

Для молодших школярів можна використовувати також посібник для початкових класів загальноосвітніх шкіл «Основи християнської культури. Божий світ і я» (автор: свящ. Б. Огульчанський), виданий за підтримки Православного Педагогічного товариства у 2003 р.

Цінним доповненням до уроків християнської етики в початковій школі є журнали та книги українського дитячого письменника Ю. Лігуна – дипломанта та переможця багатьох всеукраїнських та міжнародних конкурсів дитячої книги. Його твори – «Король Головешка», «Залізний Булкін», «Карасенки-поросенки», «Підводна казка», «Країна без правил», «Король Попелюшко», «В банку – як в танку», «Ілля Муромець і Сила Небесна» та багато ін., написані з любов'ю до дітей, зі щирим бажанням допомогти їм розібратися у світі моральних цінностей, пробудити в них

добре ставлення до людей, природи, своєї Батьківщини. Його казки озвучуються і транслюються по радіо, ставляться в театрах.

Для викладання «Основ християнської етики» у 5-му та 6-му класі розроблено відповідний навчально-методичний комплект, який включає підручник, хрестоматію для читання та робочий зошит (видавництво "Літера ЛТД" 2008 рік).

У підручнику з основ християнської етики для учня (автори Жуковський В.М., Ніколін М.М., Саннікова Т.В., Лахман Н.М., Филипчук С.В., Гаврисюк О.Я.) міститься методично організований матеріал, подано ключові вірші, словничок нових слів, біблійні історії, оповідання та вірші повчального характеру, завдання для перевірки отриманих знань та їх застосування на практиці для формування відповідної поведінки.

Хрестоматія з основ християнської етики для 5 класу (Жуковський В.М., Мазур І.Є.) включає матеріал для читання, укладений відповідно до тематики підручника.

Зошит для учня (Жуковський В.М., Кучма Л.Є., Гаврилук О.Я.) призначений для закріплення навчального матеріалу, отриманого на уроці.

У шостому класі предмет "Основи християнської етики" викладається за підручником "Основи християнської етики. 6 клас" (автори Жуковський В.М., Ніколін М.М., Филипчук С.В.).

Звертаємо увагу педагогів, що вказані матеріали адаптовані для шкіл Західного регіону, де релігійна освіта є традиційною та поширеною. Тому вчителю потрібно використовувати їх розсудливо, враховуючи релігійну ситуацію свого регіону.

Для програми «Біблійна історія та християнська етика» розроблено таке навчально-методичне забезпечення: «Методичні рекомендації для вчителя» (конспекти уроків для 1, 2 класів), робочі зошити для учнів 1, 2 класів (автори: Ковровський І. Г., Мартиненко О. А.), підручники для 5, 6 класів (Дроздовський О.М., Шемшук Т.А., Любченко Л.С. та ін.). Окрім того журнал видавничої групи «Основа» «Педагогічна майстерня» (№№ 8, 9, 11, 2011 р., № 2, 5, 2012 р.) друкує методичні розробки для 1, 5 класів, написані

членами обласної спеціальної дослідницької групи ПОІППО імені М. В. Острогадського.

На допомогу вчителям у викладанні християнської етики рекомендуємо запропоновані джерела, які наведено в додатках (див. додаток 1).

Додатково до запропонованих матеріалів вчителі можуть використовувати християнський духовно-просвітницький часопис «Слово вчителю», який містить матеріали наукового та методичного характеру щодо викладання християнської етики, відповіді на актуальні теми, що стосуються сім'ї, здоров'я, релігії та інших важливих проблем, а також журнал «Отрок» для підлітків та молоді.

Заслуговує уваги вперше створений в Україні мультимедійний підручник для загальноосвітніх шкіл «Християнська етика: сходинки духовності» для 5 класів, який містить зміст уроку, інтерактивні завдання, які можна виконувати на уроці, вірші та твори морального змісту, відео фрагменти до уроків, життя святих, поради дорослих, словничок, тести для самоперевірки.

Також можна використовувати передачі, мультфільми, фільми для дітей і дорослих духовно-морального змісту телерадіокомпанії «Глас», музичні твори.

Тема 2.

Особливості викладання курсів морально-духовного спрямування у загальноосвітніх навчальних закладах: закордонний та український досвід

Хто з наших педагогічних діячів знає, що як Ушинський був православним педагогом, так Ян Амос Коменський був відданим протестантським християнином, а Марія Монтесорі — щирою католичкою? Яскравим прикладом християнського світогляду Коменського є його робота «Материнська школа», яка просто наповнена християнськими ідеями, цитатами та висловлюваннями. Ось деякі з них: Бог возложил на родителей обязанность с величайшей старательностью внедрять в самый нежный ум и

искусно внушать ему относящееся к познанию Бога и страху Божию и говорить об этом детям... Они сами должны изучить способы обращения со своими сокровищами, согласно с их ценностью, чтобы под их собственным руководством дети начинали возрастать в мудрости и любви у Бога и людей... всякий, кто хочет жить на пользу Богу и людям, должен быть воспитан в благочестии, добрых нравах и полезных науках...[31] Так само християнською є його знаменита «Велика дидактика».

Чому Марія Монтессорі бажала працювати з розумово відсталими дітьми, причому іноді безкоштовно, і ця праця призвела до створення багатьох «шкіл Монтесорі»? Тому що вона знала слова Ісуса Христа: «...що тільки вчинили ви одному з найменших братів Моїх цих, те Мені ви вчинили».

Можна було б продовжувати перелік індивідуальних прикладів позитивного впливу християнства на педагогіку, але тепер звернімося до прикладів суспільних та навіть світових.

Кожного року ООН публікує результати комплексних досліджень якості життя у всіх країнах світу, по яких доступна інформація. Ці рейтинги враховують різні фактори: тривалість життя, рівень освіти та здоров'я, ВНД на душу населення, рівень злочинності, дотримання прав людини, тощо. Якщо проаналізувати, яка релігійна культура (світогляд, мораль) віками формувала суспільства переважної більшості країн — лідерів цього рейтингу, то ми побачимо, що це, умовно кажучи — християнські країни. Тобто, християнство раніше було і досі в певній мірі залишається принциповим фактором формування цих культур. Це легко підтверджується простим порівнянням мапи Рейтингу розвитку з мапою світових релігій. Коротко кажучи, саме християнський світогляд та мораль формують найуспішніші в світі країни. І тут немає нічого дивного, адже слідування християнським етичним принципам безпосередньо впливає буквально на всі сфери особистого та суспільного життя, зокрема на здоров'я, на відносини в сім'ї, на злочинність та повагу до життя та гідності людей, на працелюбність, тощо. Саме тому, наприклад, дві частини раніше однієї держави Корейського півострова сьогодні являють такий різкий контраст. Північна

Корея, що стала на шлях безбожного комунізму, є втіленням жорстокості, неповаги до людського життя та гідності, економічної розрухи. А Південна Корея, яка побачила безпрецедентне в історії навернення до християнства, сьогодні процвітає [5].

Різні релігійні конфесії європейських країн та США мають потужну та розгалужену систему конфесійних шкіл, які створювалися століттями. Вони мають можливість реалізовувати конфесійний виховний вплив на молодь, коректувати негативний суспільний вплив, прищеплювати відповідні морально–етичні цінності молоді. Проте використання християнських цінностей в багатьох державах світу не обмежується лише недільними школами, для досягнення цієї мети використовуються і державні школи. Водночас ставлення до ролі релігії та релігійного виховання з погляду його запровадження в програму загальноосвітньої державної школи не є однозначним у різних країнах Європи.

Духовно-моральне виховання в Європі дає підстави зробити певні висновки у цьому питанні:

1. У школах більшості розвинених європейських держав релігійне виховання безперервно відбувається впродовж багатьох століть.

2. Різні історико-політичні обставини в окремих країнах Європи спричинили різні підходи до релігійної освіти в школі.

3. Предмет, який призначений для релігійної освіти, має різні назви у різних країнах: релігія (Бельгія, Греція, Іспанія, Фінляндія), навчання християнської моралі (Данія), основи релігії (Австрія, Норвегія, Нідерланди), релігійне навчання (Швеція, Ісландія), релігійне виховання (Португалія, Великобританія, Німеччина), релігія та етика (Люксембург), релігійні рухи (Нідерланди) [5].

Спостерігаючи за сучасною ситуацією в Європі, можна визначити характер ставлення освітян до релігійної освіти в різних країнах як:

- Пізнавально-енциклопедичний (Нідерланди, Австрія, Швеція, Норвегія);

- пізнавально-активний (Португалія, Великобританія, Німеччина, Ірландія, Данія);

- ігноруючий, або нейтральний (Болгарія, Словенія, Румунія, Швейцарія, Франція). Перші два підходи характерні для більшості економічно розвинутих європейських країн, останній - країнам постсоціалістичного табору і деяким розвиненим країнам [5].

Тому рекомендації щодо викладання християнської етики в Україні та країнах Європи лише в конфесійних недільних школах є досить складною проблемою, адже викладання християнських цінностей лише в недільних школах, означає свідоме значне звуження і збіднення цього процесу, адже недільні школи, по-перше є недостатньо укомплектовані кваліфікованими вчителями, по-друге в них є проблеми з навчально-методичними матеріалами, приміщеннями, школи зазвичай є мало чисельними і відвідування в них є факультативне і по-третє не всі конфесії мають належну сітку недільних шкіл та відповідний в них рівень викладання.

Варто зазначити, що у багатьох країнах світу світська і релігійна етика вже давно введені у навчальні плани загальноосвітніх закладів як окремі дисципліни або, як такі, що інтегруються у зміст інших предметів. Дані з офіційних джерел Європейської Комісії з питань освіти дають уявлення про цей процес: Росія – «Етична грамати́ка», Німеччина – «Етика»; Бельгія – «Релігія або етика»; Іспанія – «Релігія або етика»; Люксембург – «Релігійне виховання та етика»; Словенія – «Етика та суспільство» (права людини, принципи толерантності). Аналізуючи, наприклад, особливості освіти британської школи, Л.М. Ващенко зазначає, що релігійна освіта учнів не є частиною Національної програми Великої Британії, але входить до змісту навчання і надає змогу школярам:

- отримувати та розвивати знання й розуміння релігії та віросповідань;
- розвивати розуміння впливу релігій на особистість, суспільство та культуру;
- розвивати здатність до осмислених та підкріплених фактами висновків та оцінок;
- розуміти роль і значення релігійного впливу у вирішенні питань морального характеру та соціальних взаємин;

- сприяти духовному та моральному розвитку;
- розвивати позитивне ставлення до людей, які сповідують інші релігії чи живуть в іншому суспільстві в пошуках цілей та сенсу життя [5].

Аналіз європейського досвіду, зокрема Німеччини, Швеції, Литви, Фінляндії показує, що вивчення предметів, які містять елементи релігійного та, зокрема, християнського світогляду, може започатковуватися винятково на базі партнерських стосунків між різними конфесіями, державою і церквою, через діалог з батьками та учнями. Зарубіжний досвід спонукав вітчизняних науковців до розроблення позаконфесійної програми курсу «Основи християнської етики для учнів 1–11 класів» (науковий керівник В.М. Жуковський) [13]. Ідея позаконфесійного підходу у відборі змісту дисципліни ґрунтується на методології пошуку консенсусу в трактуванні різними релігіями етичних норм, правил, істин. У вивченні морально-етичних категорій християнства акцентується на головних принципах – позаконфесійності та екуменізмі.

У Російській Федерації експеримент з впровадження "Основ релігійних культур та світської етики" розпочався у 2009 році, коли президент Дмитро Медведєв схвалив пропозицію релігійних лідерів щодо введення зазначеного курсу у загальноосвітні навчальні заклади. 17 грудня 2010 року було затверджено цей предмет у складі федерального державного освітнього стандарту основ загальної освіти (першопочаткова назва "Основи духовно-моральної культури народів Росії"). Курс розрахований на 34 години (навчання у 4 класі) та 17 годин (у 5 класі). Особливістю цього курсу є поділ на модулі: "Основи православної культури", "Основи ісламської культури", "Основи буддійської культури", "Основи іудейської культури", "Основи світових релігійних культур" та "Основи світської етики". Батьки (або особи, які виконують їх функції) можуть обрати для своїх дітей один із цих модулів, за яким й відбудуватиметься навчання [34].

У сусідній Білорусі ситуація в цій сфері є досить відмінною. Якщо говорити загалом, то питання щодо релігійної освіти в загальнодержавних закладах освіти взагалі не дискутувалися, а всі наявні предмети за вибором, які існують в авторському виконанні вчителів-активістів, є суто особистою

ініціативою та "носять випадковий характер" [34]. Переважно всі подібні курси носять православний характер, що є цілком очікуваним з історично-культурної точки зору, а також через підписані 8 квітня 2011 р. між Міністерством освіти Білорусі та Білоруською Православною Церквою домовленості про співпрацю. Саме тому на сьогодні ініційовано проведення досліджень, які спрямовані на формування загальнодержавної програми навчання, а також аспектів зацікавленості у релігійних питаннях як серед потенційних учнів, так і в суспільстві загалом.

Досвід багатьох країн Європи, зокрема країн пострадянського простору – нових членів ЄС – Литви, Латвії, Естонії, свідчить про доцільність ознайомлення учнів у загальноосвітній школі з релігійними цінностями, моральними і культурними традиціям релігій, при збереженні принципу добровільного вибору відповідного курсу [34].

Тема 3.

Релігієзнавство: основні релігії світу та їх морально-духовні вчення

Релігія є надзвичайно складним духовним, суспільним та культурним явищем. Існує багато підходів до її трактування, хоча наука про релігію — релігієзнавство — виникла недавно, у другій половині XIX ст., як реакція на масштабну світоглядну перебудову, що почалася в Західній Європі в епоху Нового часу і торкнулася підвалин людського буття.

Зародження науки про релігію дослідники пов'язують із предметним вивченням найдавніших її пам'яток — міфів. У 1856 р. було опубліковано працю Фрідріха-Макса Мюллера (1823—1900) «Порівняльна міфологія», що започаткувала релігієзнавство як науку. Важливим внеском у вивчення релігій стала фундаментальна праця Едуарда-Бернетта Тейлора (Тайлора) (1832—1917) «Первісна культура» (1871), яка ґрунтується на етнографічному матеріалі. У 12-ти томах Джеймса-Джорджа Фрезера (1854—1941) «Золота гілка» (1890) детально змальовано розвиток різних

народів. У 1891 р. П'єр-Даніель Шантені де ля Соссе (1848—1920) опублікував «Підручник з історії релігії» з теоретичними розділами «Наука про релігію», «Класифікація і деякі основні форми релігії», де викладено загальні положення релігієзнавства. У 90-х роках XIX ст. давні світові релігії детально описав К. Тіле в праці «Основні принципи науки про релігію». Доробок цих науковців сприяв подальшим науковим дослідженням з історії і теорії релігії (Е. Дюркгейм, М. Вебер, С. Холл, В. Джемс та ін.).

Філософи, соціологи та богослови намагалися осягнути феномен релігії, вдаючись до різних підходів і трактувань, однак і досі дефініція релігії є предметом дискусій.

Іноді її ототожнюють з вірою, однак ці поняття різні. Так, вірою є визнання чого-небудь істинним без попередньої фактичної або логічної перевірки, на основі інтуїтивного, суб'єктивного переконання, яке не потребує доказів. Релігія — ширше поняття, воно охоплює віру у визначені догмати (т. зв. мінімум віри), в потойбічний світ (у християнстві та ісламі), стан звільнення від страждань (у буддизмі) тощо.

Релігія — світогляд, який ґрунтується на вірі в існування надприродного світу, детермінує особливий тип поведінки в повсякденному житті та участь у релігійних діях — ритуалах.

Термін «релігія» християнство запозичило від римлян і вклало в нього свій зміст: релігією вважали лише християнську віру. Згодом це поняття поширилося на інші вірування. У XVIII ст. виникло уявлення про «природну релігію», основу всіх релігій. На початку XIX ст. термін «релігія» почали використовувати в його сучасному значенні. Щодо походження і первісного значення цього поняття досі тривають дискусії. Одні вважають, що воно пов'язане зі словами «благочестя, предмет поклоніння», інші — «зв'язувати, з'єднувати» (світ людей і світ надприродний). Вивченням релігій у всій їх різноманітності займається спеціальна галузь наукового знання — релігієзнавство.

У певному сенсі релігія пов'язана з філософією, оскільки предмети їх дослідження збігаються: світ, людина, пізнання, тощо. Однак релігію започатковано на первинному інтуїтивному містичному досвіді, який згодом

раціоналізують, виправдовують та обґрунтовують ресурсами розуму. На певному етапі її розвитку виникає релігійна філософія, яка формується від інтуїції до раціональності.

Існує величезна кількість трактувань релігії, однак їх універсальність сумнівна. Визначення цього поняття можна звести до таких трьох критеріїв (О. Торчинов): релігія передбачає віру в надприродне, Бога (богів) і наявність дихотомії «сакральне — профанне».

Однак критерію «віра в надприродне» не відповідають феномени духовної культури, які належать до примітивних або ранніх форм релігії, наприклад магія. Коли чаклун насилав чари через фігурку, яка символізувала ворога, він убачав цілком природний зв'язок між своїми діями і завданням шкоди певній особі. Магія утвердилася в системі світобачення, яка існує в примітивних культурах, як її органічна складова.

Неоднозначне ставлення до надприродного і в розвинутих сучасних релігіях. Наприклад, деякі школи буддизму визнають існування божеств і демонів лише як особливих живих істот, які народжуються, страждають і помирають. Досягнення їх стану не є метою буддизму, тому й визнання існування суттєвого значення не має. Істот, наділених божественним статусом, розглядають як мирських, тобто не надприродних, відводячи їм у цій релігійній системі незначну роль.

У давніх політеїстичних релігіях Близького Сходу, античних Греції і Риму ідея надприродного теж відсутня. Єгиптяни були переконані, що боги, люди, тварини та інші живі істоти мають однакову природу.

Лише релігії, закорінені в Біблії (іудаїзм, християнство, іслам), відповідають критерію «віра у надприродне». Їм властиве уявлення про трансцендентність Бога: Він є творцем цього світу, лише Бог може явити чудо, яке порушує створені Ним закони і принципи існування всесвіту.

Для визначення релігії іноді послуговуються дихотомією «сакральне — профанне». Терміном «сакральне» (лат. sacer — священний) позначають явища, предмети, людей, які віруючі вшановують як такі, що належать божественному, релігійному, на відміну від профанного (лат. profanus — непосвячений), тобто світського, мирського. Сакральною може бути окрема

істота, частка природи або навіть вона уся. Без сакральних об'єктів чи явищ не існує жодної релігії, а поняття «сакральне» позбавлене смислу без співвідношення з чимось відмінним від нього. Воно набуває змісту лише стосовно поняття профанного, яке є його сутнісним антонімом. Отже, дуалізм «сакральне — профанне» притаманний усім релігіям.

Іноді релігію ототожнюють із вірою в Бога (богів). Однак наявні вчення, у яких така віра відсутня. Їх називають «атеїстичними» релігіями, тобто такими, що заперечують існування Бога. До них належать буддизм, джайнізм, даосизм. Так, у китайській мові відсутнє слово «Бог», оскільки населення Китаю сповідує саме «атеїстичні релігії».

Отже, наявність віри в Бога (богів) не можна вважати сутнісною ознакою релігії. Віра в Бога — складова іудео-християнських традицій, але цей критерій не стосується характеристики багатьох давніх і сучасних релігій.

Коротке визначення феномену «релігія» не охоплює розмаїття її форм, не з'ясовує їх роль у житті людини і суспільства загалом, оскільки релігія — це і світогляд, і світовідчуття, і специфічні дії, і поведінка, які ґрунтуються на вірі в надприродне. Вона є невід'ємною частиною культури і суспільства, виникає в перших людських колективах і, виконуючи важливі соціальні функції, еволюціонує разом із розвитком суспільства.

Релігієзнавство належить до складних за структурою, багатоаспектних полідисциплінарних галузей знань. Його предметом є об'єктивні закономірності виникнення, становлення, розвитку та функціонування релігій, їх структурні особливості, різноманітні феномени, взаємозв'язки і взаємодія релігії з іншими галузями знань. Воно охоплює не тільки трансцендентні, що ґрунтуються на вірі у потойбічне, а й світські та громадянські релігії [26].

Світські релігії - віровчення, які наділяють надприродними властивостями осіб (вождів) націй, держав.

Ці релігії формуються в тоталітарних державах і пов'язані з обожнюванням їх правителя, в імперіях, у яких нав'язується обожнювання народу-завойовника (культ імператора Рим)/, культ вождів марксизму-

ленінізму). Нерідко причиною їх появи є підневільне становище народів, боротьба за національне і політичне визволення.

Громадянські (цивільні) релігії - релігійна єдність громадян певної країни, незалежно від їхньої конфесійної належності.

Такі релігії закликають усіх громадян поклонятися Всевишньому, їх Бог - позаконфесійний, але віра в нього є обов'язкова для всіх громадян. Об'єктом релігієзнавства є стан людини, який виражає її єдність із трансцендентним, свідчить про її самовизначення в світі.

Існують такі типи релігії: родоплемінні (давні), національні, світові. У релігії відбувається еволюція – родоплемінних (давніх) культів до національних релігій, від національних до світових.

Племінні релігії поширені у деяких районах Азії, Америки, Індії, Океанії. Це складний комплекс місцевих традицій, ритуалів, обрядів, що відображають різні етапи людського життя (народження, наречення імені, похорон тощо), які уособлюють небесні та атмосферні явища, включають релігійно-міфологічні уявлення. Ним властиві: визнання та поклоніння усякого роду духам; відсутність професійних служителів культу; впровадження культу у формі особливих для кожного племені свят, традицій, магічних обрядів.

Формами первісних релігій є: фетишизм (вшановування різних об'єктів, предметів дійсності, наділення їх надприродними якостями); тотемізм (віра в існування надприродного зв'язку між групою людей та певним видом тварин або рослин); анімізм (віра у існування душі, духів, духовної сутності у предметах або їх існування окремо від них); магія (сукупність уявлень про можливість впливати на людей, предмети оточуючого світу надприродним шляхом); землеробський культ (вшановування двійників тих факторів природи, які впливають на врожай); шаманство (віра у могутні надприродні можливості стародавніх професійних служителів культу шаманів); культ предків (віра у вплив душі померлої людини впливає на життя родичів і після смерті) [26].

Національні (державні) релігії: вони не виходять, як правило, за межі певної етнічної спільноти; відображають процес формування

народностей, а потім націй. Відрізняються від племінних тим, що склалися та розвивалися у класовому суспільстві; у них відобразилась етнічна приналежність людей.

Основні риси національних релігій: а) поклоніння Богам свого народу, кожний з яких наділяється особливими природними та соціальними функціями; б) складна обрядність, специфічна для кожної релігії; в) наявність особливої касты служителів культу, які займаються розробкою релігійної ідеології та релігійного культу; г) поява молитви як елемента культу; д) перехід від зооморфізму до антропоморфізму; є) є політеїстичними; ж) відносини між Богами побудовані по принципу ієрархії, що відповідає соціальній ієрархії; з) зародження вчення про посмертну відплату.

До національних релігій належать:

- юдаїзм – давня монотеїстична національна релігія, виникла у 2 ст. до н.е. серед семітських кочових племен Аравії; догматика і культ розроблені на основі давньоюдейської Біблії (книги Старого Заповіту); проголошує культ єдиного Бога Яхве, ідею “богообраності” єврейського народу, віру у пришествя месії – небесного спасителя, чекання на Кінець світу, воскресіння мертвих;

- конфуціанство – виникло у стародавньому Китаї у 6-5 ст. до н.е.; засновник Кун Фу-цзи (Конфуцій); увага релігії зосереджена на соціально-етичних проблемах (ідеал досконало-мудрою людини, правила соціальної ієрархії тощо); особливістю релігії є відсутність професійних служителів культу;

- індуїзм – виник у 6-4 ст. до н.е.; є політеїстичною релігією; визнання канонічною книги «Веди»; вчення про сансару та перевтілення душ, закону карми (відплати), дотримання кастового ладу з виконанням обов`язку дхарми, положення про ахімсу (неспричинення лиха) і аватару (можливості періодичних втілень головного бога в інше божество, людину або тварину); бог індуїзму триєдиний: Брахма (творіння), Вішну (збереження), Шива (руйнування);

- даосизм – склався у Давньому Китаї як опозиція конфуціанству у 6-5 ст. до н.е.; основні принципи викладені у книзі «Дао де дзин», автором вважається філософ Лао-цзи; “дао” – сутність та першопричина світу, джерело його мінливості, засіб життя, принцип;

- синтоїзм – сформувалась в Японії у 6-7 ст.; верховним божеством, родоначальником панівної імператорської династії є сонячна богиня Аматерасу; не має церковних канонічних книжок; міфи, легенди, загальні для синто, зібрані у збірку «Кодзикі» [34].

Риси світових релігій: а) зв'язок їх виникнення із значними подіями історії, у яких беруть участь великі маси людей; б) космополітичний, пропагандистський характер, звернення до усіх людей, незалежно від статі, соціального положення, національної чи расової приналежності, як до рівних перед Богом; в) відмова від специфічної обрядності, що роз'єднує людей різних національностей, відмова від жертвоприношень; г) монотеїзм. Існує три світові релігії – буддизм, християнство, іслам.

Буддизм. Виник у 6 ст. до н.е. у Північній Індії, де на той час панувала станова нерівність, суспільство розподілялось на касты: 1) брахмани (службовці культу); 2) кшатрії (рабовласницька знать); 3) вайш'ї (частина вільної бідноти); 4) шудри (частина вільної бідноти плюс раби). Буддизм сформувався як опозиція кастовому ладу. Нове вчення зверталось до всіх верств населення, проголосило рівність усіх людей у стражданнях і позбавленні від них. Засновником буддизму вважають, за легендою, царевича Гаутаму, якого у майбутньому нарекли Буддою. Канон буддійської літератури – «Трипітака» («Три корзини»). Буддійська чернеча община має назву сангха.

Одне з головних положень буддизму є догмат “про страждання”, який сформульовано у чотирьох “великих істинах”: 1) життя є стражданням; 2) причина страждань людини у невігластві, бажанні земних присвоєнь; 3) шлях позбавлення від страждань є шляхом відмови від земних бажань; 4) такий шлях є свідомою відмовою від земних бажань. Це – “восьмирічний шлях”: правильне судження, правильне рішення, правильна річ, правильна увага, правильне зосередження.

Вчення про нірвану у буддизмі: нірвана як над-буття, стан вічного спокою, нескінченного блаженства; шляхом до нірвани є визволення від сансари (кругообігу перероджень) та карми (закону відплати). Вчення про дхарму: за буддійським вченням, усе в світі є наслідком нескінченного руху дхарм, духовних нематеріальних часток; після розпаду певної комбінації дхарми не зникають, а об'єднуються у нові комплекси, так відбуваються переродження, які залежать від карми.

У буддизмі сформувалися напрямки: хінаяна (“малий візок”), де шлях до нірвани повністю відкритий тільки монахам; махаяна (“великий візок”), де важливу роль грає культ бодхісатв – індивідів, які уже здатні увійти в нірвану, але відкладають досягнення кінцевої мети для того, щоб допомогти у її досягненні іншим; ламаїзм, де великого значення набуває вчення про лам (монахів), як обов'язкових посередників між віруючими і бодхісатвами; основними центрами культової діяльності у ламаїзмі постають дацани (монастирі) [34].

Християнство. Виникло у 2 половині I ст. н.е. у південних провінціях Римської імперії.

Розглядаючи соціально-економічні умови виникнення християнства, доцільно підкреслити: 1) у результаті економічної експансії Римська демократична рабовласницька держава перетворилась у 33 р. до н.е. у могутню державу-імперію античного світу; 2) покорені народи втратили економічну самостійність, їх старі племінні й національні боги лишилися підтримки, тому була підірвана віра у старих богів; 3) головна соціальна причина виникнення християнства – безсилля пригноблених у боротьбі із завойовниками; 4) щоб, жити в умовах важкого гноблення, треба було мати якусь перспективу у житті; такий вихід знайшовся – у потойбічному світі; християнську релігію створили раби та бідняки, вона обіцяла їм свободу, рівність та щасливе життя на “тому світі” («Христос переміг, оскільки зазнав поразку Спартак»). У формуванні конкретних особливостей нової релігії були й низка інших соціальних обставин.

Християнство відокремилось від юдаїзму на початку 2 ст. Від цієї релігії воно взяло вшановування Старого Завіту – найбільш стародавня

частина Біблії. Із Старого Завіту християнство використовувало багато сюжетів й образів для формування “біографії” нового бога – Ісуса Христа. Навіть найбільш важлива частина імені бога (Христос) є простим перекладом на грецьку мову юдейського релігійного терміну “месія” (у перекладі “посланець божий”, “спаситель людей”). Від юдаїзму християнство перенесло у свій ідейний арсенал вчення про єдиного бога, про пришествя месії, про створення світу за шість днів, про кінець світу.

Великий вплив на християнство мали філософські вчення античного світу, Сенеки та Філона Олександрійського. У Сенеки християни запозичили етичні ідеї про рівність людей перед долею, про спасіння душі як мети життя, про презирство до земного життя, про любов до ворогів, про покірність долі. Філон запропонував ідеї про природжену гріховність людей, про необхідність спасіння душі через страждання, про страждання як шлях спасіння душі.

Спочатку християнство виступало як релігія пригночених. Перші християнські общини складались з рабів, бідноти та безправних людей. Перші християнські общини не знали догматики і культу пізнього християнства. Їм не були знайомі свята трійця і боговтілення: Христос вважався лише сином бога. Не було уявлень про єдиного святого духа, не було біографії Христа, не було священно-службовців, церкви, таїнств, ікон. З середини 1 ст. у християнстві з'явилися різні напрямки – ворогуючі секти. Поява християнського кліру і церкви відноситься до середини 2 ст. і пов'язана з поступовими змінами у соціальному складі початкових християнських общин: багаті християни поступово приходять до управління майном і богослужбовою практикою. З'являються єпископи.

У 313 р. імператор Костянтин міланським указом оголосив християнство рівноправною релігією серед інших релігій, а в 324 р. офіційно оголосив християнство державною релігією Римської імперії. У 325 р. у місті Нікеї відбувся 1-й Вселенський собор християнських церков, який затвердив християнське віровчення. Процес остаточного формування християнських таїнств та догматів відбувався у 4-8 ст. на перших 7-ми Вселенських соборах.

Значним розколом у християнстві була поява двох основних напрямків – православ'я і католицизму (розкол відбувся остаточно у 1054 р.). Цей розкол був пов'язаний з особливостями розвитку феодальних відносин у східних і західних частинах Римської імперії після її розподілу у 4-ому ст., а також з боротьбою римських пап і константинопільських патріархів за керівництво усією християнською церквою (близько 867 р. відбувся розрив між папою Миколою I і Константинопольським Патріархом Фотієм). Західна церква стала зватися римсько-католицькою; східна – греко-католицькою, православною [21].

Католицизм. Джерело католицизму – це невелика римська християнська громада, першим єпископом якої, за переказами, був Апостол Петро.

Католицизм, як один з напрямків християнської релігії, визнає її основні догмати та обряди, але має низку особливостей у віровченні, у культурі, в організації: 1) як у православ'ї, в основі віровчення католицизму лежить загально-християнський Символ віри («Кредо»), що включає 12 догматів та 7 таїнств; 2) на відміну від православ'я, де у догматі про Трійцю Святий Дух виходить від Бога-Отця, католицький догмат проголошує, що Святий Дух виходить і від Отця, і від Сина; 3) у православ'ї у загробному житті душа людей у залежності від того, як прожила людина земне життя, попадає до раю або до пекла, католицизм сформулював догмат про Чистилище – проміжне місце між пеклом та раєм; у Чистилищі перебувають душі грішників, що не одержали прощення у земному житті, але не обтяжені смертними гріхами; 4) визнання у католицизмі практики продажу індульгенцій; 5) для католицизму є характерним вшанування Богородиці – Матері Ісуса Христа Діви Марії (папа Пій I у 1854 р. проголосив догмат про непорочне зачаття Діви Марії) 6) у католицизмі є вчення про верховенство папи Римського над усіма християнами: 7) на відміну від православ'я, католицизм об'єднаний у єдину централізовану організацію, має міжнародний центр керування – Ватикан (своєрідна, унікальна теократична держава, яка розташована у центрі столиці Італії – міста Рима, площею 44 га) і голову Католицької церкви – Папу Римського (є світським та духовним

керівником держави Ватикан), офіційний повний титул папи звучить так – єпископ Рима, намісник Ісуса Христа, помічник князя апостолів, верховний пантіфік всесвітньої церкви, патріарх Заходу, Італії, архієпископ і митрополит Римської провінції, монарх держави-міста Ватикан; 8) кожна національна церква діє під керівництвом вищого ієрарха, який призначається Папою Римським; це – кардинал, патріарх, митрополит, архієпископ чи єпископ; первинною структурною одиницею католицької церкви, так само як і православної, є парафія, на чолі якої стоїть священнослужитель.

Православ'я. Історично склалося, сформувалося як східна гілка християнства. Поширене у країнах Східної Європи, Близького Сходу, на Балканах. Богословські основи православ'я сформувалися у Візантії, де воно було пануючою релігією у IV-XI ст.

Основою віровчення визнане священне писання (Біблія) та Священні перекази (рішення семи Всесвітніх соборів IV-VIII ст., а також праці найбільших церковних авторитетів, таких, як Василь Великий, Григорій Богослов, Іоанн Дамаскін). На долю цих “отців церкви” випало формування основних положень віровчення.

На даний час нараховується 15 автокефальних (самостійних) православних церков: Константинопольська, Олександрійська, Антиохійська, Ієрусалимська, Російська, Грузинська, Сербська, Болгарська, Кіпрська, Елладська (грецька), Румунська, Албанська, Польська, Чехословацька, Американська. Автокефальні церкви мають у різних країнах екзархати, єпархії, благочинія, подвір'я, місії. Багато хто з автокефальних церков мають автономні православні церкви. Межі самостійності автономних церков визначаються угодою з тією автокефальною церквою, що надала їм автономію. Глави автономних церков обираються помісними соборами з наступним їх затвердженням патріархом автокефальної церкви.

Особливості віровчення та культу православ'я. Для усіх православних церков є загальним віровчення, культ та канонічна діяльність. Основу православного віровчення складає Нікео-Царгородський Символ віри, прийнятий на перших двох Всесвітніх соборах (325 р. – Нікейським і 381 р. –

Константинопільським (Константинополь у Давній Русі називався Царгород). Цей Символ віри був затверджений у вигляді 12 параграфів, що містять догматичні формулювання основних положень віровчення про Бога.

У першому параграфі говориться про Бога як творця світу – перша іпостась Святої Трійці. У другому – про віру в Сина Божого єдинородного – Ісуса Христа. Третій – це догмат Боготілення, відповідно до якого Ісус Христос, залишаючись Богом, разом з тим став людиною, народившись від діви Марії. Четвертий параграф Символу віри – про страждання і смерть Ісуса Христа. П'ятий – про воскресіння Ісуса Христа. У шостому говориться про тілесне піднесення Ісуса Христа на небо. У сьомому – про друге, прийдешнє пришестя Ісуса Христа на землю. Восьмий параграф Символу віри – про віру в Духа Святого. У дев'ятому – про ставлення до церкви. У десятому – про таїнство Водохрещення. В одинадцятому – про майбутнє воскресіння мертвих. У дванадцятому параграфі – про життя вічне.

Важливе місце у православ'ї займають обряди-таїнства, під час яких, за вченням церкви, на віруючих сходить особлива благодать. Церква визнає сім таїнств: 1) водохрещення – таїнство, у якому віруючий при триразовому зануренні тіла у воду з призиванням Бога – Батька і Святого Духа знаходить духовне народження; 2) у таїнстві миропомазання віруючому подаються дарунки Святого Духа, що навертають і зміцнюють у житті духовному; 3) у таїнстві причащення віруючий під виглядом хліба і вина вкушає саме Тіло і Кров Христову для Вічного Життя; 4) таїнство покаяння чи сповіді – це визнання гріхів своїх перед священиком, що відпускає їх від імені Ісуса Христа; 5) таїнство священства відбувається через єпископське рукопокладення при введенні певної особи у сан священнослужителя; право здійснення цього таїнства належить тільки єпископу; 6) у таїнстві шлюбу, що відбувається у храмі при вінчанні, благословляється подружній союз нареченого і нареченої; 7) у таїнстві елеєосвячення (соборування) при помазанні тіла елеєм призивається на хворого благодать Божа, що зцілює немочі сердечні і тілесні [38].

Виникнення протестантизму в епоху Реформації. Протестантизм – один із трьох основних напрямків християнства. Виник у результаті

широкого антикатолицького руху – Реформації у XVI ст. у країнах Європи. Протестанти засудили зловживання католицької церкви, зажадали приведення церковної організації у відповідність із принципами первісного християнства.

Протестантизм: 1) відкинуте вчення про церкву як посередницю між богом і людьми (догмат про роль церкви, яка рятує), особисте спілкування людини та Бога; 2) висунення принципу «виправдання вірою»; 3) значне спрощення культу, відмова від шанування святих, ангелів, поклоніння іконам, мощам та ін.; 4) вчення про загальне священство (кожен християнин, будучи хрещеним, отримує право на спілкування з Богом, право проповідувати і робити богослужіння без посередників); 5) служитель культу позбавлений права сповідувати та відпускати гріхи, у своїй діяльності він підзвітний громаді; 6) відмінено целібат (обітниця безшлюбності); 7) відкинутий авторитет усіх церковних постанов; Біблія, у тому вигляді як вона відкривається людському розумінню, і є тим найважливішим джерелом, де віруюча людина знаходить своє пізнання Бога, ті найважливіші релігійно-моральні настанови, якими вона керується в своєму житті; 8) віруюча людина – це людина, яка усвідомить гріховність своєї природи, і цього досить для того, щоб вона могла безпосередньо звернутися до Бога з молитвою про своє спасіння; молитва про спасіння повинна бути підтверджена сумлінним виконанням своїх мирських обов'язків, тому що за рівнем такої сумлінності Бог судить про міцність віри і про бажання знайти спасіння.

Основні напрямки протестантизму: лютеранство, кальвінізм, конгрегаціоналісти (у Великій Британії), пресвітеріани (Шотландія), англіканська церква, баптизм і інші [21].

Біблія – “священна” книга в юдействі та християнстві, стародавня пам'ятка писемності, що створювалася протягом величезного історичного періоду (XIII ст. до н.е. по II ст. н.е.). Багато біблійних образів, що давно втратили зв'язок з релігійними текстами, стали загальними: змії як підступний спокусник, гірка чаша як символ страждання, голуб як вісник добра та інші.

Біблія складається з двох частин: Старого Завіту та Нового Завіту. Старий Завіт шанується як «священне писання» юдеями та християнами, Новий Завіт – тільки християнами. За вченням церкви, Біблія вважається «богодухновенним словом».

У Біблії розповідається, як Бог створив світ рослинний і тваринний, а також людину, про первородний гріх Адама та Єви і т. ін. У Новозавітний канон усі віросповідання християнської релігії включають: 1) 4 Євангелія: від Матфея, від Марка, від Луки, від Іоанна; 2) Книга Діянь святих Апостолів; 3) 21 Послання апостолів Іакова, Петра, Іоанна, Павла; 4) Апокаліпсис, чи Одкровення Іоанна Богослова.

Євангелія – виклад родоводу Ісуса Христа, що ведеться від Авраама і доводиться до Йосипа, чоловіка Марії, розповіді про «пристрасті господні», про страждання і смерть Ісуса, про воскресіння, а потім і явлення Ісуса своїм учням. Діяння апостолів – діяльність учнів Христа, що пропагували його вчення після його “піднесення”. Послання апостолів – кожне з них приписується певному апостолу (21 послання: 14 Павла, Якова, Петра, Іоанна, Іуди). Одкровення Іоанна – зміст цієї книги дуже заплутаний, але піддається розшифровці таким чином, що йдеться про пророцтво прийдешнього, а саме прихід найближчим часом Кінця світу і настання спочатку царства антихриста, а потім Царства Небесного на землі (це пророцтво викладається у формі низки фантастичних видінь, що нібито з’явилися автору Апокаліпсиса на острові Патмос, куди він був засланий за сповідування християнства, видіння ці, страшні й заплутані, наповнені таємничими символами і загадковими образами, що чергуються незрозуміло і безладно) [37].

Іслам – наймолодша світова релігія (виникла на початку УП ст. н.е., у містах Мекка та Медина, зараз – Саудівська Аравія); за кількістю своїх послідовників є другою (після християнства) світовою релігією. Мусульман мешкають більше як у 120 країнах світу, у 28 країнах іслам є державною релігією.

Створювачем релігії та першим проводирем мусульманської общини вважається Мухаммед, який жив у 572–632 рр. Зі смертю Мухаммеда

припинився прямий контакт мусульманської общини із Аллахом (замісниками Пророка стали халіфи). Мухаммед – головний та останній Пророк справжньої віри. Одного разу, коли він розмірковував у печері на горі Кіра, він почув голос, який сповістив йому, що є Посланцем Бога, за яким був наказ: «Читай!». Одкровення, що поступово накопичувалися, отримали назву «коранів». Мухаммед заклав першу у мусульманському світі.

На сьогодні основними напрямками в ісламі є: сунізм (ортодоксальний іслам, його дотримується переважна більшість мусульман) – найвища мирська та духовна влада (імам) вибирається людьми; шиїзм – влада імама та особа імама повинні бути божественними (шиїзм у більшості у країнах Іран, Ірак, Ліван, Ємен, Бахрейн); суфізм – це ісламський містицизм, напівмонаша течія мандруючих монахів (дервішів), на чолі ордена шейх.

Джерелами віровчення ісламу є Священне Писання Коран та Священний Переказ Суна.

Коран – головне джерело віровчення. Вважається, що зміст Корану був переданий Мухаммеду самим Аллахом через архангела Джебраїла окремими одкровеннями (610-632 рр.). Коран складається із 114 сур (глав); кожна сура складається із аятів (“віршів”), яких десь 6236. Існує традиційне мистецтво читання Корану наспівуючи – 7 “рівно допустимих” способів рецитації Корану.

Священний Переказ в ісламі – Суна. Представляє собою збірку хадисів – легенд про вислови та вчинки Мухаммеда, є розповідями про епізоди з життя Мухаммеда, які є зразком для наслідування усьому мусульманському світові. Складена у IX ст. мусульманськими богословами. Суну визнають лише суніти. У мусульман-шиїтів – власна збірка переказів: Ахбар («повідомлення»).

«Іслам» – з арабської мови "покра": покора Богу. Все у Всесвіті функціонує у чіткій узгодженості, яка відображає волю Бога. Людина має бути повністю покірною цій волі Бога. Релігійна догматика ісламу є досить простою. Мусульманин зобов'язаний вірити: 1) у єдиного Бога – Аллаха; 2) у те, що Мухаммед – останній та найвищий Пророк Бога; 3) в існування

диявола – Ібліса, який спокушає людину з істинного шляху; 4) у Кінець Світу та Страшний Суд; 5) у божественне провидіння.

Культурна практика ісламу зводиться до так званих «п'яти стовпів віри»: 1) шахада – формула сповідання віри: «Немає Бога, окрім Аллаха; Мухаммед – посланець Бога»; 2) саят (молитва) – 5 щоденних обов'язкових молитов та щоп'ятниці колективна полуденна молитва у мечеті; є також додаткові молитви; 3) сау́м (пост) – має дотримуватися щорічно, у 9-й місяць мусульманського місячного календаря рамадан (протягом усіх 30 діб); 4) закят – обов'язковий податок на користь бідних; 5) хадж – паломництво до священного міста Мекки, яке хоча б раз у житті зобов'язаний здійснити кожний мусульманин; 6) іноді до «стовпів віри» додають джихад (священна боротьба за віру).

Іслам – це не тільки просто релігія, це й спосіб життя. Це – культура [21].

Нетрадиційні релігії ХХ – початку ХХІ ст.

Поява у 2 половині ХХ ст. новітніх явищ у релігійному житті суттєво змінила релігійний облік світу та сучасного віруючого. Релігійна статистика, поруч із традиційними («класичними») релігійними системами світобачення та боговшанування, фіксує виникнення та діяльність альтернативних релігій – так званих «нових релігійних течій» (НРТ). В спеціальній літературі цей феномен позначається по-різному: «позавіросповідна релігійність», «світський гуманізм», «езотерична (тобто призначена для посвячених) культура», «деідеологізована віра», «нові релігії», «позаконфесійна (тобто позавіросповідна) релігійність» й ін. [21].

НРТ не просто входять в сучасне життя суспільства та у життя сучасної людини, несучи з собою багато проблем (трагедії масового суїциду, асоціальна орієнтація, сектантська замкненість послідовників НРТ, «промивка мозків» або «маніпуляція свідомістю»), «нова» релігійність ще є й відбиттям глибоких змін в свідомості та самосвідомості сучасної людини, змін у самих «механізмах» буття людини у сучасному світі Новітнього часу. Це – «некласична» релігійність, «некласична» віра, «некласична» релігійна свідомість. Саме вони і породжують феномен нетрадиційних релігій та

культів, феномен НРТ у сучасному світі. Переписуються основоположні релігійні концепції (такі, наприклад, як Добро – Зло, Бог – Диявол), за релігією бачать зовсім інші функції у світі, відбувається модернізація ідеї Бога і таке інше.

Всі засновники нових релігійних течій переконані, що тільки вони дають надзвичайно глибокі, приховані від “непосвячених”, позитивні знання про світ. Деякі вчення прагнуть поєднати у собі науку і релігію, адекватно віддзеркалити проблеми сучасного індустріального суспільства. Більшість існуючих у світі НРТ та рухів мають інтернаціональне походження й поширення, з'являючись у певній країні завдяки закордонним проповідникам. Характерною ознакою сучасного релігійного життя є поява синтетичних (штучно створених) релігій, що в своїх догматах, культурах поєднують множинні релігійні традиції та на основі цього поєднання створюють свої власні вчення, систему обрядових дійств, сильну церковну організацію, претендуючи на статус надрелігії. У них надто розвинутий культ лідера, авторитет власних віросповідних джерел, присутня ідея богообраності їх послідовників. До цієї групи відносяться, наприклад, Церква об'єднання (або уніфікації), АУМ сікрікьо, Велике біле Братство та ін.

Сучасна наука не має якихось специфічних засобів, щоб виявити та виміряти віру людини, крім її самовизначення, її власного свідчення про свою віру. При цьому не обов'язково належати до певної церкви або виконувати якісь обряди, бо віра – це стан, знаходячись у якому людина переживає контакт і близькість з надприродним, відчуває його присутність у собі чи поруч з собою. Релігійний досвід або є, або його немає, він не залежить від наявності храму чи посередника, магічних обрядів чи культових дій. Одним словом, заява адептів нових релігій про свою віру в Бога чи богів і переживання ними зв'язку із трансцендентними силами є абсолютно достатнім для визнання НТР релігійними феноменами, тобто релігіями.

Нетрадиційна релігійність Новітнього часу представлена широким спектром неорелігій. Це: неохристиянські рухи на загальнохристиянській основі – Міжнародна Християнська місія, Місія «Еммануїл», «Армія

спасіння», Лівобережна церков Христа, Церков Воскресаючої Богородиці, Спілка християнської міжконфесійної згоди “Лога”, Церков Ісуса Христа Святих останніх днів (мормони), Новоапостольська церква, Церква Нового Єрусалиму (сведенборгці) і ін.; езотеричні спілки – Реріховське товариство, Асоціація «Живої етики», Братство Грааля, теософське об'єднання, антропософське об'єднання, послідовники вчення Гурджієва, екстрасенсорики тощо; рухи неоіндуїзму – Міжнародне Товариство Свідомості Кріпни, Товариство Шрі Ауробіндо, Товариство ведичної культури, Міжнародне Товариство «Всесвітня чиста релігія» (сахаджи), Місія «Світло душі», Трансцендентальна медитація і ін.; необуддистські течії – дзен-буддизм, ні терен, різні школи тибетського буддизму (карма каг'ю, дзог чен, гелугпа, ріме) і ін.; неоязичництво – друїдизм, рух чаклунів, рух Вікка, рух Асатру, Великий вогонь, Собор Рідної віри, Рідна віра, РУНВіра, Ладовірство і ін.; синтетичні неорелігії – Віра Бахаї (в ісламі), Велике Біле Братство, Церков уніфікації, Церков об'єднання і ін.; саєнтологічні рухи – Діанетика-Фонд Хаббарда, Наука розуму, Християнська наука; Церков Сатани; «близнюки» Церкви Сатани – Товариство Асмодея, Церков останнього суду, «Тантристи», Секта прихильників преподобного Муна, «Церков єднання», «АУМ сінрікьо» /з якою пов'язана трагедія у токійському метро/, «Богородицький центр», культ Вуду (магічна система поклоніння змії з елементами ритуального канібалізму) та багато інших [34].

Перспективи новітніх релігійних течій зводяться до того, що – незважаючи на те, що у світовому поліконфесійному середовищі частка НРТ незначна (десь біля 120 млн. неовіруючих, 95% яких проживає в Азії; неовіруючі складають приблизно 3,5% серед усіх віруючих), – тенденція до розширення НРТ на релігійній карті світу має незворотній характер.

Тема 4.

Біблієзнавство та духовно-моральні цінності Старого і Нового Заповітів

« Найглибший слід у душі свого вихованця залишає той, хто зумів розбудити почуття людської гідності, прагнення до добра, правди, честі, краси, хто здатний збагнути складну, часто сповнену суперечностей душу дитини, і плекати у неї паростки духовності»

В.Сухоми́нський [36].

Питання виховання підростаючого покоління, майбутнього будь-якої нації, будь-якої держави, гостро стояло протягом усієї історії людства. Найвидатніші представники всіх часів і народів намагалися знайти такі засоби виховання, котрі приносили б найкращий результат, давали б можливість, відповідно до вимог певної епохи, виховати дітей справжніми Людьми.

«Висока духовність – процвітаюча держава. Духовне зубожіння – глибокий занепад суспільства». Ця проста істина, якій не одне тисячоліття, не раз підтверджувалась людською історією: піднесенням чи загибеллю багатьох могутніх держав. Відрадно, що нещодавно про неї згадали і в нашій Україні. Зокрема, в основу реформування системи національної освіти за Державною програмою «Освіта. Україна – XXI ст.» покладена духовність [18].

Щоб осягнути масштаби виховного впливу духовності на особистість, на розвиток людських цивілізацій, достатньо навіть звернутися до тверджень видатних людей світу про роль релігії, християнських моральних цінностей у розвитку людства: «Невизнання Бога є для держави найбільшим лихом. Хто підриває релігію, той підриває водночас і основи суспільства» (Платон, давньогрецький філософ-ідеаліст); «Я приписую Біблії велич Англії» (Вікторія, королева Англії); «Віра, релігія і моральність — необхідні підпори всякого добробуту і ладу» (Джордж Вашингтон, 1-й Президент США) [2, с. 11-12].

Наше українське суспільство протягом довгого часу було позбавлене можливості дати дітям морально-духовну основу і тому нині потребує повернення до християнської освіти та виховання. Адже саме християнські

цінності очищають і розвивають сумління людини, утримують її від зла, застерігають від гріха, закликають чинити тільки добро. Включення християнських цінностей в освітньо-виховну систему є реальною альтернативою бездуховності сьогоденного світу.

Виконати поставлені перед учителем основ християнської етики завдання допомагає Біблія, Слово Боже, яке, разом з іншими християнськими джерелами, є основою викладання курсу. Про роль Святого Письма у житті кожної людини натхненно сказав відомий американський письменник, педагог і філософ Генрі Ван Дейк (1852 – 1933): «Народжена на Сході, вбрана в східні форми й образи, Біблія проходить по всьому світу звичайними кроками і входить у країну за країною, щоб усюди знайти своїх. Вона навчилася говорити до серця людини на сотнях мов. Діти слухають її розповіді з подивом і з задоволенням, а мудреці роздумують про них, як про притчі життя. Лукаві і горді жахаються її попереджень, а до зраних серцем і до тих, хто кається, вона говорить мовою матері. Вона вплітається в наші дорогоцінні мрії для того, щоб Любов, Дружба, Співчуття, Відданість, Спогади і Надія були прикрасою на вбранні її дорогоцінної мови. Ніхто не повинен вважати себе бідним чи самотнім, хто збагатив себе цим скарбом. Коли небозвід починає темніти і наляканий мандрівник підходить до Долини Смертної Тіні, він не жахається увійти до неї. Він бере в свої руки жезл і посох Святого Письма і каже другові й супутникові: «До побачення! Ми зустрінемось знову». Підтриманий цією надією, він іде самотньою стежкою, пробиваючись із пітьми до світла» [21].

Життєвої мудрості вчить нас Божа наука, її Господь дарував людям через Боже Об'явлення. Воно міститься у Святому Письмі. Святе Письмо – це книга, що їх написали святі люди, навчені Святим Духом, а він виходить від Самого Всевишнього. Бо сказано в Біблії «Споконвіку було Слово, а слово в Бога було, і Бог було Слово....»(їв.1:1).

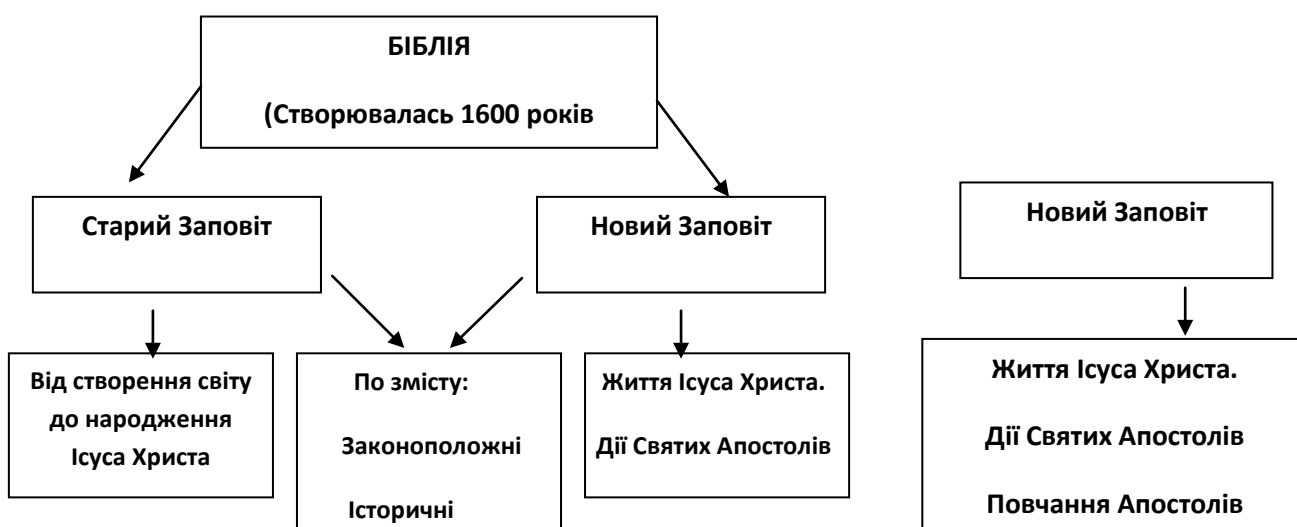
Святе письмо греки назвали Біблією. Слово Біблія походить від назви міста Бібліос, що на березі Середземного моря. Там, де вперше у світі навчилися із стебел рослини папірус виготовляти матеріал для писання на ньому. Зшиті до купи аркуші папірису назвали *біб Ліон*, тобто «збіркою книг»,

«книгою книг». Біблія і справді є Книгою Книг, адже вона об'єднує кілька десятків історичних, навчальних, поетичних, пророцьких книг, а також послань апостолів [37].

Біблія (з грец. βιβλία — книга) — священна книга християнства, яка поділяється на дві частини: Старий Заповіт і Новий Заповіт — і складається з окремих книг, написаних різними авторами (після канону їх налічується 66).

Склад та структура Біблії

Саме в Біблії зосереджені основні моральні уявлення про місце людини у світі, про її суспільно-особисту відповідальність. Розвиток культурології не може відбуватися без вивчення цієї книги.

Сама книга, яку називають «Біблія», складається із двох основних частин — це Старий Заповіт і Новий Заповіт. В основі назви «Заповіт» (від єврейського «berit» — угода, договір, союз, заповіт) лежить ідея угоди Бога з усім людством: у Старому Заповіті розповідається про союз Бога із єврейським народом; у Новому Заповіті — про союз Бога з людством через Ісуса Христа.

Для християн священними є обидві частини Біблії. Проте для євреїв, прихильників іудаїзму, — священною лише перша частина і тому вони взагалі не користуються терміном «Старий Заповіт».

Старий Заповіт або Старий Завіт — перша частина Біблії, що по обсягу складає близько трьох четвертих усієї Біблії. Старий Заповіт нараховує 50

книг, написаних переважно старовітньою мовою. У них розповідається про створення світу, гріхопадіння, взаємини Бога з вибраним ним народом Ізраїлю. Через увесь Старий Заповіт простежується обіцянка Бога відновити посередництвом Месії (спасителя) зруйновані гріхом відносини із Богом. Головна ідея Старого Завіту — договір Бога Яхве з обраним єврейським народом. Умови договору зводяться до двох основних положень:

- "Я - Бог Яхве: нехай не буде для тебе інших богів, окрім мене"
- "Не споріднюйтесь з іншими (язичницькими) народами"

Новий Заповіт — друга частина Біблії, що містить у собі 27 книг. У Новому Заповіті розповідається про прихід на землю Месії (Христа) від Бога, Сина Божого, щоби він помер за людей і таким чином відкупив їх (від успадкованого ними від першого чоловіка Адама, та його дружини, Єви) гріха (про що розповідається і у Старому Заповіті). Будучи на землі, і проповідуючи про Небесне Царство Боже, Ісус (Месія) вибрав дванадцять апостолів (один з яких зрадив його) і доручив їм поширювати його вчення по цілому (заномому в той час) світі.

Окрім самої Євангелії у Новому Заповіті, є і інші книги, де розповідається і стає відомо про виникнення та існування перших общини християнства. Апостоли у своїх посланнях (листах) до церков навчають тому, що саме необхідно для спасіння, а також надають поради для повсякденного життя.

Остання книга Нового Завіту: Об'явлення або пророкування — символічною мовою розповідає про другий прихід Христа на землю в якості Царя Божого Небесного Царства; про кару для тих, хто не повірив у Христа і не виконував його волю;

За змістом книги Біблії, як Старого так і Нового Завіту поділяються на закономірні, історичні, повчальні, пророчі. Книги поділяються на розділи, а розділи – вірші. Такий поділ було зроблено для того, щоб було легше знаходити тексти в Біблії.

Біблія містить сакралізовану історію світу та людства, наголошує на їх залежності від волі Боготворця і промислителя. Основою людського життя як індивідуального, так і народного за Біблією є правдиве богошанування і

богопоклоніння. Під цим кутом зору Біблія подає також історію розвитку форм релігійності – від зовнішніх обрядових до внутрішньо вмотивованих релігійними почуттями та вірою. Кульмінаційна подія біблійної історії – діяльність на Землі Ісуса Христа та Божественного Месії, насамперед його викупна жертва, яка за християнським вченням є для всього людства шляхом до спасіння.

Дана книга як одна з найвизначніших збірок сакральних текстів вирізняється величезною науковою та тематичною різноманітністю: виклади міфологічних систем, історичні оповіді, релігійна публіцистика, лірична поезія, зразки релігійної містики.

Це зумовило не лише безпосереднє використання біблійних текстів у богослужбовій практиці іудейської та християнської релігії. Досвід повсякденного життя, зафіксований у Біблії, збагатив народну мудрість через використання прислів'їв.

Біблія є найрозтиражованішою та найпопулярнішою книгою у світі.

Світовому письменництву в цілому і кожній національній літературі зокрема передує Біблія. Вона розкриває світоглядні, моральні, естетичні, правові та інші засади суспільного життя – ставлення людини до людини та людей до навколишнього світу.

Створювалася вона від XII ст. до н.е. по II ст. н.е., тобто впродовж майже півтори тисячі років у процесі відбору, редагування, канонізації релігійних текстів, які спершу іудаїзм, а потім християнство визнали богонатхненними — навіяними людям Богом шляхом Одкровення. Тобто через Біблію Бог звернувся до людей. Священнописці підбирали спосіб, стиль викладу. Писали її сотні відомих і невідомих авторів, редакторів, переписувачів, перекладачів, яким Бог явив своє слово. Складається Біблія із двох частин — Старого та Нового Завітів. Слово *завіт» означає договір, союз Бога з обраним народом і всім людством. Відповідно, ту частину, в якій йдеться про союз Бога з іудейським народом, називають Старим Заповітом (іудеї — Танахом). У Новому Завіті йдеться про союз Бога з усім людством.

Старий Завіт, який утворюють іудейські священні писання, сформувався в дохристиянські часи (з середини I тис. до н.е. по останні

десятиліття I ст. н.е.), а їх виправлення та редагування іудейськими книжниками-масоретами (масора — сукупність норм і правил письма і вимови тексту, що спершу існував усно) тривало до кінця X ст. н.е. Написаний він давньоєврейською (гебрейською) мовою, а окремі фрагменти — арамейською, яка є її діалектом.

Непростим було формування старозавітного канону — корпусу (переліку, складу), послідовності, правильності, чистоти текстів. У зв'язку з цим існує кілька канонів Старого Завіту:

1) Палестинський (янійський) канон, створений єрусалимськими релігійними вчителями і відредагований іудейськими книжниками-масоретами. Він найбільш ортодоксальний, саме на його основі сформувався Танах.

2) Александрійський (діаспорний) канон сформувався в процесі викладу іудейських книг загальноживаним серед єврейської діаспори грецьким діалектом койне. До нього входили і популярні в діаспорі, але не визнані в Палестині 11 книг.

У III—II ст. до н.е. на основі діаспорної версії було зроблено переклад Старого Завіту грецькою мовою, він отримав назву Септуагінта (лат. *septuaginta* — сімдесят). За легендою, його здійснили 72 перекладачі протягом 72 днів. Саме Септуагінта стала основою християнського Старого Завіту. В руслі її традицій, але з деякими скороченнями, канонізовано латиномовний варіант Старого Завіту, що має назву Вульгата. Неканонічні книги Старого Завіту вважають «душекорисними» (православ'я), богонатхненними (католицизм).

1. Тора (в іудеїв — Закон або книги Закону, у християнській традиції — П'ятикнижжя Мойсеєве). До неї належать книги: Буття, Левіт, Числа, Второзаконня (Повторення Закону), їх автором вважають Мойсея.

2. Пророки (іноді їх називають історичними книгами). До них належать: книга Суддів, чотири книги Царств, дві книги Хронік, книга Ездри, книга Неемії, книга II Ездри, Тавіт і Юдиф, книги пророків.

3. Писання. Це Псалми (збірка релігійних гімнів), Книга притч Соломонових, Екклізіаст (Проповідник) — книги афоризмів, Пісня Пісень — збірка лірики, книга Йова — філософські роздуми про сенс життя.

У книгах Старого Завіту, який ще називають Законом суворої правди, йдеться про створення світу, перших людей, початок історії людства, про вигнання людини з раю, всесвітній потоп, про початок історії, релігію єврейського народу. Містить він вчення про месію. У більшості оповідей реальність тісно переплетена з психологічністю.

Людина розглядається як сфера боротьби добрих і лихих сил. У зв'язку з цим виникли поняття раю і пекла (запозичено з мітраїзму). Рай — вічне пристановище душ праведників і святих після їх смерті. У Старому Завіті він постає закритим садом країни Едем.

Біблія визнає Бога джерелом буття, добра і гармонії. У Старому Завіті він триєдиний: творча сила (Елогіум), володар світу (Адонай), особа (Єгова). Таким його уявляли давні євреї.

Християнство, перейнявши ідеї та сюжети Старого Завіту, у своєму віровченні зосереджується винятково на канонічних текстах Біблії, ігнорує їх інтерпретації. Немало інтерпретацій біблійних сюжетів прижилося в ісламі, який, маючи свою священну книгу Коран, Біблії не визнає.

Новий Завіт, який вважають Законом Божественної любові й благодаті, написаний ідеологами християнства давньогрецькою мовою. Він об'єднує 27 книг, священність і канонічність яких визнана всіма християнськими конфесіями: чотирьох Євангелій (від Матвія, Марка, Луки та Іоанна), в яких йдеться про непорочне зачаття, прихід Спасителя — Ісуса Христа, про його життя, смерть і воскресіння. В інших книгах (Діяннях і Посланнях апостолів, Одкровенні Іоанна Богослова — Апокаліпсисі) описується небесне життя Христа, поширення християнства, тлумачиться віровчення, йдеться про страшний суд і кінець світу.

Християнське богослов'я на основі змісту і спрямованості книг Нового Завіту поділяє їх на законоположні (Євангелія), історичні (Діяння), навчальні (Послання) та пророцькі (Апокаліпсис).

Склад Нового Завіту (канон) формувався поступово. Офіційне визнання 26 книг відбулося в 363 р. н.е. на Лаодикійському соборі. У 419 р. Карфагенський собор включив до новозавітного канону двадцять сьому книгу — Апокаліпсис.

Поза канonom перебуває кілька десятків творів, які називають апокрифічними — не визнаними священними у зв'язку з їх сумнівною вірогідністю або невстановленим походженням.

Хоч жодного тексту мовою оригіналу не збереглося, вважають, що всі новозавітні тексти були написані арамейською мовою. Уся термінологія грецька. Грецькою мовою й записано новозавітний канон.

У 1205 р. кентерберійський єпископ С. Ленгтон усі 66 книг Біблії поділив на 1189 розділів. А в XV ст. текст Біблії було поділено на вірші. Усього їх 31 173. Саме в такому вигляді дійшла вона до наших днів.

Біблія містить різні за змістом і формою релігійні та світські твори, які засвідчують різноманітність способів пізнання, осмислення дійсності, формування світоглядних засад, спроб заглянути в майбутнє людства. У ній тісно переплетені реальне та ірреальне, міф і дійсність. Учені вважають, що більшість оповідей має під собою реальну основу, вони є закріпленою в легендах справжньою історією. Попри те, що немало сюжетів вступають між собою в логічну суперечність, вони об'єднані могутнім духовним змістом. Саме тому Біблію вважають книгою книг.

Біблія багата своєю жанровою різноманітністю, яку формують космогонічні (про виникнення світу, Землі) та етіологічні (про походження явищ природи, суспільного життя) міфи, а також легенди, байки, казки. Епос представлений сюжетно-описовою оповіддю про богатиря Самсона; в історії Йосипа простежуються композиційно-стильові особливості роману, аподії у книзі Рут подані у формі, наближеній до новели. Досить колоритні есе (художньо-публіцистичні твори), представлені у книзі Екклесіастовій. Міцно вкоренилися у свідомість людства приповідки, афоризми. Є в Біблії історичні хроніки, юридичні кодекси, зразки ораторського мистецтва, весільні пісні, інтимна лірика.

Біблія перекладена майже всіма мовами світу, сумарний її тираж найбільший у світі. При посиланні на Біблію зазначають не сторінку, а книгу, розділ і вірш, наприклад: Еккл. 2, 5 (книга Екклезіастова, розділ 2, вірш 5).

На українську землю Біблія прийшла з Візантії. У Київській Русі вона (богослужбові тексти) поширювалася у перекладі старослов'янською мовою, здійсненому в IX ст. солунськими братами Кирилом та Мефодієм. У XII ст. було завершено переклад інших її частин.

Попри те, що в Україні було розвинуте книгодрукування, Біблію переписували до XIX ст. Таких книг існує кілька тисяч. Серед найвідоміших — Остромирове Євангеліє, а також Реймське Євангеліє, привезене дочкою Ярослава Мудрого Анною в м. Реймс для вінчання з французьким королем Генріхом I. З друкованих перекладів першим в Україні було видано стараннями Івана Федорова «Львівський апостол» (1574). А «Острозьку Біблію» (1581) вважають першим церковно-слов'янським перекладом.

Переклад Біблії українською мовою вперше був здійснений у другій половині XIX ст., що є заслугою Кирило-Мефодіївського братства. Над перекладом Біблії працювали Маркіян Шашкевич, Іван Нечуй-Левицький, Михайло Максимович. Помітний доробок у цій царині Пантелеймона Куліша, якого І. Франко критикував за перекладацьку неточність, спричинену слабким знанням давньоєврейської мови, й Івана Пулюя, завдяки яким у 1880 р. вийшло «Святе Письмо Нового Завіту», у 1903 р. — Старий Завіт, а роком пізніше — вся Біблія. Через кілька десятиліть до цієї роботи взявся Іван Огієнко (митрополит Іларіон), який у липні 1940 р. завершив її. Повністю Біблію українською мовою було видруковано у 1962 р. [11].

Отже, Біблія є пам'яткою духовної культури не лише християнства, а й всіх релігій в цілому.

Тема 5.

Мета, завдання та особливості навчальної дисципліни «Основи християнської етики»

Курс “Основи християнської етики” є дисципліною християнсько-світоглядного спрямування, культурного спрямування та освітньо-виховного спрямування, який вибудовується як фундамент буттєвих цінностей сучасної людини [11].

Цей курс не є вченням віри, не включає релігійні обряди, не ставить за мету залучення до певної конфесії.

Викладання предмету передбачає виховання в учнів поваги до свободи совісті, релігійних та світоглядних переконань учнів; здатності до співжиття в українському суспільстві.

Метою курсу „Основи християнської етики” є формування в учнів християнських моральних чеснот. У процесі досягнення мети передбачається реалізація таких завдань:

- ознайомлення учнів з основами християнської моралі як фундаменту загальнолюдських цінностей;
- ознайомлення учнів із християнськими моральними цінностями: істини, благочестя, добра, любові, краси, гідності, обов’язку, совісті, честі;
- формування свідомої та відповідальної особистості учня на основі християнських духовних, моральних та культурних цінностей.
- створення належних морально-етичних умов для самопізнання і самореалізації.

Освітня мета у процесі викладання християнської етики передбачає

- отримання і засвоєння учнями знань про Бога як джерело моралі, про добро і зло у світлі Біблії, про принципи моральної поведінки у ставленні до Бога, до себе, до своїх ближніх, до своєї держави, до природи;
- оволодіння знаннями про культуру, історію та реалії народів періоду написання Біблії;
- формування навичок та розвиток умінь роботи з Біблією, релігійною та довідковою літературою, підручником, посібником.

Освітня мета здійснюється на основі підбору навчального матеріалу, зокрема, біблійних історій, інформації історико-культурологічного характеру, цікавих наукових фактів.

Розвиваюча мета реалізовується в процесі розвитку пізнавальної, емоційної та вольової сфери учнів.

Передбачається розвиток в учнів:

- емоційної сфери: співчуття, співпереживання, радості;
- інтелектуальних і пізнавальних здібностей (різних видів уваги, пам'яті, мислення);
- готовності до спілкування, взаємодії та співпраці з оточуючими людьми на основі християнських моральних цінностей;
- готовність до подальшої самоосвіти і морального самовдосконалення.

Виховна мета слугує для виховання в учнів характеру і поведінки у світлі Біблійних моральних цінностей у зазначених сферах: у ставленні до Бога, до себе, до своїх ближніх, до держави та природи.

Передбачається виховання в учнів:

культури мислення, спілкування, взаємодії та співпраці на основі християнських моральних цінностей;

- рис характеру – доброзичливість, працьовитість, любов до ближнього, співчуття, оптимізм;
- ціннісних орієнтацій, почуттів та емоцій учнів [11].

Виховання учнів у процесі викладання християнської етики забезпечується підбором навчального матеріалу:

- біблійних віршів, біблійних історій, прикладів з художньої літератури повчального спрямування, матеріалів культурологічного спрямування, прислів'їв тощо;
- застосування у процесі навчання запитань, проблемних завдань, ситуацій, рольових ігор, які вимагають від учня висловлення своїх почуттів, власної думки питань моральної поведінки.

У навчанні всі цілі реалізуються одночасно і в комплексі. Цілі навчання християнської етики тісно пов'язані зі змістом навчання.

Зміст навчання християнської етики має забезпечити досягнення головної мети, яка полягає в тому, щоб

- ознайомити учнів зі спільними для всіх християнських конфесій християнськими моральними цінностями;

- навчити учнів поводити себе у відповідності з християнськими цінностями, які лежать в основі загальнолюдських моральних цінностей.

Зміст навчання основ християнської етики включає сфери спілкування, діяльності і поведінки у ставленні до Бога; до себе; до своїх ближніх; до держави; до природи; а також знання Біблійного, історичного та культурологічного характеру.

Курс „Основи християнської етики” побудований відповідно до принципів та вимог сучасної педагогічної науки, поєднаних з підходами та принципами християнської педагогіки:

- особистісно-орієнтованого підходу, який визнає дитину найвищою цінністю виховання, творінням Божим;

- наочності, що передбачає створення відповідних умов для чуттєвого сприйняття Біблійного матеріалу через переважно візуальну та слухову наочність [29, 30].

Вченні дослідили, що дитина запам'ятовує: 20% того, що чує, 50% того, чує і бачить, 80% того, що чує, бачить і робить.

Використовуючи наочність, учитель християнської етики не повинен занадто деталізувати біблійний матеріал, перебираючи на себе функцію Творця (наприклад, зображення створення світу). Наочність, яка використовується на уроці, повинна бути високохудожньою.

Не допускається наочність, яка може показати Творця у непривабливому чи карикатурному вигляді. Не слід під час інсценізації виконувати роль Бога. Його голос має звучати за кадром, за сценою;

- посильності, що вимагає ретельного визначення обсягу навчального матеріалу і його характеру з урахуванням віку і рівня підготовки учнів, щоб завдання, які ставляться перед школярами, були їм зрозумілими.

Так, згідно з дослідженням психологів, для учнів молодшого віку не рекомендується давати більше трьох віршів з Біблії, оскільки вони їх не можуть сприйняти;

- міцності, що передбачає належне засвоєння християнських моральних цінностей для їх застосування у повсякденному житті;

- свідомості, що орієнтує учителя на забезпечення розуміння учнями матеріалу, який вивчається;

- науковості, що має за мету: а) використовувати наукові відкриття в галузі фізики, хімії, астрономії, біології, історії, археології для підтвердження біблійних істин; б) спиратись на досягнення психолого-педагогічної, історико-культурологічної та теолого-філософської науки для успішного викладання християнської етики;

- зв'язку навчання з життям, який зобов'язує педагога не лише розкривати учням біблійні моральні принципи і подавати їм для їх ілюстрації відповідні місця з Біблії, підкріплюючи розповідь біблійними сюжетами, але й пояснювати, як відповідні моральні цінності використовуються у повсякденному житті і як можуть застосовуватись конкретним учнем;

- активності, який передбачає духовну, інтелектуальну, практичну діяльність учнів, спрямовану на духовно-моральне зростання під час оволодіння християнськими моральними принципами;

- виховуючого навчання, що реалізується в такій організації навчання християнської етики, в процесі якої отримані знання Біблійних моральних принципів слугують для формування морального характеру і поведінки, забезпечують можливість проявляти себе учням як особистостям;

- індивідуалізації, що виявляється у процесі вивчення християнської етики шляхом врахування індивідуально-психічних особливостей, релігійного досвіду учня, рівня його вихованості, які значно впливають на ефективність оволодіння християнською етикою;

- культуровідповідності, який передбачає сприйняття християнської моральної культури українського народу як невід'ємної

частини світової культури; шанобливе ставлення до культури та духовних цінностей представників інших культур, народів, релігій;

- добровільності, що регулює право вибору вивчення курсу „Основи християнської етики”, „Основи релігійної етики” або світської “Етики” на підставі світоглядних переконань учнів та їхніх батьків;

- доступності, що передбачає врахування вікових та психологічних особливостей учнів, орієнтація їх на свідоме використання засвоєних цінностей і моральних принципів;

- системності, що передбачає цілісний, ієрархічний, взаємозалежний і відкритий процес залучення дітей до цінностей у їх постійному розвитку;

- наступності та практичної цілеспрямованості, що забезпечує наступність у реалізації змісту і завдань навчального предмету та орієнтацію на практичне втілення засвоєних духовно-моральних засад, як мотивацій життя творчої особистості;

- комплексності та інтегрованості, які полягають у взаємодії навчання і виховання, об’єднанні зусиль сім’ї, школи, позашкільних закладів, дитячих об’єднань у виховному процесі;

- превентивності, що забезпечує профілактику негативних проявів поведінки дітей та учнівської молоді, вироблення імунітету до негативних впливів соціального середовища;

- суспільної спрямованості виховання, передбачає прищеплення християнських моральних цінностей для життя в суспільстві – формування національної свідомості, патріотизму;

- виховання особистості в діяльності і спілкуванні, вимагає у процесі викладання християнської етики організувати різноманітну діяльність учнів, їх спілкування. Для його реалізації використовуються ситуації, ігри, проекти.

- оптимістичного прогнозування, що передбачає віру в кожную людину і можливість її виправлення;

- специфічні принципи;

– біблійної основи навчання, який передбачає, що основою навчання християнської етики є християнські моральні цінності, подані у Біблії, які є спільними для всіх християнських конфесій;

– міжконфесійного характеру навчання, що скеровує учителя й учня на вивчення спільних для всіх християнських конфесій моральних цінностей. Пропаганда окремої конфесії в тій чи іншій мірі не допускається;

– толерантного ставлення до представників різних конфесій, а також невіруючих передбачає однакове ставлення до представників різних конфесій і людей різних переконань;

– врахування конфесійних особливостей передбачає врахування особливостей різних конфесій, до яких належать учні класу, що певною мірою визначає поведінку школярів, їх релігійні знання.

Учитель християнської етики використовує такі методи-способи:

розповідь,

пояснення,

бесіда,

переконання,

привчання,

заохочення.

Учень використовує такі методи-способи:

ознайомлення,

осмислення,

засвоєння,

практикування,

засвоєння.

Навчальний процес з християнської етики включає такі основні етапи:

- етап подачі нового матеріалу;

- етап закріплення матеріалу;

- етап практикування і його застосування.

I. На етапі подачі нового матеріалу учитель знайомить учнів з християнськими моральними цінностями, показує як вони функціонували в

Біблії і в реальному суспільному житті на прикладі використання біблійних історій, віршів з Біблії, оповідань повчального характеру.

Учень у цей час знайомиться з християнськими моральними цінностями та способами їх використання у запропонованих біблійних і життєвих ситуаціях.

II. Етап закріплення передбачає

пояснення учителя,

бесіду на основі прослуханого, побаченого чи прочитаного,

відповіді на запитання тощо.

Учень осмислює, закріплює християнські моральні цінності.

III. На етапі практикування і застосування отриманих знань учитель

моделює проблемні ситуації,

пропонує вирішити реальні життєві ситуації.

Учні розв'язують уявні проблемні ситуації в класі, а згодом реальні життєві ситуації поза його межами, в реальному ужитті.

У процесі викладання основ християнської етики у п'ятому класі використовуються відповідні форми і методи навчання:

розповідь, що передбачає виклад учителем або учнем біблійного, художнього або іншого матеріалу, який має морально-повчальний зміст.

Цей метод реалізується у процесі розповіді біблійних історій, історій з суспільного життя, особистого життя учня, художньої літератури. Для розповіді характерна яскравість характеристик, наявність фактів, явищ, конкретність, емоційність, динамічність. Передбачає використання додаткових джерел; понятійний апарат розповіді і її змістовне наповнення повинні відповідати рівню знань п'ятикласників та можливостям їх сприйняття; пояснення, що має на меті аналіз, тлумачення й доказ різних положень навчального матеріалу морально-етичного характеру шляхом розкриття причинно-наслідкових та інших зв'язків і закономірностей.

Поєднується на уроці з описом, бесідою, демонстрацією; пояснення здійснюється на основі принципу доступності на відповідному емоційному і динамічному рівні; бесіда, як форма спілкування, у процесі якої учитель, спираючись на наявні в учнів знання і досвід, користуючись запитаннями

підводить учнів до розуміння і засвоєння нових знань, до повторення і перевірки знання навчального матеріалу, до певних висновків; до бесіди можуть залучатися увесь клас, група або окремі учні; може актуалізувати відомий учням матеріал, а також підводити до отримання нових знань; дискусія, що передбачає широке публічне обговорення якогось спірного питання. Дискусія вимагає попередньої підготовки з боку вчителя (постановка проблеми, підготовка учасників дискусії, організація дискусії, контроль за ходом і підведення підсумків); учнів (ознайомлення із дискусійною проблемою; підбір аргументів і доказів; часові і змістовні обмеження виступів – регламент тощо); демонстрування та ілюстрування, має на меті показ наочних об'єктів – реальних предметів або їх зображень. Ефективність залежить від правильного вибору об'єктів демонстрування, а також від уміння учителя поєднати смислове пояснення з демонстрацією наочного об'єкта; вибраний предмет демонстрування та ілюстрування повинен відповідати певним естетичним вимогам у відповідності до теми і мети уроку; метод прикладу, що передбачає конкретизацію моральних уявлень учнів на конкретному прикладі життя і поведінки; метод авторитету, використовує вплив на переконання і поведінку, що ґрунтується на любові, довірі до високої значущості особистих якостей і життєвого досвіду слів і вчинків людини.

У процесі викладання основ християнської етики в школі використовуються відповідні засоби навчання.

Комплект для вчителя має складатися з Програми з християнської етики, книжки для вчителя, посібника для позакласної роботи, набору фоно- і відеофонограм, репродукцій, слайдів, фланелографа тощо.

У книжці для вчителя подано методичні рекомендації щодо роботи з підручником, а також методичні вказівки до кожного уроку. Книжка для вчителя дозволяє ефективно організувати навчально-виховну роботу учнів і використати компоненти навчально-методичного комплексу.

Комплект для учня включає підручник, хрестоматію для читання, довідкову літературу, роздатковий матеріал, відеограми, комп'ютерні програми.

Підручник з християнської етики для учня є головним навчальним посібником.

У посібнику міститься методично організований матеріал, ключові вірші, словничок нових слів, біблійні історії, оповідання та вірші повчального характеру, завдання для перевірки отриманих знань та їх застосування на практиці для формування відповідної поведінки.

Підручник християнської етики організований за тематичним принципом у розділи, які є відносно закінченими частинами змісту навчання християнських моральних цінностей.

Кожний розділ охоплює серію уроків і має поурочну структуру.

У підручнику використані різноманітні засоби наочності: схеми, таблиці, малюнки, символіка, різні шрифти.

Підручник забезпечує послідовність подачі матеріалу до кожного уроку.

Зміст підручника спрямований на засвоєння учнями християнських моральних цінностей.

Весь матеріал підручника організовується навколо певної теми.

У структурі параграфа є домашні завдання.

В підручнику паралельно використовуються матеріали з Біблії та світської літератури [29,30].

Тема 6.

Особливості викладання навчальної дисципліни «Розмаїття релігій та культур світу»

Програма курсу для загальноосвітніх навчальних закладів

Пропонована програма інтегрованого навчального курсу “Розмаїття релігій і культур світу” для 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання складена, виходячи з цілей, вимог і змісту навчання суспільствознавчих дисциплін у школі, закладених у Державному стандарті освіти. Загальна стратегія, зміст, структура та завдання курсу відповідають тенденціям розвитку культури і освіти XXI ст. Характерною особливістю соціокультурної ситуації сучасності, зокрема у сфері

виробництва, є остаточне утвердження нових інформаційних систем, які сприяють його децентралізації. Відтак, посилюється процес індивідуалізації та мініатюризації праці, коли головним суб'єктом суспільно корисної діяльності стає не колектив, а кожна окрема особистість – неповторна унікальна цілісність внутрішнього духовного стану, переживань, знань, цінностей, смислів. Зростання соціальної ролі особистості в інформаційній цивілізації закономірно призводить до підвищення впливу культури на суспільне буття, а також до посилення міжособистісного спілкування у “малих групах” – спілкування, що здійснюється на засадах діалогу культур. Останній, у зв'язку з активізацією масових міграційних рухів та інтенсифікації інформаційних потоків, стає необхідною передмовою виживання людини в XXI ст. [5].

У контексті діалогу культур в інформаційному суспільстві одним із головних завдань сучасної системи освіти є формування толерантності як основи діалогічної свідомості – відкритості до плюральності культур світу; здатності до сприйняття представника інокультурної традиції не як “Чужого” (“ворога”), а як “Іншого” (“друга, хоча й незбагненого, – власне, тому й принадного для мене, що незбагненого”). Успішне виконання зазначеного завдання залежить від ступеня упровадження у середню загальноосвітню школу інтегрованих спеціальних навчальних курсів, які були б побудовані на світоглядних засадах ідеології плюральності й філософії діалогу та мали на меті прищеплення учневі відповідних знань та компетенцій з актуальних проблем виживання людини в умовах інформаційного “буму”.

Вибір назви курсу – “Розмаїття релігій і культур світу” – визначається його поліфонічною світоглядною спрямованістю на співробітництво численних традицій і відповідає концептуальним засадам та змістовій спрямованості теоретико-методологічної та історико-культурної проблеми культурологічних наук “Релігія і культура”. Предмет курсу – діалог культури і релігії на різних етапах культурно-історичного процесу, виражений через феномен багатоманітних релігійних культур сучасного світу й України (індо-буддійська, японо-буддійська, даосько-конфуціанська, арабо-мусульманська, православна, католицька, протестантська) [5].

Мета курсу – морально-духовний розвиток учня на основі формування толерантності його світогляду. Реалізація поставленої мети здійснюється через компаративний (порівняльно-історичний) аналіз релігійних типів культур на підставі спільних цінностей (універсалій).

Завдання курсу:

1. Освітні (повідомлення студентам цілісної систематизованої сукупності знань про відповідні релігійні типи культур; узагальнення отриманих знань у формі розкриття проблеми взаємодії релігії і культури та проблеми міжрелігійного діалогу культур).

2. Виховні (розумове, морально-етичне, естетичне, патріотичне та світоглядне виховання особистості; забезпечення сприятливих передумов для здійснення вихованцями вільного самовизначення у духовній царині).

3. Розвиваючі (розвиток пізнавальних та емоційних сил учнів, комунікативних навичок, формування культури спілкування; прищеплення навичок культурологічного аналізу текстів і життєвих явищ, основ релігійної та світської етики).

Предмет, мета і завдання курсу дозволяють виокремити його загальні світоглядні, методологічні та структурні особливості. До таких належить:

Толерантність та діалогічність. Курс повинен сприяти подоланню умонастрою ксенофобії та прищеплювати принципово новий тип терпимого ставлення до “Іншого” – не пасивне сприйняття, а щира зацікавленість чужою несхожістю та своєрідністю як нагально необхідними кожній людині для здійснення самоідентифікації в світі динамічних інформаційних зв’язків.

Плюральність змісту, полікультурність, відхід від європоцентризму. Курс повинен містити всю множинність історико-культурних традицій (антична, середньовічна, новоевропейська, східна і західна, язичницька і християнська), що інтерпретується не як етапи поступового лінійного сходження до індустріального та сучасного Заходу, а як “синхронні” (умовно синхронні) “співбесідники” з “вічних питань” людства (глобальних проблем людського співжиття, що апелюють до культурних архетипів і виявляються співзвучними так званім “дитячим” питанням).

Відповідно, методологічними засадами курсу повинні виступати:

2.1. Діалоговий підхід, який акцентує поліфонічний характер культури як діалогу культу та кореспондує з концептуальними засадами історизму, феноменології, герменевтики, деконструктивізму.

2.2. Аксиологічний підхід, який постулює наявність спільних цінностей (універсалій Добра і Зла, Істини і Хиби, прекрасного і потворного, життя і смерті, чоловічого і жіночого, хаосу і космосу, віри, свободи, самотності, щастя тощо), які у кожній культурі знаходять свою оригінальну інтерпретацію, породжуючи відповідні “дочірні” структури.

2.3. Історико-компаративістський підхід – порівняльний аналіз культурних типів на основі універсалій культури, що у змісті курсу репрезентоване як своєрідна “співбесіда-перекличка” різних голосів культури. Відтак, людина акумулює у своїй свідомості як синхронні та взаємопов’язані всі духовні спектри історії. Точкою діалогу між ними постають “вічні” (“дитячі”) питання” стосовно сутності базових категорій (універсалій) культури, на які учень добирає, порівнюючи між собою, античні, середньовічні, новоєвропейські, західні і східні, язичницькі і християнські “відповіді”. Суттєво, що до окремих тем (наприклад, західноєвропейська християнська культура, діалог язичництва та християнства в Україні) учень у процесі засвоєння матеріалу звертається неоднократно, повертаючись до них по “спіралі”, на новому витку розвитку теоретичного мислення [5].

Оптимальний баланс загальнолюдського і національного. Курс повинен вибудовувати образ української культури як мікромодель стосунків Сходу і Заходу та давати знання про множинність духовних спектрів України на різних етапах її розвитку. Результатом засвоєння цих знань є розвиток в учня здатності до творчого, критичного (діалогічного) осмислення місця власної культури в світовому цивілізаційному контексті. Тому українознавча тематика входить як складова частина до ключових розділів курсу: тема 2 “Релігія і культура перших людей” розділу I “Початки релігії і культури”; теми 1 “Первісна людина у пошуках Бога” та тема 3 “Сучасна людина у пошуках первісної” розділу III “Релігія і культура у первісну добу”; тема 4 “Праукраїнська культура в античну добу: реалії діалогу” розділу V “Релігія і

культура Стародавньої Греції та Стародавнього Риму в розмаїтті релігій і культур світу”; розділ XI “Релігія і культура Київської Русі”; тема 3 “Православна культура між Сходом і Заходом”; розділу XVI “Релігійні культури християнського Заходу”; розділ XIX “Релігійна культура в Україні”; тема 2 “Культура у православному віровченні” розділу XX “Культура очима науковців і релігійних діячів”.

Взаємозв'язок релігії і культури як змістова засада курсу, культурологічність, світськість (світоглядна нейтральність, неупередженість).

Основою побудови змісту курсу повинна стати “культурологізована” версія релігієзнавства, що передбачає світоглядний аналіз релігії не тільки (і не стільки) як системи догматів і обрядів, скільки як певної ментальної традиції, віддзеркаленої у відповідних моделях поведінки.

Зазначену особливість курсу забезпечує релігійна культурологія як прикладна галузь. Її виникнення заглиблюється у період становлення цивілізацій, але теоретичне становлення відбулося недавно і продиктоване діалоговими тенденціями розвитку сучасного інформаційного суспільства. Останнє в особі культурної еліти – представників науково-академічних, громадських, церковних, художніх кіл – звертається до вироблення теоретичних засад діалогу культур, особливим виявом якого є рух до коадаптації релігії і науки. У межах релігійної культурології головний методологічний акцент робиться на усвідомленні проблеми взаємозалежності релігії і культури та на встановленні на цій підставі міждисциплінарних зв'язків культурології та релігієзнавства як наук і навчальних дисциплін [5].

Розкриття сутності зазначеної проблеми полягає у проясненні механізмів впливу релігії на культурну динаміку. Багатоманітність і різновекторність цих впливів обумовлює необхідність відходу від односпрямованого лінійного погляду на проблему з точки зору однієї конкретної парадигми (марксизму, психоаналізу, екзистенціалізму і т.п.) та вимагає застосування принципу методологічного плюралізму. Так, прямий вплив релігії на культуру, який найбільш яскраво демонструють традиційні

суспільства, починаючи від первісних, доцільно розглядати в контексті аксіологічного підходу (школа М. Вебера); зворотній (через залежність від соціально-економічних форм життя) – в контексті соціологічного (марксистського, позитивістського) підходу. Крім того, необхідно розрізняти: безпосередній (через релігійні догмати, інституції, церковно-державної відносини) та опосередкований (через суспільну мораль) впливи. Суттєво також, що впливаючи на соціокультурний процес, сама релігія може поставати у відкритій формі (як диференційована предметна галузь) та у прихованій (!) формі (як напівусвідомлені носіями культури архетипи, цінності, смисли, універсалії). Останнє є найбільш важливим для розкриття ролі релігії в інноваційних суспільствах, що вимагає переосмислення самого поняття «релігія»: не в галузевому (система догматів і обрядів), а в ціннісно-смысловому (ментальна традиція) вимірі.

Розкриття механізмів впливу релігії на культуру підводить до попереднього висновку: релігія як система сакральних смислів включається в контекст культури і водночас розглядається як суттєвий чинник культурного розвитку. Отже, міждисциплінарний підхід до проблеми «релігія і культура» передбачає діалог культурології та релігієзнавства, який розгортається по двох основних напрямках: застосування культурологічної методології та методики (зокрема, герменевтичної інтерпритації тексту) при вивченні релігійних явищ; застосування релігійного матеріалу при дослідженні цінностей і смислів культури. Перший напрям визначає культурологічний аналіз релігійних явищ у межах духу, стилю і світовідчуття відповідного історичного типу культури, в якому формуються дані явища. Другий напрям визначає релігієзнавчий аналіз типології культур Сходу і Заходу, що будуються на відповідних сакральних цінностях. Обидва напрями репрезентовані у структурі та матеріалах курсу.

З психолого-дидактичної точки зору, програму побудовано на поєднанні діалого-культурологічного, особистісно-орієнтованого та компетентнісного підходів. Це вимагає від учителя значної діалогізації та гуманітаризації навчально-виховного процесу. Сутність діалогізації полягає у забезпеченні високого рівня суб'єкт-суб'єктного спілкування між учнями

класу, вчителем і учнями, вчителем, учнями і змістом навчального матеріалу. Діалого-культурологічний підхід в освіті передбачає розуміння кожного конкретного учнівського колективу (класу) як неповторної конфігурації цілком самоцінних, самодостатніх особистостей з унікальним поєднанням потреб, інтересів, мотивів та пізнавальних здібностей. Відтак, при викладі курсу виключаються будь-які стандартизовані, уніфіковані рекомендації щодо форм і методів навчання: одна й та сама тема може бути по-різному опрацьована у різних класах. Тому в побудові уроків учитель керується насамперед методичною доцільністю та конкретними умовами навчання. Характерною рисою сучасного навчального заняття є відсутність усталених ознак у його структурі та методиці, розмивання меж між його елементами. Сутність гуманітаризації виявляється через посилення культурологічного елемента в змісті освіти: суспільні явища, в тому числі релігійні процеси, вивчаються як складні феномени духовного життя людини в контексті соціокультурного середовища їх створення і функціонування. Останнє, у свою черг, розглядається крізь призму концептуальної парадигми діалогу культур як плюралістичне утворення, як поле взаємодії багатоманітних історико-культурних традицій минулого і сучасного [5].

Сутність компетентності, отриманої учнем, виявляється не тільки і не стільки в обсязі засвоєного матеріалу, скільки у здатності до використання здобутих знань у процесі пізнавальної роботи над новим матеріалом; у вмінні його аналізувати, узагальнювати, критично оцінювати та такт вино використовувати у різноманітних навчальних і позанавчальних ситуаціях, насамперед у межах полікультурного спілкування. Власне, рівень розвитку культури діалогу і постає остаточною критерієм оцінки навчальної діяльності учнів.

Пропонована програма розрахована саме на такі критерії та вимоги. Вона надає можливість учню самостійно розвивати свої пізнавальні сили й здібності не тільки під час урочної, але й під час позаурочної роботи, у процесі виконання домашнього завдання, сприйняття релігійних та мистецьких творів, повсякденного спілкування. Програма надає можливість

учителю самостійно варіювати та інтерпретувати матеріал, творчо підходити до організації навчання, підбору адекватних конкретній виховній ситуації форм і методів навчання.

До кожної теми надається орієнтовний узагальнений перелік інформаційних питань змісту, які відображаються у відповідних підручниках і посібниках (найменування їх містяться у списку рекомендованої до курсу літератури). Ці питання засвоюються учнями у вигляді знань про релігійно-культурні факти, релігійно-культурні цінності, релігійно-культурні тексти та культурологічні поняття різного ступеня складності. У спектрі засвоєного матеріалу особливе значення приділяється аксіологічному (ціннісно-смісловому) аспекту пізнання: релігійним і культурним цінностям, втіленим у відповідних текстах, які учень піддає творчій (діалогічній) інтерпретації, як під час уроків, так і під час виконання самостійної роботи.

Інформаційні питання до кожної теми, які складають мінімум обов'язкових знань учня, не розподілені за окремими уроками, що дає можливість вчителю самому підбирати тему, перелік та обсяг питань до кожного конкретного уроку відповідно до вікових та індивідуальних особливостей учнів.

Сучасні підходи до моніторингу знань учнів передбачають комбінацію тестових завдань та інших форм контролю (усні та письмові відповіді, реферати, доповіді, есе, творчі завдання, робота з текстом). Особливе значення в організації та проведенні контролю, виходячи з його ключових критеріїв (компетентність учня щодо культурологічного аналізу явища у ціннісному та діалогічному вимірі), займає робота з текстом джерела (релігійного, наукового, філософського або художнього твору). Результати цієї роботи доцільно оформлювати в індивідуальний науковий проект учня на зразок анотації або есе.

Основними компонентами програми є: зміст навчального матеріалу, перелік вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, на які вчитель орієнтується під час вивчення тем конкретних розділів.

Структура курсу передбачає наявність таких тематичних розділів:

Розділ I. “Початки релігії і культури” (1 клас, 17 год.). Розділ знайомить учнів з базовими поняттями курсу, акцентуючи увагу на такій культурологічній категорії, як “архетип культури”. Остання засвоюється учнем в адаптованому вигляді як низка первообразів, відображених у відомих міфах, легендах, казках різних народів світу. Через сприйняття архетипів учень поступово підводиться до думки про наявність спільних цінностей релігій і культур світу, виражених через вічні світоглядні проблеми буття людства. Особливе значення надається вивченню життя первісних людей, співставленню архаїчних культурно-релігійних символів з даними сучасного народознавства.

Розділ II. “Вічні питання релігії і культури” (1 клас, 17 год.). У даному розділі продовжується тема культурних архетипів і цінностей через розгляд базових категорій сучасної етики та культурології (добро, зло, любов, обов’язок, справедливість, гріх, свобода, відповідальність, совість та ін. Ключовими питаннями є питання сутності добра і любові як вищого вияву духовності людини, а також співвідношення свободи і відповідальності.

Розділ III. “Релігія і культура у первісну добу” (2 клас, 17 год.). У даному розділі вивчається релігія і культура первісних людей у таких аспектах: релігійному (“первісна людина у пошуках Бога”); комунікативному (“первісна людина у пошуках “Іншого”); ціннісному (аспект значущості первісної культури для розвитку релігій і культур світу, втілений у темі “Сучасна людина у пошуках первісної”). Вивчення розділу спирається на приклади із сучасного народознавства, у першу чергу мова йде про національні традиції глибокої давнини.

Розділ IV. “Релігія і культура стародавніх цивілізацій Сходу: сучасний погляд” (3 клас, 17 год.). Учні вивчають цінності, символи і смисли культур Стародавнього Єгипту та Месопотамії з особливим акцентом на релігійному характері цих культур. Аналізується та усвідомлюється роль культур і релігій стародавніх цивілізацій у світовому цивілізаційному русі.

Розділ V. “Релігія і культура Стародавньої Греції та Стародавнього Риму в розмаїтті релігій і культур світу” (4 клас, 17 год.). Релігійна культура античності розглядається як певна внутрішня єдність, скріплена цінностями

стародавніх греків і римлян, втілених у текстах релігії, філософії та мистецтва. Особливе значення надається вивченню побуту і звичаїв античності, реаліям діалогу праслов'янської та античної культур.

Розділ VI. “Релігійні культури Сходу: індо-буддійська культура” (5 клас, 35 год.). У даному розділі розглядається феномен індо-буддійської культури, заснований на релігійних цінностях ведичної системи, брахманізму, індуїзму та буддизму. Учень адаптовано засвоює основні поняття розділу (Карма, Сансара, віддяка, реінкарнація, каста, кастовий обов'язок). Засвоєння цих категорій рекомендується супроводжувати читанням або переказом відповідної художньої літератури (наприклад, доступних “Бхагавадгіти”).

Розділ VII. “Релігійні культури Сходу: японо-буддійська культура” (5 клас, 35 год.). У даному розділі розглядається феномен японо-буддійської культури, заснований на релігійних цінностях синтоїзму, конфуціанства, дзен-буддизму. Учень адаптовано засвоює основні поняття розділу (краса світу, життя як мить, добро в людині, турбота про дитину, вірність, самурайський кодекс честі, бойове мистецтво). Засвоєння цих категорій рекомендується супроводжувати читанням або переказом відповідної художньої літератури (наприклад, доступних хоку і хайку), переглядом уривків художніх фільмів.

Розділ VIII. “Релігійні культури Сходу: даосько-конфуціанська культура” (6 клас, 35 год.). У розділі розглядається феномен даосько-конфуціанської культури, заснований на релігійних цінностях даосизму, конфуціанства та чань-буддизму. Учень адаптовано засвоює основні поняття розділу (гармонія, шлях, Дао, закон, не діяння, держава, імператор, Небо, ритуал, добрі манери). Засвоєння цих категорій рекомендується супроводжувати переглядом відео або прослуховуванням фрагментів традиційних китайських музичних творів.

Розділ IX. “Античність як основа становлення культури Заходу” (6 клас, 35 год.). зміст розділу побудований так, щоб на новому рівні сприйняття повернути учня до феномену античної культури, який тепер розглядається не емпірично (як сукупність фактів і творів, звичаїв

повсякденного життя), а світоглядно (у головних духовних феноменах філософії, музики, трагедії). Особлива увага приділяється виявленню генетичного зв'язку античності та європейської (західної) духовної культури.

Розділ X. “Релігія і культура Середньовіччя: актуальні питання (7 клас, 35 год.). У розділі ставиться проблема світоглядних засад європейської цивілізації та закладання її класичних основ у добу християнського Середньовіччя. Особливе значення надається підкресленню сотеріологічного (орієнтованого на духовне спасіння людини) характеру середньовічної культури, виявленню її неповторного духовного змісту.

Розділ XI. “Релігія і культура Київської Русі” (7 клас, 35 год.). У змісті розділу культура Київської Русі постає як органічна складова світового культурно-цивілізаційного процесу доби середньовіччя. Новизна розділу полягає у тому, що основна увага приділяється дослідженню священних символів Київської Русі у контексті релігійного синкретизму слов'янської духовності. Рівень успішності засвоєння матеріалу залежить від ступеня сформованості міждисциплінарних зв'язків з курсом історії України та всесвітньої історії.

Розділ XII. “Як формувалася сучасна Європа: релігія і культура епохи Відродження і Реформації (8 клас, 35 год.). Розділ містить відомості про провідні тенденції розвитку двох великих перехідних епох від Середньовіччя до Нового Часу, які змінили ментальність, цінності та релігійно-духовне обличчя Європи. У розділі акцентується увага на феномені гуманізму та протестантизму; аналізуються особливості релігійної та мистецької творчості славетних гуманістів та реформаторів.

Розділ XIII. “Як формувалася сучасна Європа: релігія і культура Нового Часу (XVII – XIX ст.)” (8 клас, 35 год.). У розділі розглядаються світоглядні, релігійні та художні особливості культур класицизму, Просвітництва і бароко, романтизму, реалізму, авангарду. Головна увага приділяється розгляду виокремленої епохи як мегаперіоду Модерну в історії західної культури, який ознаменував собою початок теоретично зрілої критики релігії з усіма його перевагами і недоліками. Критичному аналізу

піддаються різні вияви вільнодумства. Адаптовано засвоюються початкові поняття філософії (буття, світ, людина, суспільство тощо).

Розділ XIV. “Релігія і культура сучасної Європи (XX – початок XXI ст.)” (8 клас, 35 год.). У розділі розглядається роль релігії у культурному житті сучасної Європи, особливості діалогу релігії та науки, перспективи євроінтеграції України в контексті цього діалогу. Окрема тема приділяється вивченню феномену інформації та інформаційної цивілізації, зміни соціальних функцій релігії в процесі інформатизації.

Розділ XV. “Християнська культура: загальний портрет ментальності” (9 клас, 35 год.). Розділ передбачає здійснення цілісного системного аналізу картини світу Заходу в контексті його порівняння з релігійними культурами Сходу. Учень засвоює провідні культурні цінності Заходу і Сходу, аналізує відмінності у ставленні до релігії на Заході і на Сході, будує перспективи діалогу культур. Результатом засвоєння знань з картини світу християнської культури є усвідомлення учнем необхідності будувати міжнародні відносини на спільних культурно-духовних засадах.

Розділ XVI. “Релігійні культури християнського Заходу” (9 клас, 35 год.). Розділ знайомить учнів із світоглядними, релігійними та художніми особливостями католицької, православної та протестантської культур. Головна увага приділяється підкресленню унікальності кожної з традицій, її самоцінності як історичної та духовної цілісності. Вивчаються також тенденції поширення зазначених релігійних культур на території України.

Розділ XVII. “Арабо-мусульманська культура” (10 клас, 35 год.). У даному розділі розглядається феномен арабо-мусульманської культури, заснований на релігійних цінностях іудаїзму, християнства та ісламу. Учень адаптовано засвоює основні поняття розділу (єдинобожжя, Коран, пророк, джихад, намаз, хадж тощо). Засвоєння цих категорій рекомендується супроводжувати читанням або переказом відповідної художньої літератури (наприклад, “Рубаї” О. Хайяма, поетичних творів Румі, Джамі, Хафіза, Нізамі та ін.).

Розділ XVIII. “Релігія і культура як історична та світоглядна проблема” (11 клас, 35 год.). У даному розділі відбувається логічний перехід від

вивчення історико-культурного багатоманітності релігій і культур світу до засвоєння базових теоретичних засад курсу. Останні передбачають аналіз сутності та цінностей культури, усвідомлення головних механізмів діалогу релігії та науки.

Розділ XIX. “Релігійна культура в Україні” (11 клас, 35 год.). У розділі на засвоєних теоретичних засадах учень вивчає особливості становлення та історичної еволюції релігійної культури України від первісного язичництва через християнізацію Русі-України до поліконфесійного стану сучасної релігійної ситуації в нашій державі. Головним поняттям, на якому будується зміст розділу, є поняття “толерантність”, усвідомлене як історично зумовлена особливість національного духовного життя.

Розділ XX. “Культура очима науковців і релігійних діячів” (12 клас, 35 год.). Заключний розділ. У ньому учень закономірно підводиться до завершального смислового блоку курсу, а саме до вивчення релігійної думки про культуру (релігійної культурології), складеної у межах різних типів культур (насамперед православної, католицької, протестантської). Головна увага приділяється вивченню відмінностей та спільностей між науковою та релігійною точкою зору на культуру, виводяться реалії та перспективи діалогу культур і світоглядних традицій [5].

Орієнтуючись на змістові засади та викладені у програмі курсу вимоги до навчальних досягнень учнів учителі мають змогу:

1. Конкретизувати освітньо-виховні завдання, тему та зміст окремих навчальних занять у планах-конспектах уроків;
2. Визначити основні методи і прийоми повідомлення, засвоєння і контролю знань;
3. Вибрати найбільш придатну для досягнення очікуваних результатів навчальну та наукову літературу.

Вивчення курсу передбачає формування в учнів знань:

Про особливості взаємозв'язку релігії і культури, його причини і наслідки, виражені через становлення відповідних релігійних типів культури.

Про особливості історичного розвитку різних релігійних типів культур, роль релігії у їх становленні та функціонуванні.

Про наявність загальнолюдських цінностей (універсалій культури) як координат картини світу, які віддзеркалюються в архетипах первісної доби, “останніх” питаннях сучасної науки і водночас – у так званих “дитячих” питаннях.

Про механізми впливу релігії на формування цінностей і смислів культури, становлення її картини світу.

Про особливості інтерпретацій культурних універсалій (“відповідей” на “останні” питання) у контексті різних культур Сходу і Заходу.

Про специфіку картини світу кожного релігійного типу культури у єдності космологічної (будова всесвіту), антропологічної (ідеал людини) та аксіологічної (ключові цінності) моделей; про схожість і відмінність картин світу різних культур, про роль універсалій культури та багатоманітність їх інтерпретацій в культурах Сходу і Заходу.

Про віддзеркалення світоглядних ідей тої чи іншої культури в її здобутках-текстах (релігійних, політичних, філософських, художніх, наукових, побутових).

Про сутність проблеми міжрелігійного діалогу культур в сучасному світоглядному дискурсі.

Про українську культуру як мікромодель діалогу Сходу і Заходу та поліконфесійний, полікультурний характер сучасної української релігійності.

На підставі цих знань повинні бути сформовані компетенції:

Культурологічного (світоглядного) аналізу релігійних, філософських, богословських та художніх текстів, соціокультурних явищ і процесів.

Історико-компаративістського (порівняльно-історичного) аналізу окремих типів культури на основі реконструкції картини світу.

Застосування отриманих знань у майбутній навчальній та професійній діяльності на засадах світоглядної толерантності та діалогу культур.

Тема 7.

Специфіка предмету «Біблійна історія та християнська етика» як одного із курсів морально-етичного спрямування

Навчальна програма «Біблійна історія та християнська етика» (1-11 класи) є програмою духовно-морального змісту, що спрямована на формування і розвиток гармонійної особистості українського громадянина-патріота на засадах християнських духовних цінностей.

Нагальною потребою сьогодення є вирішення таких запитів, що постають перед шкільною освітою:

- проблеми формування ціннісної складової в структурі особистості громадянина України, позитивного мислення стосовно вирішення різних життєвих ситуацій (світоглядних, суспільних чи особистісних);

- цілеспрямований, а не хаотичний, розвиток здібностей і талантів молодшої людини відповідно до їх реалізації на благо суспільства і близького оточення, сім'ї;

- свідомий вибір професії, сумлінне ставлення до своїх обов'язків, зважений вибір супутника життя і формування міцної сім'ї на засадах традиційних християнських сімейних цінностей українців тощо [37].

Сьогодні спостерігаємо різноманіття підходів щодо вирішення цих запитів, але не всі вони відповідають найголовнішому критерію – формуванню гармонійної особистості, здатної протистояти негараздам нашого часу. На жаль, майже немає духовно-формуючих курсів, які б сприяли відродженню і набуттю особистістю традиційних духовно-культурних компетенцій (християнських рис характеру, релігійної свідомості, відповідної до неї розвитку емоційно-вольової та розумової сфер життя, набуття реального (а не віртуального) вчинкового досвіду тощо).

Одинадцятирічний досвід роботи за програмою курсу «Біблійна історія та християнська етика» (програма факультативного курсу для учнів 1-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, затверджена Київським обласним інститутом післядипломної освіти педагогічних кадрів) переконує у його доцільності та актуальності. Це виявляється, насамперед, у бажанні дітей вивчати цей предмет, їхньому прагненні узгоджувати свою поведінку з

нормами християнської моралі, у позитивних відгуках батьків на результати вивчення цього курсу дітьми.

Мета програми полягає у збагаченні дітей духовно-етичними знаннями, у відродженні життєстверджуючого мислення та набутті вчинкового досвіду на основі християнського віровчення, досвіду тисячолітньої традиції християнства в Україні.

Завдання програми:

1. Вивчення змісту і розвиток уявлень про вічне вчення – Святе Письмо. Набуття історичного релігійного досвіду багатьох народів, які жили у вірі та предстоянні перед Богом.
2. Формування світогляду українського громадянина-патріота на тисячолітніх засадах відданості Богові, Вітчизні та своєму народові.
3. Розвиток духовно-моральної сфери особистості, релігійних почуттів та проявів духовно-моральної краси у повсякденні (вчинки милосердя та співчуття, гуманність, поступливість, щирість, правдивість, довіра до людей, альтруїзм тощо).
4. Зацікавлення молодого покоління вивченням історії рідного краю, особливо в аспектах духовного життя, релігійних традицій та вивчення досвіду вирішення різних ситуацій (превентивне виховання).
5. Моральний розвиток особистості на історичних прикладах Святого Письма та прикладах високого духовного життя історичних осіб (святі, подвижники, мученики за віру).
6. Продовження цілеспрямованого пізнання особистістю духовного світу через поєднання віри та розуму, релігійного пізнання внутрішнього світу людини через власний досвід переживань та вчинків.
7. Пробудження і виховання моральних почуттів, пов'язаних з релігійним світоглядом і релігійним життям особистості: почуття обов'язку в дотриманні Божих Заповідей, служіння Богу і людям та ін.
8. Виховання в учнів етичних і естетичних почуттів, пов'язаних з їхнім майбутнім життям як батьків, громадян нашої держави, християн.

9. Захист особистості вихованців від деструктивних систем впливу на їхню духовно-моральну і ціннісну сфери життя (превентивне виховання на засадах християнської моралі).

Основні принципи програми

Методологічною основою програми є такі аксіологічні принципи (що відповідають концепції національного виховання):

- **принцип природовідповідності** (полягає у врахуванні природи людини, вікових та індивідуальних особливостей, національних і регіональних особливостей);

- **принцип культуровідповідності** (органічний зв'язок з історією народу, традиціями, з народними ремеслами, промислами. Особистість формується через відтворення у власному житті безпосередньо привласненого досвіду попередніх поколінь, їхніх духовних і моральних надбань, побудови за цими зразками структури вирішення головних життєвих ситуацій тощо);

- **теоцентричний принцип** (таке розуміння світу, у якому джерелом і причиною всього виступає Бог);

- **теогуманістичний принцип** (як варіант синергетичного принципу, який лежить в основі християнського вчення про взаємодію людини і Бога, про Боголюдину Ісуса Христа як взірця досконалої Людини. Поняття синергія, яке розробляється наукою синергетикою, набуває принципово нового значення);

- **дитиноцентризм** як варіант гуманістичного принципу.

- Основні дидактичні принципи програми:

- **науковості,**

- **доступності,**

- **наочності,**

- **інтегративності,**

- **системності** [37].

- Дотримуючись цих принципів, програма використовує надбання богословських християнських наук (християнська антропологія, моральне богослов'я, біблійна історія, бібліїстика, християнське мистецтво, українська

християнська культура тощо), що вивчають людину, історію розвитку стосунків людини з Богом, тлумачення біблійних текстів, основи християнської етики, християнської культури, а також суспільних наук.

Основні принципи викладання програми:

- **принцип особистісної орієнтації** (врахування неповторності психічних особливостей кожної дитини, наявність індивідуального підходу);

- **принцип наступності** (полягає у наступності в реалізації змісту і завдань навчальних курсів та орієнтацію на практичне втілення засвоєних духовно-етичних засад як мотивацій життєтворчої особистості);

- **принцип соціальної відповідності** (обумовлює необхідність узгодженості змісту та методів навчальних курсів з реальною соціальною ситуацією, в якій передбачається формування у школярів готовності до розв'язання життєвих проблем);

- **принцип превентивності** (означає надання знань для профілактики негативних проявів поведінки дітей та учнівської молоді, вироблення імунітету до негативних впливів соціального середовища, активне протистояння їм);

- **принцип життєвої смислотворчої самодіяльності** (передбачає процес становлення особистості як творця і проектувальника свого життя, який уміє приймати самостійні рішення і нести за них відповідальність, повноцінно жити й активно діяти у динамічних життєвих умовах, постійно самовдосконалюватися, адекватно і гнучко реагувати на соціальні зміни);

- **принцип свободи совісті** (обумовлює можливість вибору серед світських навчальних курсів такого, що найбільше відповідає світоглядним переконанням учнів та їхніх батьків).

Зміст програми складають три напрями:

1. Вивчення Біблії і розгляд прикладів із біблійної історії в аспектах етики вчинків, вирішень життєвих ситуацій та розвитку особистості віруючого, його ставлень до Бога і Божих настанов.

2. Вивчення основних засад християнської етики, які відображені в багатовіковій історії українського народу, його укладі життя, вирішенні ним

основних життєвих ситуацій та на прикладах життя відомих подвижників благочестя і святих нашого краю.

3. Превентивне виховання на засадах християнської моралі, яке полягає у творчому вирішенні життєвих ситуацій, з якими діти і молодь зустрічаються в сучасному світі. Цей напрямок реалізується в ігрових ситуаціях, дискусіях, диспутах, екскурсіях та інших формах урочної та позаурочної діяльності [37].

В основу змісту курсу “Біблійна історія та християнська етика” покладено Святе Письмо Старого та Нового Заповітів, основні положення вчення Ісуса Христа та апостолів, канонічні першоджерела та свідчення авторитетів християнської церкви, художню літературну спадщину видатних українських та світових письменників, що містить зразки досвіду християнської культури тощо.

Міжпредметні зв'язки курсу простежуються безпосередньо у вивченні відповідних тем з курсу історії України, світової історії, української та світової літератури, у проведенні виховних годин, що сприяє різносторонньому оглядові та розумінню суті навчального матеріалу і змісту виховної ролі прикладів з історії та вчинків літературних героїв.

Тема 8.

Сутність навчальної дисципліни «Етика: духовні засади»

*В епоху спорту і синтетики
людей велика ряснота.
Нехай тендітні пальці етики
торкнуться вам серце і уста.*
Ліна Костенко

*Культура, в якій деградують засади етики,
приречена на занепад.*
Альберт Швейцер

Специфіка навчальної дисципліни «Етика: духовні засади» полягає у світоглядно-формуючій функції, інтегративності з іншими предметами та особливій дотичності до духовно-душевної сфери дитини. Така акцентуація

у навчально-виховному процесі школи на предметі етико-моральної спрямованості в умовах кризовості українського суспільства і сім'ї, суттєвого зменшення позаурочної та виховної роботи набуває виключної ваги.

Становлення України як сучасної цивілізованої демократичної держави може відбуватися за умови, коли високорозвиненою стає культура, у духовному просторі якої реальні відносини вибудовуватимуться на усвідомленні та утвердженні власним життям найвищої Істини – людина є образ і подоба Божа. Власне, реформування системи національної освіти з домінантою “виховання духовної особистості” і покликане сприяти створенню такого духовного простору [8].

З метою формування у дітей та молоді високоморальних якостей, патріотичної та громадянської свідомості, ціннісних орієнтирів, які ведуть людину шляхом пізнання Істини, Добра, Краси, у загальноосвітніх навчальних закладах, вбачається необхідним вивчення предметів етично-морального спрямування.

Програма “Етика: духовні засади” – це спроба в рамках шкільного курсу пробудити інтерес учнів до питань, пов'язаних із етикою і мораллю, показати нагальну необхідність та важливість розвитку духовно-душевної сфери людини, допомогти дітям у визначенні власної життєвої позиції, спираючись на вітчизняні духовні традиції.

Мета курсу “Етика: духовні засади”:

- ознайомлювати учнів з духовною культурною спадщиною в історичному аспекті;
- сприяти формуванню світогляду учня, як цілісної особистості;
- спрямовувати вихованців на пошук адекватного сучасному рівню розвитку суспільства розуміння смислів життя;
- розвивати їх духовно-моральне мислення;
- створювати сприятливі умови для набуття знань про духовні засади етики як світоглядного, культурологічного, історичного феномену буття;
- формувати орієнтацію на вічні духовно-моральні цінності культури;

- виховувати високі громадянські якості – любов до Вітчизни, повагу до роду, родини, пошанування національних сімейних традицій, вибудованих тисячолітньою культурою;

- сприяти у вибудові власної конструктивної життєвої програми добротворення на історично традиційних для України засадах християнського світогляду.

Завдання курсу:

- плекання особистості, здатної до духовно-морального самовдосконалення;

- виховання дітей як добродесних громадян-патріотів;

- розвиток умінь вибудовувати соціокультурні відносини;

- розвиток духовно-чуттєвого світу вихованців, символічно-образного мислення, здатності сприймати людське життя на основі ідеалів краси, добра і любові;

- сприяння отриманню позитивного морального досвіду в розвитку почуттів вдячності, відповідальності, мужності, пошанування, толерантності, милосердя, співпереживання, почуття совісті і покаяння;

- плекати особистість, що сприймає систему сімейних християнських цінностей життєустрою;

- виховання творчої особистості на засадах тисячолітньої духовної культурної традиції, як засобу духовно-морального розвитку [35].

Методологічною основою курсу є духовні першоджерела, положення праць вітчизняних і зарубіжних учених та педагогів про традиційні духовні цінності, про роль і місце виховання на основі морально-етичних принципів у становленні особистості.

Програма побудована за лінійно-концентричним принципом, який включає такі складові:

- Світоглядну, що сприяє цілісному світосприйманню, визначенню вихованцем власної добродесної життєвої позиції.

- Історико-культурологічну, що спирається на високі зразки духовної культури і нашу тисячолітню традицію.

- Науково-пізнавальну, що органічно розширює шкільний програмний матеріал в етично-естетичному просторі.
- Співвідносну вітчизняним сімейним традиціям в дзеркалі нашої історії.
- Інтегративну як побудову вертикалі в морально-духовних виховних цілях і задачах, і горизонталі на паралелі в між предметних зв'язках.

Курс передбачає різноманітні форми занять: уроки-екскурсії, уроки-подорожі, уроки “відвертих думок”, уроки софійності, семінари, дебати, конференції та ін., що допомагають застосовувати отримані знання і формують стійкий інтерес у пошуку істини і кращому осмисленню явищ і подій в складному сучасному світі.

Розробка методики викладання курсу “Етика: духовні засади” ґрунтується на таких теоретичних підходах: гуманістична сутність і особистісна орієнтація педагогічного процесу, його спрямування на людину, культуру, соціум, дитинство. В центрі уваги педагогів та вихователів має бути окрема дитина, особистість учня, його потреби, інтереси, почуття, рівень морального, емоційного розвитку, спрямований на особистісно-емоційне сприйняття.

Показниками засвоєння учбового матеріалу, окрім знань та вмінь учнів характеризувати і пояснювати основні поняття в змістовному плані, є вміння і навички аналізувати і оцінювати духовно-моральні явища і категорії, як в культурно-історичному, так і в соціокультурному контексті, вибудовувати відносини з оточуючими людьми у відповідності з традиційними вітчизняними, моральними та культурними нормами суспільства. У зв'язку з цим, критеріями оцінки учбово-виховних результатів вивчення предмета “Етика: духовні засади” є критерій факту (що, в якому обсязі і на якому рівні засвоєно знань із викладеного матеріалу) і критерій діяльності (які види діяльності учень, у зв'язку з отриманими знаннями, обирає і переважно впроваджує).

Тема 9.

Архітектура та музика у духовному вихованні сучасної молоді

На превеликий жаль початок XXI століття ознаменувався такими негативними явищами, які загострили духовну кризу суспільства і особистості: освіта, мистецтво, культура в суспільстві перестали бути цінністю, вони перетворюються в товар, в шоу-бізнес. На превеликий жаль, нам пропонують наступні ідеали: мистецтво – „шоу-бізнес”; освіта, знання – „товар” [39]; культура слідує і стверджує ідеали та смаки „крутих” бізнесменів та тих, „хто замовляє музику”, культура теж перетворюється в бізнес-шоу. Проблема духовності органічно пов’язана з проблемами окультурення людини і художньої освіченості. Нам надзвичайно імponує точка зору канадського вченого професора Пола Шафера – директора проекту „Світова культура”, який художню освіту образно назвав „основами життя”. Погоджуємося з позиціями вченого щодо необхідності звернути увагу сучасного суспільства, всіх закладів освіти, сім’ї на виховання „культурної особистості”, яка підносить її на вищий щабель духовно-гармонійного розвитку. Опановуючи культуру людства особистість стає причетною до загальнолюдських культурних цінностей і в той же час має можливість ідентифікувати себе з національною культурою. Водночас культура включає в себе і „основи життя” – всебічну художню освіту, всебічну художню освіченість людей, що проживають в людському суспільстві. Автор звернув увагу на досить актуальну проблему сучасності – формування художніх смаків і ідеалів у широких верств населення. Він наводить приклад щодо естетичного оформлення свого помешкання, яке при наявності високого естетичного смаку значно різниться між помешканням і рідним домом. Помешкання може стати рідним домом при наявності не тільки необхідного для життя антуражу (столи, стільці, ліжка, килими, холодильники, картини тощо), але й завдяки художньому баченню і естетичному ідеалу своїх господарів, завдяки яким кожний предмет отримує естетичну забарвленість і створює комфортність і затишок (до речі, це – питання не стільки грошей, скільки питання художнього смаку). Особливо цінним у спілкуванні з мистецтвом, підкреслив Пол Шафер, є можливість

познайомитися з різними видами досконалості і сформувати потребу в становленні цілісної особистості, людини творчості. Мистецтво дозволяє всебічно розвивати всі здібності людини, забезпечує її цілісність і сприяє знаходженню балансу, гармонії, смислу, синергії і симетрії в житті [39, с. 172–193]. Необхідно наголосити на тому, що саме мистецтво сприяє формуванню у підростаючих поколінь творчої уяви, яка знаходиться в основі образного мислення, в основі творчості.

Вплив мистецтва на розвиток духовності зумовлюється тим, що художні твори можуть опосередковано передавати найінтимніші процеси внутрішнього життя індивіда, розкривати складний комплекс його свідомих і несвідомих реакцій. Проникнення у глибокий смисл мистецтва, який передає гру тембрових і гармонійних баро музики, ритм поезії, пропорції архітектури вимагають рецепцію напружених переживань, роздумів, діалогів із самим собою, що пов'язані як з суб'єктивною реальністю існування твору, так і з внутрішньою діалектикою сприймаючого. За словами Гегеля, потреба у спілкуванні з мистецтвом виникає під дією прагнення людини духовно усвідомити внутрішній і зовнішній світ, уявити його як предмет, в якому вона впізнає своє особисте "Я". На думку філософа, розмірковуючи над мистецькими творами, людина може піднятися до досягнення вищих духовних цінностей, які закладені в ньому, та через них усвідомити самого себе [39, с. 172–193]..

Духовне осяяння завжди пов'язане з особливою насолодою або стражданням, які проводять ставлення людини до художнього твору з повсякденної сфери в естетичний простір. Духовна насолода - дещо інше, ніж особистісні почуття, які виникають у процесі сприйняття, оскільки її специфіка полягає у піднесенні над сутністю самого мистецького твору. Під впливом художніх образів безпосередні почуття переходять в естетичні, етичні, гуманні уявлення суб'єкта, в яких духовність набуває свого реального вираження як ціннісний акт спілкування з прекрасним, що спрямований на самопізнання своєї ідеальної сутності. Саме в цьому проявляється характер естетичних відношень, котрі виступають способом розвитку духовності людини.

Коли мистецтво входить в наше "Я", коли відчуваємо увесь світ і себе в ньому відбувається ототожнення внутрішнього і зовнішнього, логічного смислу мистецького твору та алогічного буття свідомості особистості, смислової предметності мистецтва й непередбачуваного почуття. Це є найважливішим продуктом духовної насолоди.

Своєрідність мистецтва полягає в тому, що воно потребує від сприймаючого і здатності відчувати красу твору, і водночас осмислювати свої переживання, самого себе, вести художній діалог у площині своїх людських можливостей. У такий спосіб мистецтво, з одного боку, підіймається над людиною, а з іншого, - людина сама відкриває себе мистецькому світові, коли сприймає його. Репрезентація духовності в процесі художнього пізнання означає можливість усвідомити самого себе і тим самим зробити мистецтво здобутком власного духу [39, с. 172–193].

Історія людства свідчить, що кожна нація, кожний етнос століттями створювали свої уявлення про життєві цінності, серед яких окреме місце завжди посідали цінності духовні й естетичні. Ідеали істини, добра і краси завжди були головними духовними орієнтирами для українського народу.

Одним з провідних напрямів виховання молоді в українській педагогічній традиції з давніх часів була православна християнська педагогіка, в якій виховання молоді розглядалося як розкриття образу Божого в кожній людині.

Одним з основних методів духовно-морального виховання у християнській педагогіці було і є церковне богослужіння в його цілісності й те, що становить естетичний вимір храмової дії зокрема. О. Павло Флоренський називав православне богослужіння синтезом мистецтв: тут все – архітектура, живопис, спів, проповідь, театральність дії, – спрацьовує на створення єдиного образу іншого світу, перетвореного, у якому царює Бог [27]. Храмове мистецтво, як і християнське мистецтво в цілому, має значний виховний потенціал, використання якого в духовно-моральному вихованні сучасної студентської молоді повинно займати вагоме місце.

Мистецтво має унікальні можливості впливу на особистість і формування в неї необхідних для суспільства якостей. У цьому виявляється

його ціннісно-орієнтуюча функція. Під ціннісними орієнтаціями розуміється установка особистості на ті або інші цінності матеріальної чи духовної культури суспільства. Ціннісні орієнтації є найважливішим компонентом структури особистості, в ній ніби реанімується життєвий досвід, що накопичується особистістю в індивідуальному розвитку. Це той компонент структури особистості, що являє собою певну вісь свідомості, навколо якої обертаються помисли й почуття людини і з точки зору якої зважуються багато життєвих питань [3, с. 172–193]. Ціннісні орієнтації, які є одним з центральних особистісних утворень, виражають свідоме ставлення людини до соціальної дійсності й у цій якості визначають широку мотивацію її поведінки і впливають на всі сторони її діяльності [38]. Таким чином, розвиток ціннісних орієнтацій тісно пов'язаний з розвитком спрямованості особистості.

На думку Г. Падалки, одним із важливих аспектів повноцінного засвоєння особистістю духовного змісту художніх образів є яскраве їх емоційно-естетичне переживання. Осягнення духовних цінностей мистецтва невіддільне від отримання естетичної насолоди, емоційно-естетичного задоволення, досягнення психологічної розрядки [25]. Л. Виготський, П. Якобсон та інші психологи також підкреслюють взаємозв'язок між духовним розвитком людини та її емоціями й почуттями. Про значення естетичної культури для розвитку духовної культури особистості говорили Б. Неменський, В. Кудін, А. Семашко, Ю. Фохт-Бабушкін, Г. Шевченко, Б. Юсов.

Сутність християнського мистецтва знаходить своє вичерпне вираження в православному храмі в його цілісності. Тут храм розуміється як той початок, що повинен панувати у світі, сам всесвіт повинен стати храмом Божим. За словами Є. Трубецького, поняття храму виражає собою не дійсність, а ідеал, не здійснену ще надію. Храм уособлює собою іншу дійсність, небесну Батьківщину, небесне майбутнє, що вабить до себе, але якого на сьогодні людство ще не досягло. Храмова архітектура є разом з тим і проповіддю: вона провіщає собою той новий життєвий стиль, що повинен прийти на зміну стилю звіриному. Вона виражає собою той новий світовий порядок і лад, де припиняється кривава боротьба за існування й усе

створіння з людством на чолі збирається у храм. Така думка розвивається у безлічі як архітектурних, так й іконописних зображень [27].

Характеризуючи вплив церковного богослужіння і християнського мистецтва на духовний стан особистості, ієромонах Василь (Росляков) говорив, що їхня мета – “облаготворити людину, гранично підняти, виявити Божественну її сутність, дати їй самій її відчутти, насолодитися нею і розбудити прагнення до множення цієї духовної краси, що, незважаючи на нашу гріховну завзятість, що доходить до повного заперечення існування цієї краси, усе-таки не залишає і не покидає нас” [30].

Розуміння сутності вітчизняної духовної ідеї багато в чому співпадає з розумінням сутності православного мистецтва, тому використання християнського мистецтва в духовно-моральному вихованні молоді ми вважаємо сьогодні необхідним.

В умовах відродження нашої держави, її національної культури і традицій громадськість останнім часом гостро відчула нагальну потребу у створенні духовних скарбів, в одухотворенні свого життя. Система освіти, як головна рушійна сила оновлення фізичного та духовного розвитку суспільства, повинна цьому сприяти. Зважаючи на це, варто було б синтезувати сучасні пошуки та найкращі.

Йдеться зокрема про релігію. Дослідники визнають релігійність українського народу як одну з найважливіших рис його менталітету. Найбільш прогресивною галуззю духовної культури України початку ХХ ст. була освіта, якою керувала православна церква Православ'я, як культурологічний феномен, відіграло визначну роль у формуванні української нації, у становленні та розвитку різних сфер національної культури, зокрема освіти, архітектури, книгозбирання, поезії, музики.

В умовах духовної кризи, яка склалася на сьогодні, не всі світські музичні твори виховують і є етично повноцінними. Багато з них негативно впливають на почуття, після їх прослуховування нерідко залишається порожнеча, пригніченість, навіть агресивність, що останнім часом спостерігається в молоді після спілкування з музичними творами невисокого ґатунку. Тому зростає інтерес до духовного музичного мистецтва, яке починає усвідомлюватися як

невід'ємна складова змісту освіти та виховання молоді, хоч і займає незначне і науково необґрунтоване місце в навчальних планах та програмах сучасної загальноосвітньої школи. Найбільш етично повноцінною є духовна музика. Сьогодні з особливою гостротою виникає проблема відродження духовної музики як основного чинника виховання молоді.

У народі кажуть: "Коли співає душа - народжується пісня, а коли співає дух - народжується молитва". В духовній музиці спостерігається симбіоз душевного і духовного, пісні і молитви. Духовна музика, як незримий педагог, навчає людину, виховує її почуття, розвиває і звеличує її дух. Духовна музика завжди переслідувала щонайменше дві мети: через спів відбувалося відновлення втраченого Богоспівкування і через спів відбувалося розкриття внутрішньої краси людини.

Православна духовна музика у поєднанні з високоморальним текстом формує моральну свідомість і почуття, сприяє засвоєнню норм поведінки, надає вчинкам морального сенсу: "Виховання має глибокий смисл як розвиток духовних і фізичних сил дітей, підлітків і юнацтва, формування їх світосприймання і набуття ними знань, умінь і навичок. На відміну від термінів "навчання" і "освіта", основу яких складає процес оволодіння знаннями, вміннями і навичками, виховання, його сутність, головні завдання орієнтовані передусім на формування якостей особистості, її духовного світу" [6].

Як відомо, музичне мистецтво безпосередньо впливає на емоційну сферу особистості, формує вибіркове, ціннісне ставлення до дійсності, розвиває систему аксіологічних орієнтацій, входить до широкого спектру засобів духовного розвитку молоді. Українська духовна музика як складова світової культури й частина християнського світосприймання, що вміщує багато загальнолюдських цінностей, має увійти до системи виховання високоморальної особистості, освіченої людини та справжнього громадянина. Досліджуючи проблеми впливу духовної музики на гармонійне виховання особистості, в архівах знаходимо відомості про те, що головним завданням церковних шкіл було моральне, естетичне і патріотичне виховання. Дітям прищеплювалася повага до старших, милосердя до ближнього, любов до

праці та справедливості. Церковний спів був обов'язковою навчальною дисципліною. У багатьох номерах часопису "Полтавские епархиальные ведомости" є свідчення про те, що парафіяни одержували велику естетичну насолоду від піснеспівів у виконанні саме дитячого хору. Підкреслюючи величезне етичне значення духовної музики, автори численних статей названого часопису вважали ефективнішим вплив музичного мистецтва від будь-яких кодексів моралі.

Церковна музика з відомих причин довгий час заборонялася, тому протягом останнього сімдесятиріччя наші співвітчизники були позбавлені можливості прилучитися до великого духовного скарбу України. За радянських часів духовна музика взагалі вилучалася з навчально-виховного процесу.

Аналіз православної духовної музики як досить розвинутої у свій час мистецько-педагогічної галузі дозволив зробити висновок про її виховну сутність, яка полягає в єдності морально-патріотичного змісту тексту й емоційно-естетичної мелодики, несе в собі теологічний зміст і сприяє моральному, естетичному, громадянсько-патріотичному вихованню молоді, має позитивний комплексний вплив на особистість людини, її психофізіологічну, емоційну, інтелектуальну та фізіологічну сфери. Православна духовна музика становить значну частину музично-педагогічних надбань українського народу.

Актуальність проблеми визначення ролі й місця християнського мистецтва у вихованні сучасної молоді стає очевидною в наші часи, коли масова свідомість споживачів мистецтва виявилася вкрай забрудненою, завдяки засобам масової інформації, низькопробною продукцією, сурогатами мистецтва, що пропагують неприховане зло, насильство, розпусту, є аморальними й бездуховними за своєю сутністю. Протидіяти цим негативним тенденціям можливо шляхом застосування в сучасному виховному процесі найкращих зразків світового, національного, релігійного мистецтва, шляхом введення у зміст викладання культурологічних і педагогічних дисциплін кращих досягнень людства у сфері літератури, живопису, музики, кіномистецтва, християнського храмового мистецтва.

Оскільки особливо ефективний вплив мистецтва на особистість відбувається тоді й там, де формування ідеалів і переконань особистості протікає у тісній взаємодії і взаємопроникненні інтелектуальних та емоційних засобів впливу на свідомість особистості, християнське мистецтво може стати одним із найбільш ефективних засобів духовно-морального виховання сучасної молоді.

Список використаної літератури

1. Багнюк А.Л. Християнська етика. Тематичний довідник. 11 клас. – Тернопіль: ТзОВ “Видавництво Астон”, 2006. – 256 с.
2. Балух В. Релігійні процеси як чинник формування духовності народу // Науковий вісник Чернігівського університету. - 2003. - №6. - С. 11-12.
3. Басова О.А. та ін. Вивчаємо християнську етику в українській культурі : методичний посібник / Басова О.А., Бельма О.А., Сорокіна В.А.. – Донецьк, 2011. – 418 с.
4. Білоус О. М. Державно-церковні відносини як об'єкт політологічного аналізу : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02 / О. М. Білоус. – К., 2003. – 180 с.
5. Більченко Є.В. Розмаїття релігій і культур світу: На допомогу вчителю / Євгенія Віталіївна Більченко / Міністерство освіти і науки України, Управління освіти Волинської облдержадміністрації, Луцька гімназія № 18 Луцької міської ради Волинської області. – Луцьк, 2007. – 121 с.
6. Биченко А. Проблеми релігійного навчання і виховання дітей і молоді в Україні очима громадян // Нац. безпека і оборона. - 2005. - №8. - С. 3-25.
7. Бородина А. В. История религиозной культуры: Основы православной культуры : учебно-методическое пособие / А. В. Бородина. – М. : Православная педагогика, 2004. – 256 с.
8. Виховання молодого покоління на принципах християнської моралі в процесі відродження України. Зб. Наук. праць: Матеріали III міжнародної конференції. – НАН України. - 1998.
9. Вишневський О. Концепція демократизації українського виховання / О. Вишневський // Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні: Педагогічні концепції. – К. : “Школяр”, 1997. – С. 78-122.
10. Генік Л. Я. Народно-релігійні традиції в сучасному педагогічному процесі / Л. Я. Генік // Рідна школа. – 2002. – № 6 – С. 37-43.
11. Жуковський В. М. Викладання предмету “Християнська етика” у загальноосвітніх школах Рівненщини // Християнська етика і педагогіка: статті та уроки: Навчально-методичний посібник. - Острог, 2000. - С. 8-13.
12. Жуковський В.М. Методика викладання основ християнської етики в школі. Посібник для вчителя. – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2007. – 80 с.

13. Жуковський В.М. Навчальна програма підготовки вчителів з курсів духовно-морального спрямування в системі інститутів післядипломної педагогічної освіти України / В.М. Жуковський, С.В. Филипчук та ін. – Острого: РВВ НаУОА, 2012. – 98 с.

14. Жуковський В. М., Москальова Л. Ю. Теорія і методика викладання предметів духовно-морального спрямування у середніх загальноосвітніх закладах : навчальний посібник / В. М. Жуковський, Л. Ю. Москальова. – Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2013. – 364 с.

15. Закон України Про загальну середню освіту (13 травня 1999 року №651-XIV) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/laws/Zakon_651.doc

16. Закон Української РСР від 23 квітня 1991 р. № 987. XII. "Про свободу совісті та релігійні організації" // Відомості Верховної Ради України. — № 20. — Ст. 277.

17. Звернення Священного Синоду Української Православної Церкви до єпископату, духовенства, чернецтва, представників влади, вірних і всіх громадян України з приводу введення викладання у школах предмету «Християнська етика» // Церковна православна газета. – № 22 (168), жовтень 2006. – С. 2 - 3.

18. Історія релігії в Україні / За ред. проф. П.Яроцького. – К.: Світ Знань, 2002. - Т.5. Протестантизм в Україні.– 424 с.

19. Історія релігії в Україні / За ред. проф. П.Яроцького. – К.:Світ Знань,2001. - Т.4. Католицизм. – 598с.

20. Історія релігії в Україні / За ред. проф. П.Яроцького.– К.: Центр духовної культури, 1996. - Т.2. Українське православ'я. – 376 с.

21. Історія світової культури : Навч. пос. / Керівник авт. колективу Л.Т. Левчук. – К.: Либідь, 2000. – 368 с.

22. Калашник А. Педагогічно-методичні підходи та дидактичний матеріал до уроків Християнської етики. - Львів, 2005. - 181 с.

23. Каліберда Г. А., Лобач О.О. Християнська етика в українській культурі: науково-методичний посібник / Г. А. Каліберда, О.О. Лобач – Полтава, 2011. – 323 с.

24. Ляхно А.І., Варенко В.М. Християнська етика в поняттях і категоріях: навч. посібник / А.І. Ляхно, В.М. Варенко. – К.: Вид-во європейського університету, 2002 – 212 с.
25. Лубський В. І. та ін. Релігієзнавство: підручник / В.І. Лубський, Т.Г. Горбаченко, М. В. Лубська, А.І. Яковенко / За ред. В.І. Лубського – К. : Центр учбової літератури, 2010. – 448 с.
26. Мистецтво життєтворчості особистості: Науково-методичний посібник у 2-х ч./ Ред. рада: В.М.Доній, Л.В.Сохань, Г.М.Несен, І.Г.Єрмаков. – К.: ІЗИН, 1997.
27. Михалкович Н. В. Духовное развитие человека: хрестоматия / Н. В. Михалкович, Е. Н. Пархоць. – Гродно: ГрГУ, 2009. – 557 с.
28. Основи християнської етики. 1-4 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів / Рекомендовано Міністерством освіти і науки України. – К. : Літера, 2011. – 48 с.
29. Основи християнської етики. 5-11 класи. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів / Рекомендовано Міністерством освіти і науки України. – К. : Літера, 2011. – 64 с.
30. Помиткін Е.О. Духовний розвиток учнів у системі шкільної освіти. – К., 1996. – 164 с.
31. Коменский Я. Материнская школа. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Pedagog/komen/index.php
32. Про концептуальні засади вивчення в загальноосвітніх навчальних закладах предметів духовно-морального спрямування [Електронний ресурс] / С.М. Ніколаєнко, колегія МОНУ. – Режим доступу: <http://uazakon.com/document/ fpart16/idx16792.htm>
33. Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2011. – 412 с.
34. Релігійна багатоманітність та міжкультурна освіта: Посібник для школи // За ред. Джона Кіста. – Львів: ЗУКЦ, 2008. – 160 с.
35. Решетніков Ю. Викладання предметів духовно-морального спрямування у державній школі: український та закордонний досвід [Електронний ресурс] / Юрій Решетніков. – Режим доступу:

<http://www.lvivacademy.com/visnik9/fail/Reshetnikov.pdf>

36. Сухомлинський В.О. Народження громадянина / Сухомлинський В.О. – Вибрані твори: В 5 т. – К. : Рад. шк., 1977. – Т. 3. – 669 с.

37. Формування духовно-моральних цінностей засобами курсу «Біблійна історія та християнська етика» : навч.-метод. посіб / за редакцією І.Г. Ковровського. – Біла Церква : КОІПОПК, 2010. – 110 с.

35. Цінності православної культури як фактор морально-етичного виховання школярів: Науково-методичний посібник / Уклад: П.І.Матвієнко, Г.А.Каліберда. – Полтава: ПОІППО, 2007. – 192 с.

36. PaulSchaferFoundationsforlife / PaulSchafer // Духовність особистості: методологія, теорія і практика. – 2011. – 1 (42). – С. 172–193.

**Методичний кейс викладання предметів
духовно-морального спрямування**

1. Барщевський о.Тарас. Блаженства Добра Новина: конспект лекцій. – Львів, 1999.
2. Андрушко В. Т., Огірко О. В. Релігієзнавство. – Навчальний посібник. – Львів: НЛТУУ, ЛНУВМБТ, 2007. – 260 с.
3. Барщевський о.Тарас. Вступ до біблійних наук: конспект лекцій. – Львів: Свічадо, 2006. – 304 с.
4. Барщевський о.Тарас. Євангельські притчі: конспект лекцій. – Львів, 2002.
5. Басова О.А., Бельма О.А., Сорокіна В.А.. Вивчаємо християнську етику в українській культурі. Методичний посібник. – Донецьк, 2011. – 418 с.
6. Бендик М., Гнатів І., Огірко О. Християнська етика. – Львів, 1997.
7. Біблія в переказі для дітей. Старий і новий завіт. – 3-є вид., перегл. і удоскон. – К.: Українське біблійне товариство, 2003.
8. Ващенко Г. Вибрані педагогічні твори. – Дрогобич, 1997.
9. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Полтава, 1993.
10. Ващенко Г. Загальні методи навчання. – К., 1997.
11. Вихрущ А., Карагодін В., Кухарський В., Николин М. Християнська етика. 7 клас. – Тернопіль, 2000.
12. Вишневський О. Сучасне українське виховання. – Львів, 1996.
13. Влад М.В. Християнська етика. 1 клас: Навчальний посібник. Посібник для вчителів. – Чернівці: Місто, 2008. – 140 с.
14. Влад М.В. Християнська етика. 10 клас: Навчальний посібник. Посібник для вчителів / учнів. – Чернівці: Місто, 2008. – 140 с.
15. Влад М.В. Християнська етика. 11 клас: Навчальний посібник. Посібник для вчителів/учнів. – Чернівці: Місто, 2008. – 140 с.
16. Влад М.В. Християнська етика. 1-7 класи. – Чернівці, 2008.
17. Влад М.В. Християнська етика. 2 клас: Навчальний посібник. Посібник для вчителів. – Чернівці: Місто, 2008. – 140 с.
18. Влад М.В. Християнська етика. 3 клас: Навчальний посібник. Посібник для вчителів. – Чернівці: Місто, 2008. – 140 с.
19. Влад М.В. Християнська етика. 4 клас: Навчальний посібник. Посібник для вчителів / учнів. – Чернівці: Місто, 2008. – 140 с.
20. Влад М.В. Християнська етика. 5 клас: Навчальний посібник. Посібник для вчителів / учнів. – Чернівці: Місто, 2008. – 115 с.
21. Влад М.В. Християнська етика. 6 клас: Навчальний посібник. Посібник для вчителів / учнів. – Чернівці: Місто, 2008. – 135 с.
22. Влад М.В. Християнська етика. 7 клас: Навчальний посібник. Посібник для вчителів / учнів. – Чернівці: Місто, 2008. – 171 с.
23. Влад М.В. Християнська етика. 8 клас: Навчальний посібник. Посібник для вчителів / учнів. – Чернівці: Місто, 2008. – 140 с.
24. Влад М.В. Християнська етика. 9 клас: Навчальний посібник. Посібник для вчителів / учнів. – Чернівці: Місто, 2008. – 140 с.
25. Влад М.В. Християнська етика. Вступне слово до предмету : Навчальний посібник. Посібник для вчителя. – Чернівці: Місто, 2008. – 161 с.

26. Влад М.В. Християнська етика. Зошит для учня. 1 клас: Навчальний посібник. – Чернівці: Місто, 2008. – 87 с.
27. Влад М.В. Християнська етика. Зошит для учня. 2 клас: Навчальний посібник. – Чернівці: Місто, 2008. – 75 с.
28. Влад М.В. Християнська етика. Зошит для учня. 3 клас: Навчальний посібник. – Чернівці: Місто, 2008. – 92 с.
29. Гудінг Д., Леннокс Дж. Людина та її світогляд. Т.1-3. – К., 2007.
30. Дітріх фон Гільдебрант. Етика. – Львів, УКУ, 2002.
31. Добош Г. Основи християнської моралі. Методичні матеріали для 6-го класу., Черняк М., Ступець Л. – Львів, Свічадо, 2006. – 80 с.
32. Добош Галина. Основи християнської етики. Робочий зошит. 5 клас. – Львів: Світ, 2009.
33. Добош Галина. Робочий зошит з християнської етики для учня 2-го класу "Дивосвіт". – Львів, Свічадо, 2007.
34. Добош Галина. Родина. Рід. Народ. Робочий зошит з християнської етики для учня третього класу. – Львів, Свічадо, 2007.
35. Добош Галина. Хочу пізнавати. Робочий зошит з християнської етики для учня 1-го класу. – Львів, Свічадо, 2004.
36. Добош Галина. Хочу пізнавати. Уроки християнської етики у 1-му класі. – Львів, Свічадо, 2005.
37. Жуковський В.М. та ін. Основи християнської етики. 5 клас. Навч. посібник. – К., 2007.
38. Жуковський В.М., Лахман Н.М., Саннікова Т.В. та ін. Основи християнської етики. 5 клас: Навчальний посібник. – К.: Літера ЛТД, 2008. – 224 с.
39. Жуковський В.М., Николин М.М., Филипчук С.В. Основи християнської етики. Експ. посібник для 6 класу ЗОНЗ. – Острог, 2007.
40. Жуковський В.М., Петровський В.В., Макогнюк С.В. Музика і спів на уроках християнської етики. Навчально-методичний посібник для учнів 5-6 класів. – Острог: вид-во Національного університету "Острозька академія", 2009. – 174 с.
41. Калашник А.К. Педагогічно-методичні підходи та дидактичний матеріал до уроків християнської етики. Навчально-методичний посібник. – Тернопіль, 2007.
42. Калашник А.К., Огірко О.В. Програма предмета "Християнська етика" (1-12 класи). – Львів, 2003.
43. Каліберда Г. А., Лобач О.О. «Християнська етика в українській культурі» /науково-методичний посібник/ – Полтава, 2011. – 323 с.
44. Кияк С. Християнська етика. – Івано-Франківськ, 1997.
45. Кізілова Г. Християнська етика: 5 клас: Робочий зошит. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2006.
46. Кізілова Г. Християнська етика: 6 клас: Робочий зошит. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2007.
47. Кучма Л. Зошит з християнської етики: 1-й клас. – Тернопіль: Мандрівець, 2006.
48. Кучма Л. Зошит з християнської етики: 2-й клас. – Тернопіль: Мандрівець, 2003, 2008.

49. Кучма Л. Зошит з християнської етики: 3-й клас. – Тернопіль: Мандрівець, 2003, 2008.
50. Кучма Л. Зошит з християнської етики: 4-й клас. – Тернопіль: Мандрівець, 2003, 2008.
51. Кучма Л., Герман Г. Зошит з християнської етики: 6-й клас. – Тернопіль: Мандрівець, 2007.
52. Кучма Л., Логіна О. Зошит з християнської етики: 5 клас. – Тернопіль: Мальва-ОСО, 2008.
53. Лахно А.І., Варенко В.М. Християнська етика (в поняттях і категоріях). Навч. Посібник. Київ: Видавництво європейського університету, 2002 – С.212.
54. Методичні матеріали з християнської етики для вчителя (2 клас). – Львів, Свічадо, 2005.
55. Николин М. Християнська етика: Навчальний посібник для 5 класу. – Тернопіль, Мандрівець, 2005, 2007.
56. Николин М. Християнська етика: Навчальний посібник для 6 класу. – Тернопіль: Мандрівець, 2006, 2008.
57. Николин М. Християнська етика: Навчальний посібник для 7 класу. – Тернопіль: Мандрівець, 2008.
58. Николин М. Християнська етика: Навчальний посібник для 8 класу. – Тернопіль: Навчальна книга - Богдан, 2010.
59. Огірко О. Християнська етика. 8 клас. – Львів, 1999.
60. Огірко О.В. Людина у світі. Християнська етика. 9 кл. – Львів, 2002.
61. Огірко О.В. Морально-етичні цінності християнства // Духовний вибір українського народу. Навчально-методичний посібник. – НУ "Острозька академія". – Острог, 2008. – С. 129-136.
62. Огірко О.В. Християнська етика для всіх: Словник християнсько-етичних термінів. – Львів: Львівський нац. ун-т ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Ґжицького, 2009. – 272 с.
63. Огірко О.В. Християнська етика: Навчальний посібник: 8 клас. – Львів: Свічадо, 2007. – 104 с.
64. Основи християнської етики. 5 клас. Підручник / Жуковський В.М., Лахман Н.М., Саннікова Т.В., Филипчук С.В., Гаврисюк О.Я., Николин М.М. – К.: Літера ЛТД, 2008. – 224 с.
65. Основи християнської етики. 5 клас. Хрестоматія / ред. Жуковський В.М.// Упорядник Мазур І.Є. – К.: Літера ЛТД, 2008. – 248 с.
66. Основи християнської етики. 6 клас. Підручник / Жуковський В.М., Лахман Н.М., Филипчук С.В., Николин М.М. – К.: Літера ЛТД, 2009. – 192 с.
67. Основи християнської етики. 6 клас. Хрестоматія / ред. Жуковський В.М.// Упорядник Мазур І.Є. – К.: Літера ЛТД, 2008. – 248 с.
68. Основи християнської етики. Зошит для учня. 6 клас // Жуковський В.М., Олішкевич К.В. – Острог: вид-во Національного університету "Острозька академія", 2008. – 71 с.
69. Пацерковська О. Конспекти уроків з християнської етики у 1-му класі. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008.
70. Пацерковська О. Конспекти уроків з християнської етики у 2-му класі. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009.

71. Пацерковська О. Робочий зошит з християнської етики для 1-го класу. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008.
72. Пацерковська О. Робочий зошит з християнської етики для 2-го класу. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2009.
73. Принципи морального життя. – Львів, 1996.
74. Самолюк Г. Кращі конспекти уроків з «Основ християнської етики». – Х.-Тернопіль: Ранок, 2009.
75. Саннікова Т.В. Християнська етика. 5-6 класи. – Одеса, 2006.
76. Саннікова Т.В. Християнська етика: Навчальний посібник: 5-6 класи / Південноукр. держ. пед. ун-т імені К.Д.Ушинського. – Одеса: ПДПУ – СВД Черкасов, 2006. – 256с.
77. Свешников прот. Владислав. Очерки християнської етики. «Паломник». – М., 2000.
78. Святе Письмо Старого і Нового Заповіту.
79. Слободський С. Закон Божий. Підручник для сім'ї і школи. – К., 1987.
80. Сохань Галина. Основи християнської етики. 5-6 клас. – Львів: Світ, 2008. – 132 с.
81. Стефанюк С.К., Голянчук Р.М. Християнська педагогіка: плекання кращих людських чеснот. – Вип. 2 / За заг. ред. Стефанюк С. К. – Харків: Кроссруд, 2010. – 68 с.
82. Тхоржевська Т.Д. Православне виховання в історії педагогіки України: Монографія. – К., 2008.
83. Формування духовно-моральних цінностей засобами курсу «Біблійна історія та християнська етика». Навчально-методичний посібник за редакцією І.Г.Ковровського. – Біла Церква, 2010. –110 с.
84. Хвилинка святості: Збірка легенд, притч, переказів на основі творів Високопреосвященнішого Митрополита Полтавського і Кременчуцького Феодосія (Дикуна-Ваколюка Митрофана Никоновича) для позакласного читання учнів молодших класів / Підготувала Л.А. Лисяк. – Полтава: АСМІ, 2006. – 64 с.
85. Християнська етика і педагогіка: статті та уроки. / за ред. Жуковського В.М. – Острог, 2001.

Додатково до запропонованих матеріалів можна використовувати християнський духовно-просвітницький часопис «Слово вчителю», який містить матеріали наукового та методичного характеру щодо викладання християнської етики, відповіді на актуальні теми, що стосуються сім'ї, здоров'я, релігії та інших важливих проблем, а також журнал «Отрок» для підлітків та молоді.

Заслуговує уваги вперше створений в Україні мультимедійний підручник для загальноосвітніх шкіл «Християнська етика: сходинки духовності» для 5 класів, який містить зміст уроку, інтерактивні завдання, які можна виконувати на уроці, вірші та твори морального змісту, відео фрагменти до уроків, життя святих, поради дорослих, словничок, тести для самоперевірки.

Також можна використовувати передачі, мультфільми, фільми для дітей і дорослих духовно-морального змісту телерадіокомпанії «Глас».

Інтернет-ресурси, необхідні вчителям

- [Розробки уроків етики. 5–6 клас](#)
- [Розробки уроків/хр.етика](#)
- <http://klasnaocinka.com.ua/uk/article/sistema-urokiv-z-khristiyanskoyi-etiki-8-klas.html>
- <http://www.chve.org.ua/vidilu/deti/2011-04-28-00-04-10>
- <https://erudyt.net/category/navchalni-predmety/xristiyanska-etika>
- <http://www.rokim.org.ua/>
- [Інтернет-ресурси Основи християнської культури](#)
- http://osvita.ua/school/lessons_summary/etika/
- http://nehvschool.info/load/dlja_vchitelja/uroki/etika_6_klas/4-1-0-291 - розробки уроків етики в 6 класі
- http://navigator.rv.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=2342&Itemid=33 - уроки етики в 5 класі
- <http://eprints.zu.edu.ua/2873/1/08zhovnz.pdf> - дидактичні ігри на уроках етики- сторінка вчителя етики Кузьменко Н.В.
- <http://teacher.at.ua/publ/44-2-2> - розробки уроків з християнської етики
- <http://volodvios.com.ua/index.php/konkursi/190-opis-dosvidu-vchitelya-etiki-volodimiretskogo-raonnogo-kolegiumu-oprihodko> - опис досвіду вчителя етики О.Приходько
- <http://vinrmoetika.blogspot.com/2016/09/blog-post.html>

Принципи християнської педагогіки

1. Принцип ненасилля. Перша заповідь християнської педагогіки — «не вбий». Не твори насилля над душею, не гаси духу.
2. Своєчасність. Педагогічний вплив тяжітиме до реактивної системи., тобто до тієї, яка реагуватиме на духовний стан і рівень дітей.
3. Принцип єдності педагогічних впливів. Ми повинні враховувати небажані впливи на дитину і по можливості зм'якшувати і виправляти їх.
4. Принцип особистісності. Педагогу не слід ставати на особистий шлях людини до Бога, пригнічувати особистісне начало в дитині.
5. Антропологічний принцип. Повага до людини. Вчитися бачиш людину і розуміти, що відбувається в ній. Звідси вимога: щоб учити, треба самому учитися.
6. Принцип постійної уваги. Процес навчання відбувається з перервами. Виховний процес-безперервний. Якщо ми перестали виховувати, то це не значить, що дитина перестала виховуватися.
7. Принцип відповідальності. Це є моральний кодекс педагога. Завжди усвідомлювати, що ми робимо і для чого. Інакше виникне бажання подавити, переробити життя під нашу уяву про нього. Згубні і романтизм революціонерів – реформаторів, і охоронців-законників.
8. Принцип любові. Педагог зобов'язаний любити дитину. Це значить бачити її в Божественному замислі.. Любити – не значить бачити цю можливість, але й відчувати образ того. «хто йде в ім'я Господнє». Для цього серце педагога повинно бути звернене до Христа, щоб Творець постійно омивав його Своєю невичерпною Любов'ю».
9. Принцип смирення. Смирення педагога в розумінні, що істинним дитиноводителем є Господь. Людина ніколи не може бути нами до кінця відкрита і зрозуміла. Ми не можемо нею керувати. Наші педагогічні старання повинні мати чіткі межі —перед промислом Божим

Правила християнської педагогіки

1. Спостереження.
2. Стимування емоцій, корекція особистих відчуттів і вражень.
3. Мовлення потрібно будувати так, щоб слухачі могли його не тільки зрозуміти, але й прийняти.
4. Ні на мить не забувати своїх слухачів, намагаючись максимально враховувати можливості їх сприйняття.
5. Керуватися знаннями, власними спостереженнями і Інтуїцією, а не задалегідь підготовленим планом, це дуже складно.
6. Відважившись на необхідну участь у формуванні тієї чи іншої особистості, ми беремо на себе ношу Творця. Ми не повинні виховувати собі подібних. Ми повинні допомогти їм на їхньому власному шляху.
7. Протиріччя у внутрішньому розвитку, організація у визначеній послідовності зустрічі душі людини зі Священним Писанням, з богослужінням, творіннями святих отців, з церковною історією і мистецтвом, на кінець, з життям реальної общини, з людьми. Саме

організація таких зустрічей, що сприяють внутрішньому духовному розвитку, є основою педагогічного процесу.

8. Результатом християнської освіти є лише духовний досвід, особливий уклад душі людини, а весь навчальний матеріал – тільки засіб для досягнення цієї великої мети. В цьому полягає специфіка християнської педагогіки.
9. Духовне виховання, виховання релігійного почуття — це є перебування поряд, постійна готовність прийти на допомогу, в союзництві боротьби з гріхом.
10. Педагог – не керівник, а провідник, помічник дитячої душі.
11. Підсумком християнського виховання має стати набуття внутрішньої системи цінностей, яка відображається в любові до істини.
12. Християнське виховання — це виховання почуття істини, перебування волі людини у волі Божій. Коли людина знаходить себе, вона набуває здатності до справжнього діалогу зі світом, не розчиняючись у ньому.
13. Християнська педагогіка – це насамперед сам педагог з його живою інтуїцією, знаннями і рішучістю до дії.

Учитель основ християнської етики в школі повинен знати і розуміти:

- систему «моралі, яка включає моральну свідомість, моральні норми і принципи, моральні ідеали, моральні почули, моральні відносини, моральну діяльність (вчинки, поведінка);
  - зміст морального виховання, що передбачає цілеспрямоване моральної свідомості, розвиток моральних почуттів, формування звичок і навичок моральної поведінки людини на основі християнських цінностей;
  - основні мотиви морального виховання – переконання, привчання, заохочення;

Учитель християнської етики повинен уміти реалізовувати:

- комунікативно-навчальну функцію, яка складається з інформаційного, мотиваційно-стимулюючого і контрольного-коригуючого. тобто вміння кваліфіковано застосовувати сучасні принципи, методи, прийоми й засоби навчання ;
- виховну функцію, тобто вирішувати завдання морального, культурно-естетичного виховання учнів засобами християнської етики з урахуванням особливостей ступеня навчання;
- розвиваючу функцію, тобто прогнозувати шляхи формування і розвитку інтелектуальної та емоційної сфер особистості учня, його пізнавальних і розумових здібностей у процесі оволодіння християнською етикою;
- освітню функцію, тобто допомагати учням в оволодінні вміннями вчитися, формувати християнський світогляд, пізнавати себе та християнську систему понять, через яку можуть усвідомлюватися усі інші явища.

Учитель християнської етики повинен бути здатним здійснювати :

- гностичну функцію, тобто аналізувати власну професійну й навчальну діяльність учнів, добирати підручники й посібники . прогнозувати труднощі засвоєння учнями матеріалу, а також оволодіння моральною свідомістю, вивчати та узагальнювати досвід інших учителів християнської етики в школі;
- конструктивно-плануючу функцію, тобто планувати і творчо конструювати навчально-виховний процес у цілому і процес навчання конструктивного матеріалу з урахуванням особливостей ступеня навчання: планувати навчально-комунікативну діяльність учнів на уроці та в позанавчальній роботі;
- організаторську функцію, тобто реалізовувати плани занять з урахуванням особливостей ступеня навчання, творчо розв'язувати методичні завдання у процесі навчання і виховання з урахуванням провідних характеристик учнів, вносити до планів методично-правильні корективи з метою досягнення бажаного результату, виходячи з цілей навчання християнської етики в школі.

Основні принципи вивчення курсів духовно-морального спрямування:

- Принцип відокремлення школи від Церкви.
- Принцип свободи совісті, який передбачає право вибору батьками відповідних курсів на підставі світоглядних переконань.
- Принцип особистісної орієнтації навчання, котрий, у свою чергу, передбачає: врахування психологічних особливостей кожного учня.
- Принцип доступності навчального матеріалу, його адаптованості до вікових особливостей учні.
- Принцип орієнтації учнів на свідоме й особисте практичне використання засвоєння цінностей і моральних принципів представників інших культур, народів, релігій.

Засади змісту та способів вивчення християнської етики:

- **свободи совісті та світогляду**, що передбачає право вибору на підставі світоглядних переконань учнів та їх батьків у рамках вивчення предмета духовно-морального спрямування, які не є безпосереднім навчанням релігії або атеїзму, не включають релігійні обряди (зокрема, здійснення колективної молитви), не ставлять за мету залучення до певної конфесії, не нав'язують учням релігійних або атеїстичних переконань, а слугують фундаментом для усвідомленого вибору дитиною духовних та моральних норм;
- **доступності**, що передбачає врахування вікових та психологічних особливостей кожного учня і доступність матеріалу, його адаптованість до вікових особливостей;
- **практичної цілеспрямованості**, що передбачає орієнтування учнів на свідоме використання набутих знань, цінностей та моральних принципів у реальному житті;
- **випереджального духовно-морального розвитку особистості**,

коли духовні надбання мають посідати провідне місце порівняно з інтелектуальними здібностями, а останні виступають засобом розвитку духовності людини;

- **культуrowідповідності та полікультурності**, що передбачає знання особливостей духовної, моральної культурної традиції українського народу, шанобливе ставлення до духовних і культурних цінностей та традицій, відмінних від власної нації, релігії, культури;

- **системності та інтегративності**, що передбачає наступність і безперервність, постійне ускладнення та урізноманітнення змісту і напрямів розвитку моральних чеснот.

Основні принципи викладання курсу «Основи християнської етики»

- Особистісно-орієнтований підхід, що визнає дитину найвищою цінністю виховання.
- Добровільність, що передбачає право вибору вивчення курсу на підставі світоглядних переконань учнів та їхніх батьків.
- Доступність, що передбачає врахування вікових та психологічних особливостей учнів, орієнтацію їх на свідоме використання засвоєних цінностей і моральних принципів.
- Культуровідповідність, яка передбачає сприйняття християнської моральної культури українського народу як невід'ємної частини світової культури; шанобливе ставлення до культури та духовних цінностей представників інших культур, народів, релігій.
- Системність, що передбачає цілісний, ієрархічний, взаємозалежний і відкритий процес залучення дітей та молоді до цінностей у їх постійному розвитку.
- Наступність та практична цілеспрямованість, що передбачає наступність у реалізації змісту і завдань навчального предмета та орієнтацію на практичне втілення засвоєних духовно-моральних засад, як мотивацій життя творчої особистості.
- Комплексність та інтегрованість, які полягають у взаємодії навчання і виховання, об'єднанні зусиль сім'ї, школи, позашкільних закладів, дитячих об'єднань у виховному процесі.
- Превентивність, що передбачає профілактику негативних проявів поведінки дітей та учнівської молоді, вироблення імунітету до негативних впливів соціального середовища.

**Кваліфіційні характеристики вчителя християнської етики
ПОСАДОВІ ОBOB'ЯЗКИ**

Учитель християнської етики планує, здійснює навчання, християнське моральне виховання (як складову частину національного виховання) учнів, сприяє формуванню в них високодуховних християнських вартостей, допомагає становленню їх як особистостей. Учитель сприяє вихованню здорової, культурної спільноти людей завдяки впровадженню ним у життя принципів християнської моралі з метою повернення нашому народові справжніх ідеалів. Забезпечує необхідні умови для засвоєння учнями навчальної програми з предмета «Християнська етика». Використовує ефективні форми, методи і засоби навчально-виховного процесу (читання Святого Письма, слухання духовної музики, ознайомлення з основами іконографії, спів, малювання, поезія, конкурси, кросворди, дискусії, зустрічі, інсценізації та інше), які сприяють якнайповнішому висвітленню даного предмета і впровадженню основних його принципів у життя. Вивчає індивідуальні особливості школярів, дбає про розвиток їхніх здібностей, талантів та про формування особи учня на засадах християнської моралі, доброти, милосердя, людяності, працьовитості, чесності. Створює умови для розвитку духовно багатого особистості, яка б усвідомлювала свою відповідальність перед Богом, Батьківщиною, народом. Проводить індивідуальну, позакласну роботу з учнями. Настановленням і особистим прикладом утверджує повагу до принципів християнської моралі та розвиває в учнів прагнення жити згідно з цими принципами, наслідуючи найкращих синів і дочок нашого народу. Виховує в учнів повагу до кожної людини незалежно від національної чи релігійної приналежності, а також повагу до духовних, культурно-національних історичних цінностей українського народу, дбайливе ставлення до навколишнього середовища. Готує вихованців до свідомого життя в душі взаємної любові, миру, злагоди між усіма народами, між людьми різних націй, конфесій, переконань, поглядів. Дотримується педагогічної етики, є носієм високих етичних і моральних вартостей, поважає гідність учнів, захищає їх від будь-яких форм фізичного або психічного насильства, намагається запобігти порушенню ними Божих Заповідей і державних законів, пропагує духовно і фізично здоровий спосіб життя. Вимагає від учнів дотримання навчальної дисципліни, статуту освітньої установи. Контролює забезпечення здорових, безпечних умов навчання та праці. Діє у тісному контакті з родинами та наставниками учнів, надає їм консультативну допомогу з питань навчання, духовного розвитку їхніх дітей. Постійно підвищує свій професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру, духовно збагачує і вдосконалює себе як особистість через участь у семінарах районних та міських методоб'єднань і є практикуючим християнином.

ПОВИНЕН ЗНАТИ

Для вирішення педагогічних, навчально-виховних завдань повинен мати знання в обсязі педагогічної освіти і пройти спеціальне навчання з християнської етики. Мусить знати предмет викладання, а саме: володіти знаннями з історії християнства, морального богослов'я, літургіки, катехизму, іконографії, біблійної історії Старого і Нового Завіту, духовної

музики, християнської філософії та психології, української та світової культури, християнської педагогіки. Повинен добре знати зміст Святого Письма й уміти коментувати його тексти, знати духовну спадщину нашого народу, твори Отців та вчителів Церкви, бути ознайомленим з життєписами святих, знати вікову психологію та методику викладання християнської етики та виховної роботи, цілі, принципи, організацію, нормативне забезпечення шкільної освіти, зокрема щодо християнської етики; навчальні плани, програми, підручники, форми, методи, засоби навчально-виховного процесу, вимоги до його матеріально-технічного оснащення, індивідуальні характеристики учнів, питання формування різних учнівських колективів і керівництва ними, соціальні, культурні, етичні та інші умови навчання і виховання, принципи, якими керуються провідні вчителі християнської етики, основні напрями розвитку християнської освіти та культури, Закон України «Про освіту», інші законодавчі і нормативно-правові акти та документи з питань навчання і виховання, державну мову відповідно до чинного законодавства про мови в Україні.

ПОВИНЕН ВМІТИ

ефективно застосовувати професійні знання, особистий досвід та досвід провідних педагогів у практичній педагогічній діяльності.

ПОВИНЕН МАТИ ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ,

спрямовані на високодуховний, етичний, культурний, гармонійний розвиток людини як особистості, вінця Божого творіння та найвищої цінності суспільства, творчу, багатогранну і результативну педагогічну діяльність.

Щодо **компетентностей**, які мають бути набуті слухачами після опанування теоретичного матеріалу курсу з питань християнської етики, то слухачі мають знати:

- основні терміни та визначення християнської етики;
- мету, завдання, принципи, форми і концептуальні засади основ християнської етики;
- зміст навчальних програм, підручників, структуру уроку основ християнської педагогіки в школі;
- різновиди та структурні характеристики взаємин між християнами;
- основи біблієзнавства та богослов'я;
- основні релігії світу та їх морально-етичні вчення;
- історію християнства;
- символіку християнської культури;
- духовну спадщину класиків музики і співу на уроках предметів духовно-морального спрямування;
  - сутність та історію головних християнських свят;
  - християнський погляд на цнотливість до шлюбу та вірність у шлюбі, а також закон Божий про інтимні стосунки чоловіка і жінки;
  - основи психології релігії та християнської педагогіки;
  - методику викладання предметів духовно-морального спрямування;
  - світовий та національний досвід викладання предметів духовно-морального спрямування;
  - основи планування класної та позакласної роботи, основи теорії контролю та оцінювання, основи теорії формування навчальної компетенції.

У професійній діяльності особа, яка опанувала теоретичним матеріалом програми й набула відповідних компетентностей, має вміти:

- характеризувати світові релігії та їх морально-етичні вчення;
- розвивати релігійне мислення;
- пояснювати головні функції релігії;
- аналізувати зовнішні причини та внутрішні особливості української релігійної дійсності;
- об'єктивно оцінювати сучасну релігійну ситуацію в Україні, її тенденції та перспективи розвитку конфесій;
- аналізувати нетрадиційні релігійні рухи, нехристиянські релігії;
- характеризувати міжконфесійне багатоманіття суспільства;
- аналізувати позитивні та негативні наслідки дроблення на християнські конфесії;
- оцінювати вплив християнства на самовияв особистості в суспільстві;
- аналізувати історичне становлення християнських конфесій в Україні;
- розуміти зв'язок християнських свят з історією християнства;
- розуміти сутність символіки християнської культури;
- визначати відмінності теології та філософії;
- відрізнити теїзм від пантеїзму, деїзму, політеїзму, атеїзму;
- давати оцінку Біблії як невичерпного джерела моралі людства, працювати з біблійними текстами, аналізувати їх;
- визначати зв'язок Старого і Нового Заповітів;
- використовувати принципи, методи та прийоми біблійної герменевтики для тлумачення змісту християнських першоджерел;
- розрізняти теорії щодо походження людини й погляди щодо них;
- аналізувати вплив християнського світогляду на наукові досягнення;
- аналізувати аргументи на користь існування Бога;
- співвідносити виникнення космосу, життя та людини з законами природи;
- розрізняти ознаки Розумного Задуму в природних системах;
- наводити приклади Розумного Задуму в природних системах;
- пояснювати суть основних понять християнської етики;
- усвідомлювати сутність старозавітних коренів християнської моралі;
- розуміти суть Нагірної проповіді Ісуса Христа та її відмінність від Декалогу;
- усвідомлювати джерело моральності;
- розрізняти громадянські, моральні та богословські чесноти;
- пояснювати основні категорії християнської етики;
- трактувати Ісуса Христа як істинний ідеал для наслідування;
- усвідомлювати подвійну сутність Ісуса Христа;
- розуміти принцип христоцентризму;
- використовувати принципи екуменізму;
- розуміти волю Творця на взаємовідносини між людьми з різною статтю;
- вміти відрізнити світське і біблійне поняття любові та світські й християнські принципи подружжя;
- розуміти обов'язок дітей перед батьками; моральні та фізичні наслідки сексуальної революції;

- усвідомлювати, що одностатеві стосунки – це розпуста і гріх проти сьомої заповіді;
- усвідомлювати наслідки безвідповідального ставлення до інтимних стосунків;
- усвідомити християнський погляд на цивільний шлюб;
- визначати обов'язки дітей перед батьками і батьків перед дітьми;
- характеризувати провідні освітні складові християнської етики та інших предметів духовно-морального спрямування в Україні;
- давати оцінку існуючих і діючих моделей викладання "Основ християнської етики";
- тлумачити зміст навчальних програм, підручників, структуру уроку з християнської етики та інших предметів духовно-морального спрямування в школі;
- використовувати педагогічні, наукові та спеціальні принципи викладання християнської етики та інших предметів духовно-морального спрямування;
- аналізувати місце і роль християнської етики та інших предметів духовно-морального спрямування в освітньому просторі України;
- вміти вести дискусію та орієнтуватись у проблемах християнсько-етичного виховання;
- вміти визначати мету, завдання, підходи, принципи, форми, методи викладання курсу християнської етики;
- усвідомлювати виховний потенціал змісту навчальних предметів духовно-морального спрямування та розвиток умінь його реалізації;
- сприяти становленню християнських компетентностей педагогічних працівників та учнівської молоді.

ТЕСТ ОСОБИСТІСНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ВЧИТЕЛЯ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ

1. Чи є Біблія, Слово Боже, авторитетом для мене, підставою для прийняття життєвих рішень? Які приклади цього я можу навести зі свого життя? Чи прочитав я Біблію повністю хоча б один раз?

2. Чи знаю я основний зміст Біблії, Старого і Нового Завітів – основні події, описані в Євангелії, та їхнє значення, 10 заповідей, заповіді блаженства, псалми, приповіді Соломона?

3. Чи розумію я зміст ключових понять християнства – праведність, святість, гріх, викуплення, спасіння, молитва, покаяння, віра, духовне зростання, духовність?

4. Чи маю я віру, справжню віру в Бога, Якого відкриває Біблія? Чи можу я сформулювати в 5-7 реченнях основні істини, в які я вірю на підставі Біблії?

5. Чи є Бог пріоритетом номер один у моєму житті? Як я можу це довести?

6. Чи можуть мої ближні (діти, чоловік, колеги, сусіди, батьки учнів) засвідчити, що знають мене як чесотну, благочестиву, богобійну і відповідальну людину?

7. Чи маю я шкідливі звички (вживання алкоголю, тютюнопаління) або не виправлені гріхи (непрощення, марнослів'я, бруднослів'я, спалахи гніву, нечесність)?

8. Чи вмю я поважати і терпляче ставитися до несхожих на мене людей, поєднувати вимогливість і доброзичливість?

9. Чи дотримуюсь я біблійних заповідей в контексті того, як я ставлюся до членів моєї сім'ї, як витрачаю гроші, як проводжу вільний час, як виконую свої обов'язки на роботі?

10. Чи виховую я своїх власних дітей на прикладах біблійних чеснот? Чи навчаю їх шанувати Бога і любити ближнього?

11. Чи впливає моя віра на мою мову? Чи притаманні мені облесливі слова, запобігання перед людьми, зухвалість, брутальність, образливі жарти, непристойні вирази?

12. Чи уникаю я духовного забруднення через перегляд фільмів, що пропагують насильство або непристойність? Через читання книг, журналів, через слухання радіопередач, де нехтуються біблійні цінності та чесноти?

13. Чи пройшов я через покаяння, сповідання гріха, посвячення самого себе на служіння Богові?

14. Чи переконаний я, що маю дар учителя і покликаний Богом на викладання християнської етики? Чому я так вважаю?

15. Чи вмю я молитися? Чи не є молитва лише «засобом пожежогасіння» в критичних ситуаціях?

16. Чи маю я досвід того, як Бог відповідав на мої молитви?

**ЯКИМИ ЯКОСТЯМИ, НА ВАШУ ДУМКУ, МАЄ БУТИ НАДІЛЕНИЙ
УЧИТЕЛЬ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ? ЧОМУ?**

Він повинен бути християнином і любити дітей.

Мати бажання викладати християнську етику.

Сам повинен бути обізнаним у цій науці.

Наділений духовністю, ввічливістю, любов'ю до учнів і до Бога.
Повинен розуміти, що викладає, та викладати від щирого серця.
Бути духовною людиною.
Добрим, чесним, вихованим.

Повинен жити за стандартами християнської етики, щоб бути прикладом для дітей.

Любити Господа всім серцем, мати власний досвід християнського життя (щоб розповісти про пережите з Христом), регулярно читати Біблію.

Має бути довготерпеливим, люблячим, розуміючим.

Добре знати Біблію, можливо, закінчити біблійну семінарію. Також повинен мати терпіння вислухати спокійно тих, хто не погоджується з ним.

Такий учитель повинен бути богословом.

Мати особисті стосунки з Богом, бути порядною людиною.

Бути мудрим та досвідченим, щоб зрозуміло та впевнено викладати свій предмет.

ЧИ МОЖЕ ВИКЛАДАТИ ХРИСТИЯНСЬКУ ЕТИКУ ЛЮДИНА, ЯКА НЕ Є ХРИСТΙΑНИНОМ? ЧОМУ?

Учитель повинен сам жити так, як він учить дітей.

Учитель не може розповідати про Бога, якщо він не вірить у Нього.

Той, хто вчить, має розуміти сам, про що він учить. Отже, такий учитель обов'язково має бути християнином.

Ні, тому що він не пережив зміни в своєму житті.

Навіть якщо вчитель добре знає Біблію, але не має Бога в своєму серці, він не може викладати християнську етику.

Учні не будуть вірити в те, чого вчить учитель, якщо він сам у це не вірить.

У принципі, може... Усе вивчить і перекаже, так може будь-хто... Але слід жити цим, а не просто знати теорію...

Якщо Боже Слово і Сам Господь не є авторитетом для вчителя, то такий учитель не зможе викладати християнську етику.

Такий учитель має бути християнином. Немає значення яким – православним, католиком, протестантом – але він має сам вірити в те, чого вчить учнів. Він має проповідувати євангельське вчення, а не власні погляди.

Цей предмет слід глибоко відчувати серцем, щоб донести його до учнів, тому викладати його може лише християнин.

УЧИТЕЛЬ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ ОЧИМА УЧНІВ РІВНЕНЩИНИ (5-8 кл.)

ЯКИМ МАЄ БУТИ ВЧИТЕЛЬ ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ?

Учитель християнської етики повинен бути добрим, щедрим, чесним, справедливим, лагідним, не сваритися, адже сваритися – це гріх, привітним, має добре пояснювати теми про Бога, знаходити спільну мову з дітьми, мудрим, не стільки красивим як розумним, відвертим, щоб поважав дітей, веселим, співчутливим, має розуміти дітей та допомагати їм, бути мирним та дружнім.

Він повинен знати християнську віру, вміти вселяти її в серця дітей, яких навчає.

Християнська етика – унікальний предмет, тож і вчитель повинен бути унікальним.

Повинен бути віруючою людиною, адже без віри він не зможе відкрити нам, учням, усіх таємниць християнської віри.

Ідеалом для наслідування для кожної дитини.

Учити дітей молитися та ходити з дітьми до церкви.

Виконувати Заповіді Божі.

Повинен навчати від щирого серця.

ЧИМ УЧИТЕЛЬ ХРИСТІЯНСЬКОЇ ЕТИКИ ПОВИНЕН ВІДРІЗНЯТИСЯ ВІД ІНШИХ УЧИТЕЛІВ?

Не повинен кричати на дітей, говорити спокійно.

Головне, щоб був відвертим.

Має бути справедливим від інших учителів.

Одягатися нормально, а не носити міні-спідницю.

Відрізнятись вірою та теплотою душі.

Навчити дітей так, щоб вони жили задля Бога.

Повинен навчати дітей творити добро, адже діти в більшості творять зло.

Відрізнятись характером та поведінкою.

Відрізнятись розумінням, вмінням підтримати дитину в тяжку для неї хвилину.

Відрізнятись тим, що духовно та морально підкріплює дитину.

Учитель християнської етики розповідає те, що точно потрібно в житті, воно знадобиться як в дитинстві, так і в дорослому віці.

Я хочу, щоб у нашій школі було більше таких учителів, як наша учителька християнської етики.

Інші вчителі дуже строгі, можуть дати щигля, а вчитель християнської етики такого не повинен робити.

Учитель християнської етики направляє на правильний шлях, до Бога.

Має бути духовно вищим від інших учителів.

Кожен учитель повинен рівнятися на вчителів християнської етики.

Відрізнятись своїм духовним світом.

Уміти тримати владу над школярами, щоб ми більше слухалися на уроках.

Учителю не потрібно бути надто строгим, але щоб слухались, має бути дисципліна.

Учитель християнської етики відрізняється розумом і знаннями.

Моя вчителька найкраща в світі, бо вона читає Біблію, а інші вчителі не читають її.

Методичні рекомендації

вчителям щодо проведення уроків християнської етики

1. Виводити предмет християнської етики в ширший культурологічний контекст, пропонуючи різномірний історіософський, літературний, музичний, образотворчий матеріал, який відображає християнську духовність.

2. Наповнювати зміст уроків християнської етики українознавчим матеріалом, уникаючи інтернаціонального космополітизму при викладанні та пам'ятаючи про те, що релігійне і національне творять єдину духовну систему.

3. Звернути увагу на мову як на духовний та культурний скарб.

4. Надавати ґрунт для інтелектуальної діяльності в галузі предмета "Християнська етика", плекати на уроках християн-ерудитів, використовуючи такі форми роботи, як дидактичні ігри, розв'язування кросвордів на духовну тематику, читання релігійної поезії.

5. Рекомендувати не обмежуватися лише Святим Письмом, а використовувати і св. Традицію Церкви, а також всю методичну багатоваріантність педагогічних прийомів при поясненні матеріалу учням.

6. Ставити на уроках християнської етики актуальні проблеми морального виховання сучасної людини, котра рухає прогрес в цивілізованому світі.

7. Для повноцінного засвоєння змісту уроків християнської етики, матеріал, яких включає велику кількість абстрактних понять, необхідно подбати про їхнє унаочнення (термінологічні словники, таблиці, карти, ікони, репродукції, ілюстрації).

8. З метою підняття предмета "Християнська етика" на належний рівень, слід подолати примітивізм, монотонність викладання, намагатися навчати захоплююче, динамічно, виховуючи радісне християнство, пам'ятаючи слова Спасителя: "Радійте, Я ж бо переміг світ".

Урок християнської етики має виконувати триєдину мету: освітню, розвиваючу, виховну.

У процесі досягнення мети передбачається реалізація таких завдань:

– ознайомлення учнів з основами християнської моралі як фундаменту загальнолюдських цінностей;

– ознайомлення учнів із християнськими моральними цінностями: істини, благочестя, добра, любові, краси, гідності, обов'язку, совісті, честі;

– формування свідомої та відповідальної особистості учня на основі християнських духовних, моральних та культурних цінностей.

– створення належних морально-етичних умов для самопізнання і самореалізації.

Освітня мета у процесі викладання християнської етики передбачає:

– отримання і засвоєння учнями знань про Бога як джерело моралі, про добро і зло у світлі Біблії, про принципи моральної поведінки у ставленні до Бога, до себе, до своїх ближніх, до своєї держави, до природи;

– оволодіння знаннями про культуру, історію та реалії народів періоду написання Біблії;

– формування навичок та розвиток умінь роботи з Біблією, релігійною а довідковою літературою, підручником, посібником.

Освітня мета здійснюється на основі підбору навчального матеріалу, зокрема, біблійних історій, інформації історико-культурологічного характеру, цікавих наукових фактів.

Розвиваюча мета реалізовується в процесі розвитку пізнавальної, емоційної та вольової сфери учнів.

Передбачається розвиток в учнів:

- емоційної сфери: співчуття, співпереживання, радості;
- інтелектуальних і пізнавальних здібностей (різних видів уваги, пам'яті, мислення);
- готовності до спілкування, взаємодії та співпраці з оточуючими людьми на основі християнських моральних цінностей;
- готовність до подальшої самоосвіти і морального самовдосконалення.

Виховна мета слугує для виховання в учнів характеру і поведінки у світлі Біблійних моральних цінностей у зазначених сферах: у ставленні до Бога, до себе, до своїх ближніх, до держави та природи. Передбачається виховання в учнів:

- культури мислення, спілкування, взаємодії та співпраці на основі християнських моральних цінностей;
- рис характеру – доброзичливість, працьовитість, любов до ближнього, співчуття, оптимізм;
- ціннісних орієнтацій, почуттів та емоцій учнів.

Виховання учнів у процесі викладання християнської етики забезпечується:

– підбором навчального матеріалу: біблійних віршів, біблійних історій, прикладів з художньої літератури повчального спрямування, матеріалів культурологічного спрямування, прислів'їв тощо;

– застосування у процесі навчання запитань, проблемних завдань, ситуацій, рольових ігор, які вимагають від учня висловлення своїх почуттів, власної думки з питань моральної поведінки.

Сучасні дидактичні вимоги до уроків духовно-морального спрямування

Урок розпочинається вступною організаційною частиною, мета якої – створення духовної атмосфери християнського спілкування.

Етап актуалізації особистісного досвіду учнів передбачає врахування їхніх життєвих пріоритетів, емоційного налаштування та читацьких інтересів. На цьому етапі доцільне використання яскравої наочності, інтерактивних вправ, індивідуальних повідомлень, цікавих життєвих історій, уривків з літературних творів.

Етап актуалізації опорних знань може реалізуватись через перевірку домашнього завдання, повторювальну бесіду, індивідуальні відповіді, міні-самостійну роботу з розгорнутою відповіддю на запитання або тестами.

Етап мотивації навчальної діяльності передбачає можливу участь учнів у формулюванні теми і мети уроку, первинне ознайомлення з ключовим Біблійним віршем, формування плану уроку, пам'яток щодо певних видів навчальної діяльності, створення проблемних ситуацій.

На етапі засвоєння нових знань, формування опорних умінь і навичок необхідно забезпечити активну взаємодію учителя та учнів, поєднання індуктивного та дедуктивного способів засвоєння нових знань, врахування вимог вікової психології щодо дозування нової інформації для сприймання на слух, підвищення ролі евристичної бесіди у засвоєнні нових знань та формуванні опорних умінь і навичок, ефективну роботу зі Святим Письмом, зокрема опорною Біблійною історією, керовано-самостійне опрацювання матеріалу підручника. На етапі закріплення навчальних досягнень ефективними є читання, обговорення та аналіз повчальних оповідань, інтелектуальні, рольові та ділові ігри, робота з образотворчою наочністю, матеріалами хрестоматії, прослуховування та виконання пісень духовного змісту, інтерактивні вправи, етичні практикуми, міні-проекти, закріплення змісту ключового Біблійного вірша.

Характерними особливостями етапу узагальнення та систематизації набутих компетентностей є підсумкова бесіда, складання узагальнювальних таблиць та схем, самостійна робота за завданнями в робочому зошиті. Під час підсумкової частини уроку слід використовувати питання типу: «Найбільше на уроці мене вразило...», «Після уроку я хотів би в собі змінити...», «Після уроку я зрозумів...».

Основною роботою на уроках християнської етики повинно бути знайомство учнів зі Святим Письмом. При цьому вчителям слід використовувати тексти, адаптовані для дітей: дитячу Біблію, Закон Божий для дітей, Біблійні оповідання. Важливо при викладанні предмета не обмежуватись чисто текстуальним ознайомленням з біблійним сюжетом чи евангельською подією, а на їх підставі вміти дати оцінку вчинками з точки

зору етичної вартості, моральної правди, і ці вартості впроваджувати у життя дитини. Щоб правильно пояснити зміст біблійних текстів, вчителям потрібно звертатися до класичної духовної літератури: тлумачення Біблії, Закону Божого, житійної літератури.

Уроки християнської етики повинні передавати християнські традиції українського народу, а не народознавчі, які містять безліч язичницьких звичаїв та обрядів.

При проведенні занять рекомендуємо використовувати краєзнавчий матеріал, що дасть змогу школярам детальніше познайомитися зі своїм рідним краєм.

У роботі з дітьми доцільно використовувати індивідуальні, мікрогрупові, групові (колективні) і масові форми роботи. Ефективними є індивідуальні форми роботи, оскільки вони дозволяють педагогу краще розкрити індивідуальність, сутнісні сили, здібності і нахили учня, спрямовувати його моральний і духовний розвиток. А сам учень має можливість отримати кваліфіковану консультацію, конфіденційну пораду педагога з морально-етичних проблем.

Робота у мікрогрупах є найбільш ефективною у практичній частині занять, при виконанні творчої і пошукової роботи активізує процеси самоосвіти і самовиховання учнів. Робота у мікрогрупах привчає дітей до роботи в команді, сприяє формуванню товарищескості і дружби в учнівському колективі.

У процесі викладання курсів вчителю доцільно використовувати такі методи проведення занять:

- ✓ розвивального переконання;
- ✓ пояснення;
- ✓ роз'яснення;
- ✓ бесіди;
- ✓ метод прикладу;
- ✓ обговорення прикладів морально-етичного змісту як зі Святого Письма, так і української світової історії, літератури, життєвих прикладів;
- ✓ розв'язання задач та ситуацій морально-духовного спрямування;
- ✓ написання творчих робіт;
- ✓ екскурсій до храмів, музеїв;
- ✓ використання аудіо- та відео-матеріалів;
- ✓ використання репродукцій, картин на біблійну тематику;
- ✓ етичний тренінг, застосування рольових ігор, інсценування, ігор-драматизації;
- ✓ навчально-розвивальні ігри (кресворди, ребуси, головоломки, загадки, акровірші).

Провідним методом у вивченні курсів є метод розвивального переконання. Це метод впливу на свідомість, що сприяє формуванню відповідних поглядів, світогляду школярів, залученню їх до загальнолюдських, християнських цінностей на противагу бездуховності та аморальності. Метод переконання передбачає обґрунтування певної морально-етичної категорії, відстоювання морально-духовної позиції особистості, оцінки вчинків та дій інших людей, своїх власних. Переконання – вміння довести дитині істинність християнських цінностей, необхідність формування тих чи інших духовних якостей, розвиток потреб у пізнанні і самопізнанні. Ефективність його використання залежить від аргументованості, впевненості, емоційності і доброзичливості педагога.

Метод переконання найдоцільніше використовувати в духовних бесідах, бесідах-роздумах, сократівських бесідах з учнями.

Спеціально створювані педагогом задачі морально-духовного спрямування можуть використовуватись при засвоєнні та закріпленні матеріалу з метою активізації знань дітей у висловленні власної позиції щодо обговорюваної проблеми, обміну думками і досвідом.

Такі задачі сприятимуть розгляду проблеми з різних точок зору, аналізу можливих варіантів рішення і промахів, проектуванню шляхів з їх уникнення, а також корекції небажаної поведінки. Застосування задач морально-етичного змісту вимагає інструкції вчителя, знайомства з проблемою, організації пошуку правильного рішення та аналізу запропонованих варіантів.

Матеріалом для створення задач морально-духовного спрямування для дітей можуть бути ситуації, взяті вчителем не лише з релігійних джерел, але із фольклору (казки, притчі, легенди) та авторських творів морально-етичного спрямування. Часто під час їх використання можна скористатися методикою незакінченого оповідання, коли вчитель перериває читання твору у найдраматичніший для героїв момент події, з метою колективного вибору можливого закінчення твору. Лише потім озвучується закінчення оповідання, аналізуються, порівнюються дитячі варіанти з оригінальним закінченням твору, обирається найдоцільніший вихід у даній ситуації.

Етичний тренінг – ефективний метод морально-духовного розвитку школярів, що дозволяє формувати морально-духовні цінності та норми поведінки, коригувати ставлення учнів до оточуючих.

Етичний тренінг – це форма моделювання ситуацій взаємин людей (на основі рольової гри), що відтворюються в даний момент і аналізуються з позицій відповідних морально-етичних норм (ставлення до людей похилого віку, до старших членів родини, до молодших, до однолітків). Усі ситуації тренінгів складаються з урахуванням важливості формування емпатії, поступливості, такту, милосердя, поваги, доброзичливого ставлення до

людей, співчуття однієї людини іншій, уміння прийняти позицію іншої людини.

У вивченні християнської етики ефективним є також метод інсценування, гра-драматизація. Гра-драматизація є засобом осмислення аналізу, відчуття та бачення дитиною зв'язку між еталонами моральної поведінки та власною поведінкою. У процесі гри-драматизації, беручи на себе позитивну чи негативну роль, дитина вчиться робити власний моральний вибір на користь добра, переконується у правильності моральної поведінки. Учитель, який буде проводити заняття з даного людинознавчого курсу, повинен викликати інтерес у школярів до занять, бажання їх відвідувати на засадах добровільності, гуманного особистісно орієнтованого підходу до кожної дитини, встановлюючи рівноправні суб'єкт-суб'єктні взаємини між всіма учасниками навчально-виховного процесу (вчителями, дітьми, батьками).

Важливого значення слід надавати використанню наочності на уроці. Використовуючи наочність, учитель християнської етики не повинен занадто деталізувати біблійний матеріал, перебираючи на себе функцію Творця (наприклад, зображення створення світу). Наочність, яка використовується на уроці, повинна бути високохудожньою. Не допускається наочність, яка може показати Творця у непривабливому чи карикатурному вигляді. Не слід під час інсценізації виконувати роль Бога. Його голос має звучати за кадром, за сценою.

Педагогічні вимоги щодо викладання предмету «Християнська етика»

Викладання предмета християнська етика – це ціле мистецтво. Мистецтво важке. Ці специфічні уроки вимагають неабиякої допомоги у підготовці. До фахових обов'язків учителя християнської етики, крім традиційних входять і інші

Конкретні вимоги до адекватної рефлексії професійних можливостей учителя зумовлені тим, що досягнення результатів у морально-етичному вихованні визначається педагогічною значущістю ролі особи, котра здійснює виховання.

В умовах класно-урочної системи уроки християнської етики мають такі особливості:

починається урок і закінчується християнським вітанням (прощанням);

бажаність вступу до уроку, який допомагає увійти в урок, проїнятися його духовним настроєм;

молитва на початку і в кінці уроку;

знак святого Христа;

зовнішня атрибутика та обладнання уроку: ікона, свічка, Біблія;

читання Святого Письма, відповідні форми роботи з ним;

пояснення на основі морально-етичного твору;

введення моралі уроку.

Великого значення у процесі викладання цього предмета надається таким якостям учителя як справедливість, делікатність, зрозумілість, миролюбність, зичливість.

Дидактична структура уроку християнської етики (вимоги до проведення уроку)

Узагальнені вимоги щодо уроків усіх шкільних дисциплін поділяються на:

а) дидактичні;

б) виховні;

в) психологічні;

г) гігієнічні.

Уроки християнської етики носять інформаційно-пояслювальний характер. Вони щоразу несуть нову інформацію, пояснюють її, на ній виховують. Такий підхід у викладанні називається цілісним.

Ці уроки відповідають типу уроків засвоєння нових знань, найбільш поширеному, найбільш ефективному типу уроків. Програмою передбачені узагальнювальні уроки, уроки-бесіди, уроки-лекції, уроки-диспути, уроки контролю знань.

Хоча уроки християнської етики мають свою специфіку, та їх дидактична структура залишається трикомпонентною:

- а) актуалізація опорних знань;
- б) здобуття знань;
- в) застосування знань.

Мета уроків християнської етики завжди двоєдина: пізнавальна і виховна. В обох присутня третя: розливальна. Коли формулюємо мету, стараємося уникати дієслів доконаного виду: не виховати, а виховувати, не навчити, а навчати:

1. Обладнання уроку: Святе Письмо, ікона, свічка...

2. Урок починається із взаємного християнського вітання. Не рекомендується починати урок відразу з молитви. До неї дітей потрібно підвести, а не використовувати її як організуючий та дисциплінуючий момент. Після гучної перерви діти щонайменше думають про Бога. Тому слід якомога природніше підвести дітей до душки про Господа, зробивши вступ.

3. Молитва триває одну хвилину.

4. Після молитви починається I етап дидактичної структури уроку – актуалізація опорних знань. Цей етап охоплює опитування або повторення матеріалу, потрібного для нової теми уроку. Форми опитування: індивідуальна, групова, фронтальна; усна та письмова.

5. Мотивація навчальної діяльності (повідомлення нової теми уроку) – завжди урочиста. Нею потрібно внести елемент зацікавлення до певної міри навіть заінтригувати.

6. II етап уроку – здобуття знань. або пояснення нового матеріалу, на нього припадає до 25 хв. робочого часу.

Перед читанням Святого Письма можемо запалити свічку: - умовно названу “запалюванням вогника любові до Бога”. У роботі з дітьми початкової ланки використовуємо “Біблійні історії Старого та Нового Завітів”.

Після читання Святого Письма робимо паузу для того, щоб школярі осмислили, що звучало Слово Боже і починаємо збір думок дітей: неправильних, нерозумних, дивних, смішних, наївних – учні мають право на помилку.

Пояснення проводимо у два кола: перший раз - коротко, загально. Тільки основне: другий раз – детально, широко, зупиняючись на окремих моментах. Паралельно проводимо словникову роботу. Пояснюємо біблійну символіку.

Далі ведемо розмову в контексті євангельської історії чи біблійного оповідання.

При цьому поурочний матеріал групуємо у два блоки пояснення: блок біблійний та блок моральний. У свою чергу кожний із блоків до зручності розділяємо на напрямки.

Пояснення матеріалу біблійного блоку доцільно подавати як у Новому так і в Старому Завітах. Прийнято вважати, що кожному символу Нового Завіту відповідає конкретний образ Старого Завіту.

Та є ряд тем, пояснення яких на основі святого Письма не є обов'язковим. Уроки християнської етики – це не уроки біблієзнавства.

Пояснення не зводимо до переказування певного сюжету з Біблії чи з твору для бесід в дусі християнської моралі – сили зосереджуємо на пошуках морального підтексту: що хотів нам цим Господь Бог сказати? Чого ми можемо з яго навчитися? – Отже, найважливішим моментом на уроці християнської етики є виведення моралі – основної думки уроку. Без цього уроку нема. Це його кульмінаційна точка. Запис моралі учнями в зошити є обов'язковим. Мораль може бути виражена основною фразою, цитатою із Святого Письма.

Якщо виведення моралі – це найважливіший момент на уроці, то найважчим є на ньому прикладів з літератури, історії, живопису, музики. Мова йде про наповнення морального блоку здобуття знань для того, щоб проілюструвати дану тему та використовувати все світське на користь релігії. Добре роблять ті вчителі християнської етики, які, уникаючи інтернаціонального космополітизму, пропонують дітям у цьому блоці українознавчий матеріал. Адже кожна нація росте “корінням в етнос, гіллям – у світову цивілізацію”; кожний народ збагачує світову скарбницю духовної культури чимось неповторним, своїм. Повинні встановлюватись між предметні зв'язки.

Необхідною є актуалізація кожної теми уроку: достатнє наведення прикладів, які б підтверджували життєдієвість теоретичного матеріалу сьогодні; порівняння обставин за часів Ісуса Христа з теперішніми обставинами.

7. III етап уроку – застосування знань (за кріплення матеріалу). Це повернення до поясненого матеріалу, щоб діти краще його зрозуміли, запам'ятали. Даний структурний елемент уроку дає можливість вчителеві побачити, як він пояснив дітям тему, чи зрозуміли вони її. В окремих випадках саме на закріпленні можна поправити, ліквідувати недоліки, допущені при поясненні.

Сучасною і популярною є сьогодні на цьому етапі уроку християнської етики робота в групах – один з видів інтерактивних методів навчання. Переваги чи ключі цієї роботи такі: відхід від авторитаризму; діти вчаться спілкуватись, вільно висловлюватись; йде виховання самостійності і співпраці водночас. Ділимо дітей на групи, наприклад, по дві парти учнів в одну групу, діти обирають собі керівника. Вони дістають завдання і працюють. Коли із завданням справляться, керівник групи представляє її: від імені кількох психологічно легше говорити, ніж від одного себе. В тому немає нічого страшного. Якщо учень не побоїться признатися серед

ровесників, що і сам чогось не розуміє, спочатку вислухає в групі пояснення однокласника “на дитячий розум”, а кваліфіковане пояснення вчителя завжди отримати встигне.

8. Підсумок – необхідний. При підведенні підсумку стараємося бути конкретними.

9. Домашнє завдання. Час від часу – взагалі не задаємо. Домашнє завдання з християнської етики не повинно бути обтяжливим, непосильним. Наприклад: вивчити мораль уроку – думку, яку потрібно запам’ятати; дати відповідь на конкретне запитання (але не твір); виконати малюнок.

10. Молитва. Молитва новинка бути короткою, наприклад, “Богородице дво”, “Ісусова молитва”.

11. Християнське прощання.

Методична підструктура уроку християнської етики

Методична підструктура – це система методичних прийомів, форм, через яку реалізується зміст уроку. У викладанні християнської етики немає якихось особливих методів. Загалом типи методів навчання даного предмета мають схожість з методами викладання інших предметів. Крім традиційних педагогічних методів, використовуються і інші можливі комунікації з учнями. Окремі методи й прийоми є специфічними.

Навчальні методи, яких найчастіше вживаємо на уроках християнської етики, можна класифікувати так:

1. За видом навчальної діяльності:
  - словесний (розповідь, бесіда та ін.);
  - наочний (аудіовізуальний);
  - практичний (інсценізація...).
2. Щодо фази навчального процесу:
  - для активізації навчальної діяльності (читання в ролях);
  - для поглиблення навчального матеріалу (дидактичні угри...).
3. Щодо способу спілкування між учителем та учнем:
  - фронтальний;
  - груповий;
  - індивідуальний.
4. Щодо форми спілкування:
  - усна;
  - письмова;
  - змішана.
5. Щодо внутрішньої, психологічної сторони:
  - метод проблемного навчання;
  - метод стимулів, зацікавлення.
6. За логікою передачі і сприймання навчальної інформації:
  - індивідуальний (від часткового до загального);
  - дедуктивний (від загального до часткового);

індуктивно-дедуктивний.

7. Щодо ступеня керівництва навчальною роботою:

під керівництвом вчителя у класі;

самостійна робота учня у класі.

8. Репродуктивний метод (відтворення чи повторення готових зразків. Положень християнської етики).

9. Метод порівняння або аналогії.

Це пояснення на основі співставлення з образами із знайомого середовища. До методу проведення аналогії звертався Ісус Христос, добре знаючи, що до людей треба говорити мовою, яка б відповідала рівню їхнього життя і розуміння.

10. Людський досвід як метод також нерідко використовував сам Ісус Христос. Робив це Він для того, щоб найскладнішу думку зробити зрозумілою.

11. Метод гіпотези: допустимо, що цей метод порівняно рідше вживаний.

Наступні форми можливого спілкування на уроках християнської етики (вони є і методи):

тиша (О, яка вона буває красномовна чи навіть гучна!);

мовчання (за певних обставин його і на декілька розмов не поміняєш!);

усмішка (ніби провели смиком по струнах скрипки!);

погляд (очі душі).

Часто методи співпадають з формами.

Найбільш популярні методи, що є, водночас, злиті з формами роботи на уроці:

читання духовної поезії;

розв'язування кросвордів на релігійну тематику;

робота з дитячою та молодіжною християнською періодикою;

читання морально-етичних творів;

розповіді історій релігійних свят та їх виховане значення;

проведення дидактичних ігор;

робота зі Святим Письмом;

читання в ролях;

тестування;

вікторина;

ребуси, загадки;

завдання на робочих листках учнів;

розмальовки, витинанки, складачки;

виготовлення листівок, вертепів, писанок;

спів та слухання духовної музики;

інсценізація уривків зі Святого Письма;

проведення інтерв'ю.

Зупинимось більш детально на найбільш поширених методах навчальної діяльності – словесному, наочному, практичному.

Словесні методи навчання

Розповідь – як пояснення і бесіда як діалог. Це два взаємо проникаючі методи. Слово лежить в основі й інших методів навчання: інсценізація, радіоінтерв'ю, кросвордів.

Бесіда. Діалог – це найбільш інтенсивний спосіб комунікації.

Розповідь – найстарша форма навчання. Цей метод використовував Ісус Христос. Якщо читання ізолює, то розповідь завжди згуртовує слухачів.

Для розповіді необхідно:

- знати те, що розповідаєш;
- добре бачити своїх учнів;
- не розповідати надто детально;
- вживати короткі речення;
- бажано розповідати в теперішньому часі;
- непряму мову замінити прямою.

Що розповідати:

- біблійні історії,
- Євангельські сюжети;
- історії Святих;
- про героїв, наприклад, Січових Стрільців, воїнів УПА;
- історії з життя дітей;
- історії з життя тварин рослин.

Вчитель, котрий розповідає, мав би володіти наступними прийомами:

- інтонуванням та моделюванням голосу;
- логічними акцентами, паузами;
- мовою жестів;
- вмінням захопити своєю розповіддю.

У розповіді використовуємо такі мікрометоди:

а) закінчити розповідь (вчитель зупиняється на найцікавішому, пропонуючи дітям закінчити розповідь);

б) розповідь “мухами” (вчитель заздалегідь змінює у своїй розповіді слова, пропонуючи дітям виправити помилки – “виловити мух” умова мікрометоду: цей текст повинен бути дітям знайомим).

До словесних методів належать і запитання вчителя і учнів на уроці християнської етики.

Наочні методи навчання (візуальні, аудіовізуальні)

Для повноцінного засвоєння знань потрібний певний чуттєвий досвід. Особливо це стосується уроків християнської етики, де здебільшого матеріал такий, що його безпосередньо спостерігати не можемо – велика кількість абстрактних понять. Унаочнити цей предмет важче, ніж інші шкільні

дисципліни. Ось чому, перш за все, треба показати в оригіналі все те, що можна показати, і задовольнити цікавість дітей. Наприклад: у церкві: ризи, посуд, престіл, тетрапод і т.д. При поясненні символічних образів, таких як “світло світу”, “сіль землі”, “хліб насущний”, приносило ці предмети – свічку, сіль, хліб на урок – функціонально демонструємо їх. Необхідно якнайбільше показувати, пам’ятаючи “золоте правило дидактики”: все, що можливе, слід представити для сприймання всіма органами чуття.

Ось предмети і засоби, які впливають на зорові аналізатори:

- ікони (настінні і маленькі);
- картини, репродукції;
- ілюстрації в книгах;
- малюнки дітей;
- таблиці, картини;
- фланелографи;
- фотографії, слайди;
- відео, телевізор.

Вважається, що ікона має більшу силу, ніж слово. Про це гарно сказав навіть св. Василій Великий, котрий, як відомо, чудово володів даром мови. На його думку, малярське зображення більше впливає на віруючих, ніж слово, а ікони привертають увагу християнина сильніше, ніж книги. Прийнято вважати, що є місця в душі людини, куди не добереться слово, туди добереться пензель, а куди дістане пензель, туди сягне звук музики...

Загальні принципи візуальних методів:

1. Зображення має:

- виражати основну думку (тему);
- викликати (основну) релігійне враження, тобто, його зміст має перевищувати зображувальну діяльність;
- мати значення для духовного життя;
- бути доступним для сприймання дитини, тобто, відповідати особливостям психологічного розвитку даної вікової категорії учнів;
- для молодших школярів бажано, щоб зображення мало кольорові та містило багато деталей.

2. Способи використання аудіовізуальних засобів:

- Використання наперед підготовлених матеріалів (ікона, картина, малюнок...);
- Творчість самого вчителя у класі (малюнок, співає, грає, запалює свічку...);
- Образотворча діяльність самих дітей;
- Практичні методи навчання;
- Інсценізація. Пантоміма. Інтерв’ю.

Інсценізація використовується для поглиблення навчального матеріалу. Для дитини найважливіша в ній її власна присутність. Учні

вживаються в роль, ототожнюють себе з героями, персонажами, беруть з них приклад. Найцінніше в інсценізаціях – їх репетиції, коли проявляються допомога, дружня порода, взаємовиручка.

Практичні поради для проведення інсценізацій:

Намагатись утримувати робочу дисципліну.

Сучасна атрибутика – символічна: елементи одягу, меблів...

Прийнято, що в східній традиції:

Бога-Отця представляє тільки глос;

Матір Божа – Її фізична присутність, але Вона не говорить.

Ісуса Христа грає сам вчитель.

На уроках християнської етики інсценізують, як правило, уривки:

зі Святого Письма Старого і Нового Завітів;

сценки з життя Святих;

ситуації шкільні, сімейні, громадські (т.зв. рольові ігри).

Пантоміма цінна тим, що в ній беруть участь діти, які мало говорять.

Мовчать, котрі не можуть виразити себе словом.

Цінність інтерв'ю у тому, що в ньому дитина скаже те, чого саме по собі б не сказала і руки не підняла б.

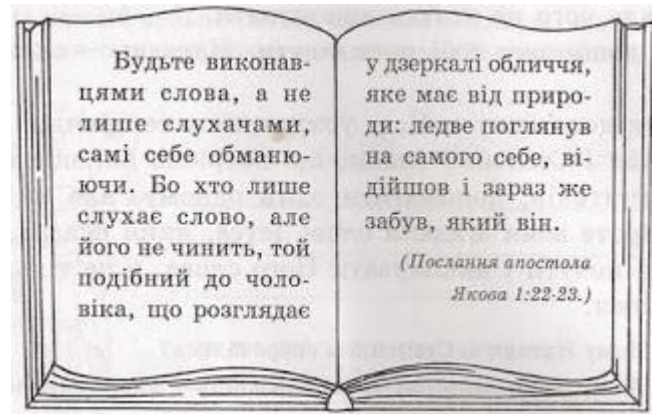
До практичних видів діяльності можна віднести:

читання в ролях;

написання листа чи відповіді на лист;

педагогічні етюди (моделювання конфліктних ситуацій та їх християнський розв'язок).

Яким би методом не користувався вчитель на уроці, не метод вирішуватиме успіх справи, а любов до дітей. творчий пошук, діяння Духа святого.

Самоаналіз уроку християнської етики

Аналіз уроку повинен починатися самоаналізом і закінчуватися самооцінкою, конкретними вимогами вчителя до самого себе.

1. Дотримання композиційних рекомендацій, алгоритмів проведення уроку із врахуванням його особливостей.

2. Підпорядкування уроку чітко визначеній меті, його цілеспрямованість. Використання учителем потенціалу уроку з метою пізнавального, морально-етичного та естетичного розвитку школяра.

3. Збереження дидактичних принципів логічності та послідовності у викладі матеріалу, науковості та доступності при поясненні.

4. Подача теоретичного матеріалу:

- доцільність його викладу блоками, підтемами;
- розгляд теми у Новому та Старому Завітах;
- пояснення на основі морально-етичного твору;
- виділення з урочного матеріалу головної думки — визначення моралі (моральний підтекст присутній у кожній темі) із обов'язковим записом у зошити;

• уникання космополітизму (пояснення включає елементи національно-патріотичного виховання, яке, поруч з духовним, є найнеобхіднішою потребою кожного народу);

• встановлення міжпредметних зв'язків для ілюстрації та доповнення теми шляхом підбору прикладів з української та світової літератур, історії, музики, живопису, з предметів природничо-математичного циклу (при цьому необхідне відчуття міри, щоб не зробити предмет світським!);

• наближення теми до сьогодення або її проекція на сучасне життя (тут важливо не перемодернізувати).

5. Організація навчальної діяльності учнів:

вибір адекватних, оптимально відповідних методів, методичних прийомів викладу матеріалу;

• шляхи активізації розумової діяльності учнів (міркування, співставлення, висновки, пов'язування з практикою через ілюстрацію прикладами життєвих ситуацій);

• організація самостійної роботи дітей (педагогічне недоцільним є подавати в готовому вигляді те, до чого вони можуть дійти власним розумом);

- формування основних понять та вмінь — понятійного апарату, морально-етичних категорій, християнської термінології;
  - організація запам'ятовування (лише змісту, тобто розуміння, а не вибувнювання напам'ять);
  - наявність матеріалу для застосування знань (для закріплення), достатність завдань, дидактичних вправ;
  - використання наочності (її методична та інформаційна цінність, емоційне та виховне навантаження, поглиблююча роль).
6. Режим навчальної діяльності:
- форма подачі матеріалу (схематичність, сконденсованість);
  - розподіл часу на окремих етапах уроку;
  - чергування видів діяльності за змістом і формою (форми роботи на уроці).
7. Характеристика окремих етапів уроку.
8. Мова вчителя християнської етики:
- уникнення монотонності;
  - не слід зловживати богословськими термінами;
  - не оперувати постійно абстрактними поняттями;
  - не бути надто багатослівним.
9. Темп уроку (динамізм, захоплююче пояснення учителя, активність, жвавість дітей чи напруженість, пасивність).
10. Психологічний клімат на уроці:
- спосіб спілкування (демократизм чи авторитарність);
  - місце гумору;
  - зведення до мінімуму зауважень, заміна їх опосередкованими.
11. Особистість учителя, його людські та фахові якості:
- любов до вихованців, професіоналізм, загальна ерудиція, національно-патріотична позиція;
  - вміння володіти аудиторією, дар мови, дар імпровізації, емоційна привабливість.

**Критерії оцінювання
навчальних досягнень учнів 1-11 класів
із основ християнської етики**

Під час оцінювання навчальних досягнень школярів із основ християнської етики враховується:

- знання учнями морального вчення Ісуса Христа, змісту Божих Заповідей, ставлення школярів до світу у світлі Біблії, змісту християнського спілкування;

- уміння учнів керуватися в житті Божими Заповідями, моральним ученням Ісуса Христа, усвідомлювати свої вчинки у світлі Біблії, виявляти особистісні моральні християнські чесноти.

Всі види оцінювання навчальних досягнень учнів здійснюються за критеріями, наведеними в таблиці.

Рівень навчальних досягнень	Бали	Критерії оцінювання навчальних досягнень учнів
I. Початковий	1	Учень може: <ul style="list-style-type: none"> назвати одне-два християнсько-етичних понять, моральних норм.
	2	Учень може: <ul style="list-style-type: none"> назвати декілька християнсько-етичних понять теми, моральних норм; сформулювати моральну оцінку ситуації чи вчинку на рівні "добро" - "зло".
	3	Учень може: <ul style="list-style-type: none"> двома-трьома простими реченнями пояснити сутність чи зміст християнсько-етичного поняття; навести приклади окремих фактів і явищ із моральної практики; дати власну оцінку окремих фактів і явищ моральної практики (на рівні "добро" - "зло") й пояснити її 1-2 реченнями; сформулювати правило поведінки за нормою моралі.
II. Середній	4	Учень може: <ul style="list-style-type: none"> репродуктивно відтворити (у вигляді 4-6 простих речень) частину матеріалу уроку; дати пояснення християнсько-етичних понять і термінів уроку; навести приклади морального та аморального в житті людей; оцінити прості моральні ситуації та пояснити свою оцінку відповідно до норм моралі; на елементарному рівні описати ситуацію морального вибору.
	5	Учень може: <ul style="list-style-type: none"> відтворити основний зміст навчального матеріалу уроку, відповідаючи на запитання вчителя; визначити окремі ознаки християнсько-етичних понять; проаналізувати ситуацію за питаннями вчителя, підручника; за допомогою вчителя співвіднести ситуацію конкретних вчинків з відповідними нормами моралі й висловити оцінне судження.

	6	<p style="text-align: center;">Учень може:</p> <ul style="list-style-type: none"> • у цілому самостійно відтворити матеріал теми; • охарактеризувати подію, ситуацію, явище з точки зору моральних критеріїв; • правильно вживати християнсько-етичні поняття й пояснювати їх на прикладах; • використовуючи приклади з історії та літератури, висловити просте оцінне судження про відповідність чи невідповідність поведінки моральним нормам.
III. Достатній	7	<p style="text-align: center;">Учень може:</p> <ul style="list-style-type: none"> • у цілому послідовно, самостійно відтворити матеріал теми; • демонструвати розуміння християнсько-етичної термінології; • дати загальну характеристику християнсько-етичних феноменів (сутність, прояви, ознаки, приклади); • аналізувати християнсько-етичні судження й навести приклади їх підтвердження чи спростування; • розповісти про деякі події Старого та Нового Заповіту; • обґрунтувати власну думку, моральну оцінку прикладом.
	8	<p style="text-align: center;">Учень може:</p> <ul style="list-style-type: none"> • значною мірою самостійно опанувати матеріал уроку; • розповідати про християнсько-етичні моральні цінності, застосовуючи необхідні поняття й терміни; • аналізувати відповідні явища і ситуації суспільного життя, визначаючи ознаки моральної поведінки у світлі християнських моральних цінностей; • моделювати прості ситуації морально-етичного змісту й пропонувати шляхи їх розв'язання; • добирати 1-2 аргументи на підтвердження висловлених учителем чи поданих у підручнику християнсько-етичних висновків; • може знайти необхідні цитати в Біблії.
	9	<p style="text-align: center;">Учень може:</p> <ul style="list-style-type: none"> • оперувати основним навчальним матеріалом, подаючи його в узагальненому та деталізованому вигляді; • самостійно аналізувати християнсько-етичні моральні цінності й робити власні висновки; • обґрунтовувати власні судження й оцінки за допомогою власних прикладів і аргументів; • самостійно працювати з текстом Святого Письма; • систематизувати та узагальнювати набуті знання.
IV. Високий	10	<p style="text-align: center;">Учень може:</p> <ul style="list-style-type: none"> • самостійно опрацювати матеріал уроку за підручником; • моделювати морально-етичні ситуації, пропонувати шляхи їх розв'язання й пояснювати їх; • самостійно розв'язати ситуацію морального вибору й пояснити свій вибір, спираючись на християнсько-етичні категорії; • самостійно оцінити моральні явища; • з незначною допомогою учителя працювати з іншими джерелами інформації християнсько-етичного змісту (Біблія, релігійні образи, фото, художній текст, усна розповідь); • орієнтуватися в біблійних текстах Старого та Нового Завіту.
	11	<p style="text-align: center;">Учень може:</p>

	<ul style="list-style-type: none"> • вільно викладати навчальний матеріал в усній та письмовій формі відповідно до завдання; • самостійно здобути нескладну інформацію християнсько-етичного змісту з інших, крім підручника й розповіді вчителя, джерел; • пояснити зміст понять і категорій християнської етики, застосувати їх для аналізу нових ситуацій, зокрема з власного життя; • висловити й обґрунтувати свої думки, оцінки щодо духовно-моральних цінностей суспільного життя; • закінчити знайомий прослуханий текст зі Святого Письма за його початком.
12	<p style="text-align: center;">Учень може:</p> <ul style="list-style-type: none"> • послідовно й логічно викладати навчальний матеріал, застосовуючи й пояснюючи християнсько-етичні поняття та терміни; • виявляти творчий підхід у розв'язанні ситуативних завдань, оперуючи набутими знаннями й уміннями; • моделювати ситуації морально-етичного змісту, проявляючи гнучкість і мобільність, здатність попереджувати й вирішувати конфлікти; • оцінити рівень власної підготовки та підготовки інших учнів із предмету; • встановлювати міжпредметні зв'язки християнської етики з іншими предметами: історією, літературою, музикою, живописом; • підготуватись до уроку, використавши власні джерела інформації: Святе Письмо, релігійні книги й часописи.

ПОЗАКЛАСНА ТА ВИХОВНА РОБОТА З ХРИСТИЯНСЬКОЇ ЕТИКИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІЙ ШКОЛІ

Ранні шлюби: за і проти (П'ятикоп'єчна дискусія)

Ранні шлюби: за і проти (П'ятикоп'єчна дискусія)

Категорія учасників: учні старших класів
Мета: обговорити з учнями проблему ранніх шлюбів;
 вияснити ставлення молодіжної аудиторії до проблеми;
 виховувати культуру спілкування, толерантне ставлення до думки опонента.

Оформлення: столи для глядачів і гостей розташовані по периметру класу; посеред кімнати стіл і стільці для головних учасників дискусії; на столі – терези і блюдце з монетами, написи „за” і „проти”; праворуч і ліворуч столи для „експертів” з написами „історик”, „соціолог”, „медик”, „юрист”, „християнин”; на дошці – тема заходу „Ранні шлюби: за і проти”

Хід дискусії:

I. Вступ

Привітання. Оголошення теми

– Доброго дня, шановні учасники та гості нашої дискусії! Сьогоднішня наша зустріч присвячена проблемі ставлення молодих людей раннього шлюбу та сімейного життя. Отже, наша тема звучить так: *Ранні шлюби: за і проти.*

Представлення учасників

– Спочатку про головних учасників нашої дискусії. Це ваші товариші, які висловили бажання відстоювати своє бачення цієї проблеми. Отже, нашими головними учасниками є **Ярослава і Богдан**, які спробують показати нам позитив ранніх шлюбів. Протилежну точку зору до нас доведуть **Люда, Максим, Віка і Саша**.

Допоможуть нам досконало розібратися в проблемі група наших експертів, які будуть коментувати нашу дискусію, виходячи з окремих сфер діяльності людини, висвітлюючи, таким чином, незалежну точку зору. Цими експертами є: **Юля, Марина, Максим, Назар і Альбіна**.

II. Основна частина

1. Вступ – презентація

Шлюб у Біблії: Адам і Єва, Авраам і Сарра, Ісаак і Ревекка, Яків і Рахіль, Захарія і Єлисавет, Марія і Йосиф. (Презентація „Сім'я у Святому Письмі” (Microsoft PowerPoint: Додаток А))

– Найперше слово хочу надати експертові-історикові, який висвітлить нам проблему в історичному розрізі, тобто, як сприймало суспільство в різні часи саму ідею раннього шлюбу.

2. Слово експерта-історика

В Україні існують стійкі традиції ранніх шлюбів. Дівчата, особливо в сільській місцевості, виходили заміж до 20 років, оскільки після 20 вони вже вважалися „перестарками”. Їм дозволялося одружуватися починаючи з 16 років. Таке раннє заміжжя зумовлювалось необхідністю поповнення господарства робочою силою. Хлопці, які досягли віку парубоцтва (18-19 років), якщо не йшли до війська, за необхідності теж могли одружуватись. Раннє одруження і народження власних дітей заохочувалось звичаями і батьками. І хоча середній вік першої шлюбності в сучасній Україні має тенденцію до зростання, все ж за європейськими мірками він є значно нижчим, оскільки не сягає і 24 років.

Тож, з точки зору наших далеких пращурів, вік тих, хто зараз бажає одружитися, неприпустимо похилий. Бо, наприклад, давньоєврейська незаміжня

дівчина у 13 років вважалася уже старою дівкою. У Стародавньому Римі найоптимальнішим віком для одруження для дівчат вважалося 12 років, для хлопців – 14. Погодьтеся, сварки у такій сім'ї – „осередку суспільства” – могли виникати не через не попросовані сорочки та холодну вечерю, а хіба що через ляльок малолітньої дружини та солдатиків чоловіка.

Далі всіх пішли давні єгиптяни. Наприклад, фараони та верхівка суспільства будували сім'ю у віці 9-11 років. А легендарний Тутанхамон спромігся одружитися у вісім із половиною років! Щоправда, подружнім життям насолоджувався зовсім недовго – лише 10 років, адже помер у 18-річному віці.

Врешті і середньовічна Європа теж не пасла задніх. Хто не знає про історію Шекспірівських закоханих малоліток: Джульєтті було 13 років, а Ромео ледве сягнув 15-річчя.

Між іншим, збільшення шлюбного віку в Європі стало причиною зниження народжуваності. Феномен „європейського” типу шлюбності припадає на період розвитку і поширення культури та уявлень про якісне виховання дітей. Вже у XVIII ст. в Європі, особливо в заможних родинах, спостерігаються відносно пізні шлюби, практикується розтягнутий у часі процес укладання шлюбу, коли заручені роками зустрічаються до одруження. Цей період характеризувався також наявністю великої частки жінок, які взагалі залишалися поза шлюбом.

XIX і частково XX ст. були загальною сторіччями панування „європейського” типу шлюбності в переважній більшості країн Західної Європи та країн Нового світу з європейським заселенням. Збільшення шлюбного віку дозволило знизити рівень народжуваності. Жінки змогли включитись у виробничу і суспільну сферу діяльності. Зменшення тривалості їх перебування у шлюбі зменшувало і кількість народжених ними дітей. „Європейський” тип шлюбності притаманний і деяким сучасним країнам. Так, ще на початку 40-х років XX ст. в Ірландії понад 63% жінок віком 25-29 років залишалися неодруженими, та й навіть у віці 45-49 років нараховувалось 26% тих, хто ніколи не перебував у шлюбі. І хоча в другій половині XX ст. в Європі намітились певні тенденції до зниження шлюбного віку, все ж значного підвищення народжуваності не відбулось.

3. Результати анкетування по пунктах 1 – 3

А зараз результати нашого анкетування щодо заявленої проблеми. У ньому взяло участь 98 респондентів – учнів старших класів шкіл нашого міста.

(Презентація „Ранні шлюби: за і проти. П'ятикопієчна дискусія. Результати анкетування” (Microsoft PowerPoint: Додаток Б))

1. Який шлюб, на Вашу думку, слід вважати раннім?

до 14 років ___11; від 14 до 16 років ___37; від 16 до 18 років ___42
від 18 до 20 років ___7; інше ___1

2. Який вік, на Вашу думку, є найкращим для одруження?

Хлопці _____ до 22 р. – 24; після 22 р. – 74

Дівчата _____ до 20 р. – 43; після 20 р. – 55

3. Чи хотіли б Ви особисто одружитися до 18-літнього віку?

так ___3; ні ___89; не думав про це ___4; інше ___2

Така статистика нашого опитування.

4. Дискусія

А зараз розпочнемо нашу дискусію. Прошу кожну із сторін висловити свої аргументи на користь чи проти раннього шлюбу. Прошу не забувати класти п'ятикопієчну монету на шальки терезів, коли будете наводити свої аргументи. А потім, наприкінці дискусії ми спробуємо визначити, чиї ж аргументи виявилися більш вагомими.

1. (ЗА) Звичайно, це сам день весілля, чарівне свято, в якому наречена, як Попелюшка, перетворюється на Принцесу, а наречений – в прекрасного Принца.

Подарунки, поздоровлення, море квітів, стрічки, кулі, конфетти, і все навколо – чудово.

1. (ПРОТИ) Молоді люди, які самі ще не розпрощалися з дитинством, намагаються створити сім'ю. Вони насилу уявляють, що їх чекає за порогом РАЦСу. Це гори брудного посуду, прання, походи по магазинах і, найголовніше, – катастрофічний брак часу.

2. (ЗА) Бажання піклуватися один про одного. Практика показує, що на самому початку сімейного життя чоловік дійсно милий, і дружина просто казка, тому в перші дні турбота про свою половинку – справа легка і приємна.

2. (ПРОТИ) Для дівчини незабаром обов'язковим монстром стає чоловік, а для молодого чоловіка – дружина. Звиклий залишати свої брудні шкарпетки де потрапило, чоловік просто не розуміє, чому дружина не поступає, як його мама, тобто не несе їх зразу прати. А прекрасна половинка не може зрозуміти, чому її благовірний не відірветься від футболу, щоб принести їй води, як це робив у дитинстві її таточко. Звідси нерозуміння, результатом якого буває розлучення. Наші перші спроби висловити свої думки стосовно ранніх шлюбів потребують трохи статистичних даних, тому надамо слово нашому експерту з соціології.

5. Слово експерта-соціолога

За даними відділу демографії і відновлення трудових ресурсів Інституту економіки НАНУ, в Україні доволі розповсюджені ранні шлюби. Особливо поспішають одружитися дівчата: третина українок виходить заміж до 20 років. Однією з основних причин ранніх шлюбів є небажана вагітність. Багато неповнолітніх породіль стають матерями-одиначками. Деякі виходять заміж за ровесників. І це, мабуть, ще гірший варіант. Хоча в XVIII ст. в Європі і вважалося, що 13-річні підлітки готові до того, щоб почати доросле життя (до слова, Михайло Лермонтов народився, коли його мамі було 14 років), зараз без освіти родину не прогонуєш.

А от в Непалі 7% усіх заміжніх дівчат десятилітнього віку, і рідко яка з них вирішує одружитися самотійно – часто за неї це роблять батьки, отримавши чималий калім.

Статистичне бюро США повідомило, що протягом 90-х років значно збільшилася кількість шлюбів серед підлітків. Такими в Америці вважають категорію молодих людей у віці 15-19 років. Одним із пояснень ранніх шлюбів називають бажання підлітків легалізувати свої інтимні стосунки. Інше пояснення полягає в тому, що саме протягом 90-х років збільшувалась кількість емігрантів із країн Латинської Америки, Азії, Африки, де ранні шлюби є культурним феноменом. Загалом же, середній вік одруження чоловіків у США – 27 років, а жінок – 25.

За повідомленням Національного центру статистики здоров'я, практично всі шлюби, в яких нареченій 18 років або менше, розпадаються протягом перших 10 років. Така доля спіткає тільки половину шлюбів, якщо нареченій 25 років або більше.

Час перебування жінки і чоловіка в шлюбі зумовлений етнічними традиціями, законодавчими і релігійними приписами. У різних народів законодавство визначає різні мінімальні вікові межі укладання шлюбу. Так, мінімальний шлюбний вік коливається від 12 років в Іспанії, Греції, деяких країнах Латинської Америки та США і провінціях Канади, до 18 років – у більшості європейських країн.

В міжнародній практиці шлюби, які укладаються між особами, що не досягли 18 років, називаються **ранніми**. За даними Центру дослідження законності ЮНІСЕФ, практика віддавання заміж дівчат у ранньому віці найбільш розповсюджена в Центральній Африці та Південній Азії. В цих регіонах є

місцевості, де весілля справляються навіть до досягнення дівчатами статевої зрілості.

Одруження одразу після статевого дозрівання за участю дівчат 15-18 років розповсюджені серед населення Близького Сходу, Північної Африки, частини Азії, Латинської Америки і навіть Східної Європи.

Як правило, ранні шлюби притаманні традиційним суспільствам, які дотримуються давніх традицій і звичаїв. Аграрний характер домогосподарств також зумовлював потребу в додаткових робочих руках. Дружина не лише виконувала всю необхідну домашню і польову роботу, а й народжувала дітей, які з малолітства прилучались до сільськогосподарської праці.

На відміну від аграрних країн, в індустріальних ранні шлюби зустрічаються доволі рідко. У переважній більшості сучасних розвинутих країн Заходу одруження відкладається до досягнення майбутніми подружніми партнерами економічної самостійності. Можливість отримання вищої професійної освіти також зумовлює підвищення шлюбного віку.

Загалом середній шлюбний вік у розвинутих країнах за певних етнічних традицій може сягати і 26-30 років, як це зафіксовано статистикою сучасної Ірландії.

6. Результати анкетування по пунктах 4 – 6

А зараз – результати анкетування.

(Презентація „Ранні шлюби: за і проти. П'ятикопієчна дискусія. Результати анкетування” (Microsoft PowerPoint: Додаток Б))

4. Як Ви ставитеся до ранніх шлюбів?

негативно – 40; позитивно – 2; допускаю в окремих випадках – 34; мені байдуже – 22.

5. Що є причиною раннього шлюбу?

взаємне кохання юнака та дівчини – 14; небажана вагітність – 69.

прагнення швидше вирватися з-під опіки батьків – 2; бажання жити „по-дорослому” – 13.

6. Що, на Вашу думку, є необхідним для рішення про укладення шлюбу?

згода батьків – 30; матеріальна незалежність наречених – 22; взаємне кохання – 46.

7. Дискусія

А зараз продовжимо нашу дискусію.

3. (ЗА) Ранній шлюб робить людей самостійними і привчає до дисципліни, адже тепер ви відповідаєте не тільки за себе, але і за свою половинку.

3. (ПРОТИ) Самостійність, безперечно, важлива риса спільного життя. Але чи готові будуть молодята до такої самостійності. До цього часу багато чого за них вирішували батьки. І, врешті, найважливіші рішення у їхньому житті приймали знову ж таки саме батьки. Одруження – це, практично, найперше важливе рішення молодят. Але після цього вони мусять самотужки приймати й інші важливі рішення. А чи здатні вони до цього?

4. (ЗА) Ранній шлюб припускає раннє відлучення з-під опіки батьків. Знаєте, в цьому є своя краса. Допустимо, окрема квартира, де ви можете робити, що завгодно, включаючи ходіння на голові і перегляд фільму за пивом з чіпсами.

4. (ПРОТИ) Молоді люди тільки й мріють про те, щоб по швидше закінчити школу, а потім інститут, якомога швидше одружитися, почати працювати. Вони все намагаються прискорити події, вирватися з-під опіки батьків. Проте, коли людина матеріально залежна від своїх батьків, то чи варто вже рватися на волю. Тим паче, якщо ця воля несе їм як матеріальні, так і душевні негаразди. Тому молоді люди, з одного боку, рвуться на волю, а з іншого – прагнуть все-таки тримати руку в батьковій кишені. То як назвати тоді таку волю?

Наша дискусія висвітлила одну значну проблему ранніх шлюбів – проблему фізичного і психічного здоров'я. Тому – слово експерту-медика.

8. Слово експерта-медика (психічне здоров'я)

У шкільному віці здатність зрозуміти й оцінити іншу людину розвинута недостатньо. Про це свідчать результати наукових досліджень і статистика стійкості ранніх шлюбів. По-перше, ні юнак, ні дівчина самі ще не знають, що саме їм потрібно, а по-друге, вони не здатні оцінити в цьому плані особисті якості партнера.

У ранніх шлюбах, твердять психологи, немає нічого хорошого. Одружившись у 15-17 років, з першим спалахом кохання, молоді люди забувають, що ейфорія швидко минає, а далі починається життя. Матеріальної основи немає, та й психологічно люди у 16 років не готові до відповідальності. Перш ніж створювати сім'ю, треба придивитися один до одного, тобто пройти так звану психологічну „притирку”.

Варто почерпнути корисний досвід молодих людей на Заході: вони ставлять перед собою мету стати на ноги, зробити кар'єру і лише тоді планують сім'ю. Підхід до цього питання має бути дуже серйозним, адже коли починаються буденні проблеми, кохання тьмяніє. Матеріальні негаразди породжують конфлікти, що нерідко призводять до розлучення. Чоловік просто тікає від проблем, а жінка залишається сам на сам зі своєю бідкою і дитиною на руках. 17-річному хлопцеві важко бути батьком. По суті, він сам ще дитина.

Якщо серйозно, всі психологи в один голос кричать, що ранні шлюби не бувають довговічними. 10 років – абсолютний максимум для людей, які поставили штампі в паспортах до 20 років. Діти просто „виростають” зі своєї закоханості. У молодих людей з'являються інші інтереси, робота, співробітники, серед яких є чоловіки і жінки, іноді досить симпатичні... Тому „гра в дорослих” часто закінчується сумно: сварки, бійки, образи, розлучення. Гіркий досвід сімейного життя може перенестися на все майбутнє: дівчина, примірявши роль приниженої та ненависної, може почуватися так ще довго, а хлопець, „винний в усьому”, почне ненавидіти усю прекрасну половину людства. Утім не буває правил без винятків.

9. Дискусія

А зараз продовжимо нашу дискусію.

5. (ЗА) Ми не повинні відкидати любов. Адже коли хлопець і дівчина приймають рішення про одруження, то найвидатнішу роль у їхніх стосунках відіграє саме любов. Силоміць кохати не заставиш і до вінця не поведеш.

5. (ПРОТИ) Добре, якщо це любов, а не те, що вас не змусили розписатися під дулом пістолета...

6. (ЗА) Наступний плюс – це нормальна нервова система. Ви ще молоді, а значить, терпиміші один до одного. Пам'ятайте, що з роками ми стаємо старшими, отже досвідченішими, тому все важче не помічати недоліки один одного.

6. (ПРОТИ) Але проходить час, і молода людина починає у своїй половинки помічати такі риси характеру, про які на прогулянках по парку та на посиденьках у кав'ярні навіть і не здогадувалася. А притиратися не хочеться. Хочеться доказати своєму супутнику, що лише вона права. То де ж тоді дівається спокій і нормальна нервова система?

10. Результати анкетування по пунктах 7 – 9

Пропоную вашій увазі результати нашого опитування, які презентують думку молодих людей стосовно тривалості ранніх шлюбів.

(Презентація „Ранні шлюби: за і проти. П'ятикопієчна дискусія. Результати анкетування” (Microsoft PowerPoint: Додаток Б))

7. Чи довготривалі, на вашу думку, ранні шлюби?

так – 8; ні – 61; не знаю – 29.

8. Від чого залежить тривалість раннього шлюбу?

від кількості дітей у сім'ї ___2; від бажання подружжя жити разом ___34;

від матеріального статку в сім'ї ___10; від подружньої вірності ___16; від кохання ___36.

9. Чи готові Ви особисто вже до шлюбного життя?

так ___5; за певних умов, так ___3; ні ___83; не знаю ___7.

11. Дискусія

А зараз продовжимо нашу дискусію.

7. (ЗА) Наступне „за” – це діти. Є така думка, що дитину краще народити раніше, тому що, коли вона піде в школу, ви будете наймолодшою мамою.

7. (ПРОТИ) Чесно кажучи, і про це свідчить статистика, народження дітей власне і є причиною раннього шлюбу. Саме причиною, а не наслідком. Багато хто хоче запланувати народження своїх дітей, але, судячи по всьому, плани не завжди реалізуються. Тобто діти виходять раніше, ніж вони того хотіли. У цей момент люди можуть бути не готові ні морально, ні матеріально.

Ми чули результати опитування, і вони свідчать, що саме вагітність змушує молодят одружуватися у ранньому віці. А як ця вагітність впливає на майбутню матір, її психічний і фізичний стан? А як буде розвиватися сама дитина у не зовсім розвинутому організмі матері? Хай на це дасть відповідь медицина. І ця відповідь буде невтішною.

І знову ми говоримо про здоров'я. Тому слово знову експерту-медику.

12. Слово експерта-медика (фізичне здоров'я)

Сімейне життя передбачає можливість виношування і народження дитини. Втім, саме вагітність нареченої і є передумовою поспіху з укладенням шлюбу. Вагітність залишає відбиток на молодому організмі, адже він ще росте і не готовий до виношування. Оптимальний вік для вагітності 22-23 роки. А в 15-17 процес протікає зі значними ускладненнями. Порушується діяльність серцево-судинної, нервової системи та нирок. Така вагітність супроводжується розвитком ранніх токсикозів, підвищенням артеріального тиску, порушенням функції нирок, збільшенням ваги. Все це позначається на розвитку дитини.

Дівчата-підлітки часто палять і вживають алкоголь. Під час вагітності від цього треба відмовитися, інакше може народитися гіпотрофічна дитина, тобто дитина з фізичними вадами. Часто виникає гіпоксія плоду, іншими словами, дитина страждає від дефіциту повітря.

Іноді ми чуємо повідомлення про те, що дітей народжують шести-семикласниці. Але тільки гінекологи й акушери знають, які небезпечні ранні пологи для школярки, організм якої остаточно не сформований, а тому не готовий до повноцінного материнства. У мам-школярок при пологах удвічі або й утричі частіше виникають серйозні ускладнення, ніж у старших жінок. І смертність серед таких породіль вища. Ще гірше новонародженому: діти неповнолітніх матерів схильні до фізичного та розумового відставання.

Є й інший варіант – аборт. Аборт – одна із найскладніших операцій, особливо у підлітків. Дуже часто виникають ускладнення. Може розпочатися кровотеча, а щоб її зупинити доводиться робити повторне вичищення матки, тобто робити операцію вдруге. Якщо після цього кровотеча не зупиняється, доводиться видаляти внутрішні статеві органи дівчини. Це робиться з метою врятувати життя, але ні про яких дітей у майбутньому вже не йтиметься...

Згідно статистики, за останні два роки у Києві понад десять тисяч дівчат молодших за 16 років подарували світу нові життя. І майже сто п'ятдесят

тисяч зробили аборти... Страшнуvато? І це не тільки сто п'ятдесят тисяч вбитих дітей, це сто п'ятдесят тисяч скалічених дівочих долі.

13. Дискусія

(ЗА) Проте всупереч усьому вони народжують, і це не може викликати захоплення. Для мене завжди були істиною слова, що, поки у тебе немає дітей, ти живеш для себе, а коли діти з'являються, їх життя стає твоїм життям. Дуже складно в двадцять років відмовитися від всіх своїх колишніх задовольень і радощів заради іншого життя. Дуже складно відразу поміняти свій спосіб життя, пожертвувати своїми інтересами, тому що на це потрібні твердість і мужність.

14. Слово ведучого

Медики пропонують таке навчання, яке не відповідає християнському вихованню. Вони, навпаки, підказують методи, як вести статеве життя, які протизаплідні засоби використовувати, щоб не завагітніти. ЗМІ пропагують погані методи, але зате вони мають економічні вигоди.

А що говорить наше законодавство стосовно віку наречених? Слово експерту-юристу.

15. Слово експерта-юриста

Сімейний кодекс України визначає усі аспекти існування сім'ї та можливості укладення шлюбу.

Так, стаття 21 говорить, що шлюбом є сімейний союз жінки та чоловіка, зареєстрований у державному органі реєстрації актів цивільного стану.

Це означає, що без реєстрації проживання однією сім'єю жінки та чоловіка не є шлюбом і у них не виникають права та обов'язки подружжя.

Приблизно подібним чином держава ставиться і до церковних шлюбів. Згідно кодексу релігійний обряд шлюбу також не є підставою для виникнення у жінки та чоловіка прав та обов'язків подружжя.

Стаття 4 передбачає право кожної особи на проживання в сім'ї. Однак право на створення сім'ї має особа, яка досягла шлюбного віку. Щоправда, за певних обставин, які теж передбачені у Кодексі, сім'ю може створити особа, яка не досягла шлюбного віку.

Закон встановлює шлюбний вік для жінки у сімнадцять, а для чоловіка – у вісімнадцять років (стаття 22). Особи, які бажають зареєструвати шлюб, мають досягти шлюбного віку на день реєстрації шлюбу.

За заявою особи, яка досягла чотирнадцяти років, за рішенням суду їй може бути надано право на шлюб, якщо буде встановлено, що це відповідає її інтересам (стаття 23).

І ще не менш важливий факт. Згідно статті 24, шлюб ґрунтується на вільній згоді жінки та чоловіка. Примушування жінки та чоловіка до шлюбу не допускається.

Також закон визначає, що шлюб в Україні може бути лише моногамний, тобто жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі (стаття 25).

Щодо права на повторний шлюб, то він може бути укладений лише після припинення попереднього шлюбу.

16. Дискусія

У цьому розрізі пропоную продовжити нашу дискусію.

8. (ЗА) Українське законодавство знаходиться на боці досить ранніх шлюбів. А що не заборонено законом – те дозволено. І хто б там не був проти такого раннього шлюбу, одружитися дозволяє держава.

8. (ПРОТИ) Так, дійсно. Закон дозволяє шлюби для хлопців з 18, а дівчат з 17 років. Суд може знизити вік до 14 років. Але, на мою думку, закон вказує не на

оптимальний вік для одруження, а регламентує найнижчий віковий ценз. Проте дехто намагається це трактувати по-своєму: стукнуло 17 – значить пора.

Репліка ведучого

Чому дівчата, які досягли шлюбного віку, квапляться вийти заміж саме цього року, можна також пояснити певною забобонністю. Наступний рік – високосний, а одружуватись у такий рік – прикмета, страшніша за чорну кішку із порожнім відром та розбитим дзеркалом разом. Рік після високосного (у нашому випадку 2009) є роком удови, а після нього йде рік удівця (2010) і так далі. Тобто „закільцьовувати” себе наступні три роки – все рівно, що власноруч під марш Мендельсона рити могилу своєму подружньому щастю. Отже, всі під вінець і негайно!

17. Слово ведучого

На шлюбний вік та рівень народжуваності дітей значною мірою впливають етнічні та релігійні традиції народу. Адже чим раніше дівчина виходила заміж, тим раніше вона народжувала дітей і тим більше вона могла їх народити протягом свого репродуктивного життя. В переважній більшості релігій заохочують і вітають народження дітей. У минулому в більшості народів (що зумовлювалось аграрним характером господарювання) зберігались традиції багатодітності. Народження великої кількості дітей всіляко заохочувалося, піднімало престиж сім'ї. Мати, яка народила багато дітей, а особливо синів, користувалась особливою пошаною, навіть у мусульманському світі, де жінка за своєю статевною ознакою мала низький статус. Традиція багатодітності тривалий час була зумовлена та і зараз зумовлюється у відсталих народів великою смертністю дітей. В деяких африканських племенах жінки, які є матерями, носять спеціальний одяг, що відрізняє їх від бездітних жінок. Бездітна африканка має низьке соціальне становище. У більшості традиційних суспільств бездітність розглядається як найбільша трагедія і ганьба для жінки. Безпліддя жінки трактується як дія злих духів і чаклувань.

Тому, пропоную ознайомитися з результатами анкетування, у яких відображено ставлення молоді до церковного шлюбу.

18. Результати анкетування по пунктах 10 – 12

(Презентація „Ранні шлюби: за і проти. П'ятикопійчна дискусія. Результати анкетування” (Microsoft PowerPoint: Додаток Б))

10. Чи вважаєте Ви за необхідне вінчання у церкві?

так ___83; ні ___1; лише якщо погоджються обоє з наречених ___14; мені байдуже ___0.

11. Чим для Вас є церковний обряд вінчання?

данина моді ___1; один із способів „викачки” грошей з наречених ___0; Боже благословення на створення сім'ї ___95; не потрібний обряд ___1; інше ___1.

12. Чи маєте ви намір при майбутньому одруженні повінчатися у церкві?

так, обов'язково ___73; категорично ні ___2; не думав про це ___9; так, за умови, якщо цього також багатиме наречений (наречена) ___14.

Підвести підсумок нашій дискусії пропоную нашому експерту-християнину.

19. Слово експерта-християнина

Православна Церква вчить підходити до шлюбу не лише емоційно, зовнішньо. Необхідно, щоб наречені розуміли суть шлюбу. Вони мають збагнути, що вінчання – благословення Боже і що саме лише кохання не може бути основним чинником для створення сім'ї.

Тому Церква готує молодят до цього таїнства. Вони, іноді вперше у своєму житті, готуються до святих Таїнств Сповіді та Причастя, ознайомлюються з основами християнської віри. Це дуже важливо, адже віра – фундамент традиції

християнської сім'ї. Подружжя приходять до священника зі своїми труднощами: вони радяться, навчаються.

Іноколи трапляються певні перешкоди для шлюбу. Так, Церква може не дозволити вінчатися у випадках психічних відхилень, хвороби однієї зі сторін. Однак такі випадки є поодинокими. У будь-якому випадку, священник має право відмовити молодим людям у здійсненні таїнства вінчання, коли буде абсолютно переконаний, що шлюб не матиме майбутнього. Проте кожен шлюб пильнує Господь, який дає усі можливості для спільного життя.

Згідно Номоканону, або по-іншому Законоправильника, заборонялося благословляти шлюб неповнолітніх, тобто, якщо чоловікові не виповнилося 15 років, а дружині – 13. Якщо вінчання все ж таки відбулося, то, згідно церковних канонів, такий шлюб вважався недійсним і анулювався. Священник, який свідомо вчинив беззаконня, звершивши таїнство вінчання неповнолітніх, позбавлявся сану.

У сучасності Церква дуже обережно ставиться до таких шлюбів. Церква вінчає, як правило, за державними законами: дівчат – від 17 років, хлопців – від 18. Хоча, як і в державі, є свої винятки.

На Заході (та і в нас останнім часом) люди спершу живуть разом, мотивуючи, що хочуть краще пізнати одне одного перед тим, як одружуватись. Як ставиться до цього Церква?

Насправді, це відверта підміна понять. Люди кажуть: „Ми спробуємо, чи ми зможемо”. А самі намагаються таким чином втекти від відповідальності. Пара повинна вирішити, чи вони зможуть бути разом ціле життя. Зустрічі перед шлюбом допомагають це з'ясувати. Тому церква не дозволяє дошлюбних статевих стосунків. Бо не вони є фундаментом сім'ї, а любов. Саме любов робить родину міцною та щасливою все життя. А те, що відбувається у статевому плані між молодими людьми до шлюбу, є чистісінької води блуд.

20. Перегляд відеосюжету „Таїнство вінчання”

– Пропоную вашій увазі відеосюжет „Таїнство вінчання”, в якому розповідається про сутність і значення церковного шлюбу для створення міцної сім'ї.

(Відеофільм „Таїнство вінчання” (Збірка „Закон Божий”, диск 2, ТРК „Глас”, 2008 р.). Додаток В)

III. Підсумок

– Добігла кінця наша дискусія. Усі ми уважно стежили за шальками терезів, які коливалися то в один, то в інший бік. Врешті, вони зупинилися саме в такому положенні, ніби констатуючи, що на кожен аргумент „за” можна знайти аргумент „проти”. А це означає, що не можна знайти універсальної відповіді на запитання, коли одружуватися. Кожен з вас повинен буде одного разу самостійно вирішити це питання. І я бажаю, щоб ваше рішення було виваженим і благословенним Господом.

До нових зустрічей, і нехай благословить вас Господь.

Ток-шоу „Батьки vs діти: відверта розмова”

Категорія учасників: учні старших класів

Мета: обговорити з учнями питання стосунків батьків та дітей у світлі вчення Ісуса Христа;

вияснити ставлення молодіжної аудиторії до зазначеної проблеми; виховувати культуру спілкування, толерантне ставлення до думки опонента.

Оформлення: столи для глядачів і гостей розташовані по периметру класу; посеред кімнати стіл і стільці для головних учасників дискусії; на столі написи „батьки” і „діти”; на дошці – тема заходу **„Батьки vs діти: відверта розмова”**, основні питання, що виносяться на розгляд:

1. Чи завжди батьки знають, що краще для їх дітей.
2. Покарання і заохочення: два боки однієї медалі.
3. Батьки як приклад – діти як дзеркало батьків.
4. Життєвий вибір: важливість батьківських порад і благословення.

Хід ток-шоу:

I. Вступ

1. Привітання. Оголошення теми

– Доброго дня, шановні учасники та гості нашої дискусії! Сьогоднішня наша зустріч присвячена проблемі взаємовідносин батьків і дітей. Отже, наша тема звучить так: *Батьки vs діти: відверта розмова.*

2. Представлення учасників

– Спочатку про головних учасників нашої дискусії. Це учні-старшокласники, які висловили бажання представляти під час дискусії точку зору дітей. Отже, нашими головними учасниками є: Ярослава, Богдан, Люда, Максим.

Точку зору батьків, і не обов'язково протилежну, до нас донесуть наші гості:

Допоможуть нам досконало розібратися в проблемі наші гості-експерти, які будуть коментувати нашу дискусію, висвітлюючи, таким чином, незалежну точку зору. Цими експертами є:

(У якості експертів варто запросити представників батьківської громадськості, вчителів, священнослужителів, представників влади тощо.)

II. Основна частина

1. Вступ – презентація

– Проблема батьків і дітей зовсім не нова у сьогоднішній час. Кажуть, найдавнішим рукописом, який відшукали археологи, був єгипетський манускрипт – своєрідний філософський трактат, який починався такими словами: „Ну і молодь нині пішла, зовсім не те, що ми колись були...”

Проблема стосунків батьків і дітей розглядається й у Біблії:

(Презентація „Батьки і діти у Святому Письмі” (Microsoft PowerPoint: Додаток Г))

1. Адам і Єва: перший непослух.
2. Ной і сини: прокляття Хама.
3. Авраам та Ісаак: послух сина.
4. Наслідування батьків: Саул і Йонафан; Соломон і Ровоам.
5. Притча про двох синів: послух і непослух.
6. Притча про блудного сина: безмежність батьківської любові.
7. Ісус Христос і Отець Небесний: молитва про чашу.

2. Основна частина

Учасник 1

– А зараз ми безпосередньо ознайомимося з першим питанням, яке виносить на обговорення: *Чи завжди батьки знають, що краще для їхніх дітей?*

Щодо цього питання я попрошу висловитися Максима.

Отже, чи насправді батьки краще знають, що потрібно їхнім дітям? Чи повинні бути якісь обмеження для сфери впливу батьків на дитину (межі свободи дітей)? Якою мірою батьки повинні враховувати побажання своїх дітей?

Однак, спочатку ознайомимося з результатами анкетування, яке ми провели серед учнів старших класів. Всього в анкетуванні взяло участь **100** респондентів з двох навчальних закладів м. Кагарлика.

Учні мали відповіді на такі запитання:

(Презентація „Батьки vs діти: відверта розмова. Результати анкетування” (Microsoft PowerPoint: Додаток Д))

1. Наскільки, на Вашу думку, справедливі вимоги Ваших батьків до Вас?

завжди – **32**; у більшості випадків – **57**; рідко – **11**; ніколи – **0**.

2. У які сфери Вашого особистого життя Ви б не бажали, щоб батьки втручалися?

навчання – **4**; дозвілля – **28**; вибір друзів – **46**; вибір професії – **13**;
; інше – **9**.

3. Чи виконуєте Ви накази батьків, якщо Ви з ними не згодні?

так – **32**; ні – **5**; залежить від обставин – **63**.

Ось така статистика, що свідчить нам про ставлення дітей до вимог батьків. А зараз – запитання до першого учасника дискусії: Як Ви прокоментуєте результати анкетування?

(Коментар і виступ учня.)

А зараз я попрошу Максима прокоментувати притчу: „Наставляй юнака на початку шляху його, він не відійде від нього, коли і зістаріє”. *(Притчі Соломона)*.

(Коментар учня.)

– Дякую за відверту розмову. Однак проти вас сидять практично ваші батьки, які, можливо мають трохи іншу точку зору. Прошу до слова

_____.
(Коментар і виступ гостя.)

А зараз слово експерту: _____.

(Слово експерта.)

Учасник 2

– Зараз до слова ми запросимо наступного учасника нашого шоу Людмилу. І перед нами стоїть питання: *Покарання і заохочення: два боки однієї медалі.*

Стосунки батьків та дітей сповнені не лише взаєморозуміння. Іноді бувають конфлікти. А що тоді? Як залагодити такі неприємності всередині сімейного кола? І де повинна пролягати та межа батьківських покарань, щоб не принизити гідність дитини? І перше слово у цьому питанні ми надамо дитині.

Та, за традицією, спочатку розглянемо результати анкетування. А запитання анкети були такими:

(Презентація „Батьки vs діти: відверта розмова. Результати анкетування” (Microsoft PowerPoint: Додаток Д))

4. Чи завжди ви знаходите у батьків взаєморозуміння?

так – **37**; ні – **3**; залежить від обставин – **60**.

5. Як часто батьки застосовують до вас методи покарання?

досить часто – **9**; досить рідко – **46**; ніколи – **35**; я завжди зможу викрутитися – **10**.

6. У чому полягає заохочення Вас батьками?

словесна подяка – **17**; матеріальна винагорода – **19**; батьки ніяк мене не заохочують – **6**;

я слухаюся батьків не заради винагороди – **58**.

– Чи зможете Ви прокоментувати ці результати і наскільки вони відповідають Вашій особистій позиції.

(Коментар і виступ учня.)

– Хочу попросити Людмилу прокоментувати притчу: „Покарання Господні, сину мій, не відкидай, і не тяготись Його викриттям; бо кого любить Господь, того і карає, і благоволить до того, як батько до сина свого”. (Притчі Соломона)

(Коментар учня.)

– Дякую за виступ. І попрошу до слова _____, який представить нам точку зору батьків з даного питання.

(Коментар і виступ гостя.)

– А тепер завдання до обох: Як би ви могли прокоментувати зміст сюжету відеоролика „Ювенальна юстиція” (Додаток Е).

– А зараз слово експерту: _____.

(Слово експерта.)

Учасник 3

– Наступна проблема, яку не варто оминати в нашому шоу, це – Батьки як приклад – діти як дзеркало батьків.

А стосовно цього своїми думками з нами поділіться **Богдан**.

Вихованість дитини певною мірою залежить від ступеня вихованості самих батьків. Цікаво, як молоді люди ставляться до проблеми наслідування звичок батьків, рис їхнього характеру. Наскільки все це впливає на формування характеру і ставлення до життя у молоді?

Результати ж анкетування щодо питання були такими:

(Презентація „Батьки vs діти: відверта розмова. Результати анкетування” (Microsoft PowerPoint: Додаток Д))

7. Чи завжди Ви пишастесь своїми батьками?

так – **60**; іноді – **25**; ні – **2**; іноді мені буває соромно за них – **15**.

8. Чи наслідуєте Ви шкідливі звички своїх батьків?

так – **4**; іноді – **40**; ніколи – **40**; у моїх батьків немає шкідливих звичок – **16**.

9. Чи хочете Ви бути схожими на своїх батьків?

так – **26**; ні – **27**; мені ніколи не стати таким – **2**; хочу стати ще кращим – **45**.

Наскільки результати анкетування відповідають Вашій особистій позиції.

(Коментар і виступ учня.)

– І ще один коментар, цього разу притчі: „Сину мій! Віддай серце твоє мені, й очі твої хай дивляться за шляхами моїми”. (Притчі Соломона)

(Коментар учня.)

– Дякую за виступ. Точку зору батьків з даного питання нам представить _____, якого я і попрошу до слова.

(Коментар і виступ гостя.)

– А зараз слово експерту: _____.

(Слово експерта.)

Учасник 4

– Наступним питанням, яке ми запланували обговорити протягом нашого шоу: **Життєвий вибір: важливість батьківських порад і благословення.**

Своїми міркуваннями стосовно зазначеної проблеми ми просимо поділитися **Ярославу**.

Що ми вкладаємо в поняття „батьківське благословення”? Наскільки батьки повинні впливати на вибір дітей? Чи варто дітям питати порад у своїх батьків стосовно вибору супутника життя? Це тільки невелика доля того, що хотілося б почути від молодих людей, які стоять на порозі нового етапу свого життя.

А ось і результати опитування:

(Презентація „Батьки vs діти: відверта розмова. Результати анкетування” (Microsoft PowerPoint: Додаток Д))

10. Як ви ставитеся до батьківського благословення?

позитивно – 87; негативно – 4; байдуже – 9; не розумію, що це – 0.

11. Як часто Ви просите у батьків благословення?

завжди – 15; іноді – 57; ніколи – 26; вважаю за непотрібне – 2.

12. Чи вважаєте Ви за потрібне просити Божого благословення у своїх справах?

так – 44; ні – 11; інколи – 45; це все вигадки – 0.

– Прошу прокоментувати ці результати і висвітлити власну позицію стосовно піднятої проблеми.

(Учень коментує результати анкетування і висловлює своє бачення проблеми. Приблизний зразок виступу додається.)

Ярослава: Для мене батьківське благословення має два підґрунтя. По-перше, я розумію це як дозвіл на якесь моє прохання. У такому випадку це є необхідним, якщо те, про що я прошу, стосується не лише мого особистого приватного життя, а й тим чи іншим чином торкається й інших, а особливо батьків. Коли, наприклад, мені потрібно вирішити питання, що приготувати собі на сніданок, то дозволу батьків на це, я вважаю, не потрібно. Однак коли мова заходить про якісь більш значні речі, наприклад покупку чогось вартісного, то тут, звичайно, без батьківського дозволу не обійтись. Уже б хоча через те, що я, поки що, грошей не заробляю і, відповідно, не можу розпоряджатися сімейним бюджетом. Інше розуміння батьківського благословення полягає, на мою думку, в тому, що воно є ніби побажанням благополуччя у виконанні якоїсь справи. І не просто побажанням, а й сприянням у його виконанні. Адже, що означає благословити. Це, насамперед, „мовити добре слово”, побажати удачі, а то і ще краще, помолитися, щоб Господь допоміг у цій справі. Адже, якщо справа богоугодна, то потрібно завжди мати благословення на неї.

Крім того, мій батько священик, і, просто кажу зі своєї практики, ми завжди просимо благословення перед початком справи.

Однак благословення, як дозвіл батьків, передбачає також, що переважно батьки будуть вирішувати, як поступити дитині в тій чи іншій ситуації. Можливо, з одного боку, це і легше – перекласти відповідальність за вибір на батьків. Однак, ми, молоді люди, хочемо, щоб, все-таки, ми самі відповідали за свої вчинки і своє майбутнє життя. Ми хочемо, щоб поради батьків не були категоричними: отак, або ніяк. Бо це вже не благословення, а диктат. Можливо, діти не так часто просять у батьків благословення саме тому, що не хочуть отримати у відповідь якусь заборону. Якщо батьки вважають, що вибір, який хоче зробити дитина, зашкодить їй, то, на мою думку, вони повинні пояснити це, розтлумачити дитині усі можливі негативні наслідки хибного вибору.

Візьмемо, хоча б, для прикладу, біблійну оповідь про гріхопадіння в раю. Там Бог не сковував волю перших людей, Він пояснив їм усю небезпеку від непослуху: „Смертю вмрете”. Однак не відгородив від них дерево пізнання добра і зла, давши їм право, таким чином, самим вирішувати на який бік стати. Однак Адам і його жінка, вирішили по-своєму, не дослухавшись до порад Господа.

Отак часто трапляється і з нами: ми не дослухаємося мудрих порад батьків, а потім лише розводимо руками, коли переконуємося у правильності їх слів.

– А зараз я попрошу прокоментувати висловлювання: „Веселись, юначе, в юності своїй, і нехай спробує серце твоє радості в дні юності твоєї, і ходи шляхами серця свого і за поглядом очей своїх; лише знай, що за все це Бог приведе тебе на суд...” (Книга Еклезіаста).

(Учень коментує.)

– Дякую за виступ. І попрошу до слова _____, який представить нам точку зору батьків з даного питання.

(Коментар і виступ гостя.)

– А зараз слово експерту: _____.

(Слово експерта.)

– І, як невеличкий підсумок нашої дискусії, пропоную переглянути відеосюжет *(Відеоролик „Благословення священника” (Збірка „Закон Божий”, диск 4, ТРК „Глас”, 2008 р.). Додаток Ж).*

III. Закінчення дискусії

Підійшла до кінця наша дискусія. Кожен зміг висловити свою думку. Багато в чому погляди дітей і батьків співпадали. У чомусь підходи учасників різнилися. Однак, сподіваюся, що кожен з нас усвідомив, що всі ми – діти Єдиного Отця Небесного, який любить кожного, незалежно від того, заслуговуємо ми похвали чи покарання, праведники ми чи грішники. Господь благословляє кожного з нас, даруючи нам увесь світ і сподіваючись, що ми будемо дослуховуватися Його заповідей, щоб, врешті, стати справжніми Громадянами Неба.

Дякую за увагу. Нехай Господь благословить вас!